

NÉPRAJZI HÍREK / ETHNOGRAPHISCHE NACHRICHTEN
Informationsheft der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft

Schriftleiter:
JÓZSEF HÁLA, GYÖRGY MÁTÉ
H-1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.
Ungarn

Die Zeitschrift informiert Sie über das Programm
der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft,
die ethnographischen Forschungen,
Forscher und Ausstellungen,
volkskundliche Dokumentationen,
angewandte Volkskunde in Ungarn.

L. • 2021/2.

NÉPRAJZI HÍREK

Néprajzi Hírek

A Magyar Néprajzi Társaság tájékoztatója

Tudománytörténet	(3)
Kutatások	(41)
Néprajzi muzeológia	(43)
Alma mater	(57)
Köszöntések	(60)
In memoriam	(88)

ÖTVENEDIK ÉVFOLYAM
2021/2.

Szerkesztők:

Hála József (felelős szerkesztő)
Máté György

ISSN 0133 - 8021

Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság és a Néprajzi Múzeum
Felelős kiadó: Kemecsi Lajos
Engedélyszám: III/Sz1/426/1980

Terjeszti a Magyar Néprajzi Társaság

Nyomdai munkálatok:
Kapitális Nyomda
Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom

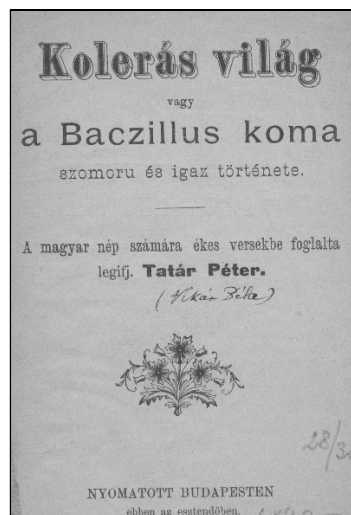
TUDOMÁNYTÖRTÉNET	3
Domokos Mariann: „Kolerás világ vagy a Bacillus koma szomorú és igaz története”. Vikár Béla népoktató ponyvája a 19. század végén	3
Száz éve született Katona Imre	8
Voigt Vilmos: Katona Imre évszázada	8
Buka Adrienn: Adatok Katona Imre pályakezdéséhez. Részlet egy interjúból	11
Nagy Janka Teodóra: Száz éve született Tárkány Szücs Ernő, és negyven éve jelent meg egyedülálló monográfiája	13
Szulovszky János: A (céh)heraldika avatott kutatója volt. Száz éve született Nagybákay Péter	17
Emlékezés Együd Árpádra	24
Knézy Judit: Együd Árpádra emlékezünk születésének 100. évfordulóján	24
Koczó József: Együd Árpád gyűjtései szülőfalujában	31
Hoppál Mihály: Harminc éve halt meg Istvánovits Márton	39
KUTATÁSOK	41
Nagy Janka Teodóra: Tíz éve alakult meg a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport	41
NÉPRAJZI MUZEOLÓGIA	43
Kemecsi Lajos: A trianoni békével kapcsolatos gyűjteményt tett közzé a Néprajzi Múzeum	43
Kmellár Viktória: Tájházi TudásTár 4. Tájházaink megújítása – ismeretátadás és múzeumpedagógia	45
Viga Gyula: A nyíregyházi múzeumok néprajzi gyűjteményeiről egy kiadvány kapcsán	51
ALMA MATER	57
R. Nagy József: Néprajz a 35. Országos Tudományos Diákköri Konferencián	57
KÖSZÖNTÉSEK	60
Vargyas Gábor: Antoni Judit 70 éves	60
Bartha Júlia: A 70 éves Vajda Mária köszöntése	66
S. Lackovits Emőke: Gelencsér József 70. születésnapjára	70
Verebélyi Kincső: A 60 éves Juhász Katalin köszöntése	74
Vasvári Zoltán: Köszöntjük a hatvanéves Lengyel Ágneszt	80
Mezey Barna: „Az elveszett tudást nem lehet pótolni”. Nagy Janka Teodóra 60 éves	82

IN MEMORIAM	88
Szalay Olga: Paksa Katalin (1944–2021)	88
Pozsony Ferenc: Búcsú Haszmann Pál Pétertől	91
Sebő Ferenc: Elhunyt Szomjas György	94

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

„Kolerás világ vagy a Bacillus koma szomorú és igaz története” Vikár Béla népoktató ponyvája a 19. század végén

A 19. században a súlyos hasmenéssel, hányással járó és emiatt gyors kiszáradással fenyegető fertőző betegség, a kolera tartotta rettegésben Európát. A ragály számos alkalommal söpört végig a kontinensen, nem kímélve a történelmi Magyarországot sem, ahol a század folyamán összesen közel egymillió áldozatot követelt. A magyar epidémia-történetben az 1892–1893-as, mintegy másfél évig tartó kolerajárvány a betegek számát tekintve a kisebbek közé tartozott, de így is sokezer ember lelte halálát a betegség következtében.¹ A járvány elleni egyéni és társadalmi védekezési stratégiák egy része napjaink intézkedéseihöz és praktikáihoz nagyon hasonló koreográfiát mutatott, a rendkívüli helyzet eredményes kezelésére olykor azonban különleges megoldások születtek. Ilyennek tekinthető az akkori kormányzati elképzelés arról, hogyan kell a járvány ellen a nép körében színvonalas egészségügyi felvilágosító propagandát folytatni ponyvanyomtatványok útján. A most következő írás egy, a járvány idején keletkezett egészségügyi népoktató ponyva történetét mutatja be.

A „Kolerás világ...” című ponyvanyomtatvány címlapja
(OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, Pny 1.474)

¹ A magyar kolerajárványok statisztikáiról számos kimutatás készült, lásd pl. Ötvös 1893; Máday 1983.

Magyarországon 1892 nyarán ütötte fel fejét a kolera, melyet a sajtóban gyakran „ázsiai rém”-ként emlegettek. A járvány terjedését a közvélemény élénk érdeklődése kísérte, a hírlapok és folyóiratok folyamatosan tudósítottak a betegség európai, majd hazai útjáról, informálták az olvasókat a napi halál-ozási statisztikákról, és tájékoztatást nyújtottak az aktuálisan bevezetett közegészségügyi szabályokról és közigazgatási előírásokról. A ragály által keltett kollektív félelem feloldására a társadalom – ahogyan napjainkban is tapasztaljuk – sokszor humorral reagált: „A kolera ideérkezett. De miután néhány korty vizet ivott a budapesti vízvezetéki vízből, undorral kiáltotta: A hol ilyen vizet isznak, ott kicsi az én hatalmam” – írta *Az Üstökös* alig pár héttel azután, hogy az első koleras megbetegedést regisztrálták Máramarosban.²

Hogy mennyire foglalkoztatta a társadalmat a kór és hogy milyen gyorsan reagált az üzleti szféra a kolera által generált piaci résre, azt a különféle talál- mányok, tisztítógépek, fertőtlenítő- és egyéb csodaszerek reklámhirdetéseinek nagy száma is bizonyítja.³ Az első magyarországi kolerajárvány (1831) okozta a legnagyobb pusztítást az országban, a betegség terjedésében a rossz higiéniai körülmények, a zsúfolt lakásviszonyok, valamint a társadalom tájékoztatlan- sága és felkészületlensége egyaránt közrejátszott. A 19. század utolsó évti- zedében már számos központi hatósági intézkedéssel igyekeztek megelőzni, majd ennek eredménytelenségét követően megállítani a kórt. Ennek jegyében például egészségügyi felügyelőbizottságokat hoztak létre, a fertőzött terüle- tekről érkező hajókat vesztegár alá vették, döntés született egy központi fertőtlenítő intézet felállításáról, a fővárosi tanintézetek ideiglenes bezárásáról és kórházlátogatási tilalom bevezetéséről, a korábban létrehozott kolera- barakkokat készenlétebe helyezték, az utcák és kutak tisztántartására pedig fo- kozottan ügyeltek. Ezen túlmenően állami bakteriológiai intézetet hoztak létre és vizsgálatokat folytattak az ivóvíz és a kolera terjedésének összefüggésére vonatkozóan. A tudományos méréseknek és elemzéseknek köszönhetően a budapesti szüretlen vizet adó csapokat leszerelték, és így végső soron a kolera nem csak az egészségügyi ellátórendszer, hanem a vízvezetékhalózat infrast- rukturális fejlesztését is elősegítette.⁴ A hatósági intézkedések bevezetése mel- lett azonban szükség volt az egyéni védekezési módszerek hatékonyabbá téte- lére, az általános higiéniai viszonyok javítására. Ennek megvalósítását az egészségügyi felvilágosítás keretén belül gondolták el, amelynek van olyan aspektusa, amelyre az irodalomtudomány és a folklorisztika is érdeklődéssel tekinthet.

² *Az Üstökös* 1892. július 10. 35. évf. 2. sz. 20.

³ Többek között kifejezetten a kolerával reklámozott ozonateur-hirdetésről (*Bolond Istók* 1892. augusztus 14. 15. évf. 33. sz. 12.), vízszűrő-berendezésről (*Magyar Gé- niusz* 1892. augusztus 21. 1. évf. 34. sz. 130.) vagy speciális bodzapálinkáról (*Pesti Hírlap* 1892. augusztus 18. 14. évf. 228. sz. 16.) és savanyúvízről is olvashatunk (*Ország-Világ* 1892. szeptember 17. 13. évf. 38. sz. 620.).

⁴ A budapesti intézkedésekről összefoglalóan: Gönczi 2007.

1892 október végén számoltak be a lapok egy, a Belügyminisztérium támogatásával megjelent és a szerényebb pénztárcájú olvasóközönség számára készült ismeretterjesztő kiadványról, melynek célkitűzése az volt, hogy szinte észrevétlenül tanítsa meg a kolera elleni helyes védekezést. A kétkrajcáros nyomtatványt a járvány elleni küzdelem jegyében az Országos Közegészségügyi Tanács minél nagyobb példányszámban ajánlotta terjesztésre.⁵ A szegényebb néprétegek járványra való felkészítése mögött húzódó alapkoncepció az volt, hogy a koleráról szóló ismereteket, a védekezés és a fertőtlenítés módszereit igyekeztek a potenciális olvasók ízlésvilágához leginkább igazodó populáris olvasmányként megjeleníteni. A *Kolerás világ vagy a Bacillus koma szomorú és igaz története* című, tizenegy lapos verses ponyvanyomtatvány 1892 októberében Budapesten jelent meg, a következő bevezető sorok kíséretében:

„Ide hallgass népem, itt van az orvosság!
Nem kapnak kolérát, a kik ezt olvassák.
Nem foghat ki rajtuk az a csunya féreg,
A Bacillus koma. Itt az ellenméreg!”

A nyomtatvány népszerűségére és állami támogatottságára jellemző, hogy a járvány következő, 1893. évi hullámában ismét megjelent Rózsa Kálmán kiadásában. Az ismeretterjesztő olvasmány címlapján a költemény szerzőjére is utalást találunk: *A magyar nép számára ékes versekbe foglalta legifj. Tatár Péter*. A 19. század második felének legtermékenyebb ponyvaírója a Tatár Péter álnéven publikáló Medve Imre volt. Ő azonban nem írhatta a verses népoktató ponyvát, tekintettel arra, hogy már sokkal korábban, 1878-ban elhunyt. A valódi szerző a populáris irodalmi munkásságáról kevésbé ismert sokoldalú nyelvzseni, műfordító és etnográfus, nem mellesleg a Magyar Néprajzi Társaság akkori titkára, Vikár Béla volt. Vikár elsősorban a *Kalevala* fordítójaként, illetve a modern néprajzi adatrögzítés úttörőjeként mint a gyorsírást és a fonográfot az elsők között hatékonyan alkalmazó folklórgyűjtő vount be a köztudatba.⁶ Vikár a gyorsírást magas szinten művelte, ez a képessége vitte a Parlamenti Gyorsíró Irodához, amelynek munkatársa, majd vezetője lett, és ahol alkalma nyílt megismerkedni kora elitpolitikai köreivel. Szorosabb kapcsolat fűzte az első Wekerle-kormány belügyi tárcavezetőjéhez, Hieronymi Károlyhoz, akinek titkáráként is tevékenykedett. A miniszter nevéhez fűződik többek között az állami anyakönyvezés bevezetése és a főváros vízművének kiépítése.⁷ A kolerajárvány elleni óvintézkedések nagy része is a

⁵ „[...] a melyből mulatva tanulhatja meg a nép, hogy a kolera ellen hogyan védekezzék és hogyan ápolja betegeit”. *Budapesti Hírlap* 1892. október 29. 12. évf. 299. sz. 4–5.

⁶ Vikár népzenei gyűjteményéről lásd Sebő 2006. Terepmunka-felfogásának és gyűjtési elveinek újszerűségéről legutóbb Landgraf Ildikó adott áttekintést: Landgraf 2020. Vikár ponyvaszerző-munkásságáról egy önálló tanulmányban számolok be.

⁷ Wekerle Sándor politikai működéséről lásd Görög Staub-Patay 2011.

belügyminiszter fennhatósága alá tartozott, aki a kór elleni küzdelem egy sajátos megoldásaként felkérte Vikár Bélát, hogy készítsen egy, a nép körében terjeszhető felvilágosító füzetet a ragály terjedésének visszaszorítására. Így került a járvány elleni védekezés eszköztárába a *Bacillus koma...* című ponyvanyomtatvány. Maga Vikár évtizedekkel később a következőképpen emlékezett e felkérésre:

„Ezernyolcszáznyolcvanban már parlamenti gyorsíró voltam és mint ilyen Hieronimy [!] Károly belügyminiszter úr őkegyelmessége titkára. Történt egyszer, hogy a Felvidéken nagy kolerajárvány ütött ki és őkegyelmessége felszólított, hogy írjak valami népszerű munkát, amelyet a parasztság elolvas és anélkül, hogy észrevenné, megtanulja a járvány elleni óvintézkedéseket... Volt akkoriban egy népszerű ponyvairó, bizonyos Tatár Péter. Nohát én ennek nevét elloptam és legifjabb Tatár Péter néven írtam egy verses mesét »Kolerás világ vagy a bacilluskoma szomorú és igaz története« címen. Több mint tízezer példányban fogyott el. A járvány rövid idő alatt megszűnt.»⁸

A verses formában írt egészségügyi felvilágosító költeményt egy rövid és tanulságos mese vezeti be, melyben az emberek és a megszemélyesített Halál beszélgetnek. A verses tanmese szerint a Fekete Halál a Kolera képében járja az országot, közben az emberekkel szóba elegyedik. A Halál az emberek érdeklődésére elárulja, hogy napi ötven áldozatot szed majd és száz napig marad, majd továbbindul. Később ismét találkozik az emberekkel, akik a Halál szemére vetik, hogy bár ötezret ígért, mégis tízezer halottja van a járványnak. A Halál védekezésül a következőképpen válaszolt nekik:

*„»Méltatlanul szidtok« – a Halál felelte.
»Én általam sírját csak ötezer lelte.
S tudjátok a többit ki ölte meg vajon?
A félelem!« mondta. S igaza volt nagyon.»*

Vikár a történet tanulságát az európai fabula-hagyományból ismert módon külön tételként is megfogalmazta:

*„Ebből a meséből meg lehet itélni,
Hogy a kolerától nem okosság félni.
Óvakodni tőle, no már ez más dolog, –
Hogyan és miképpen, arról itt számolok.»⁹*

E tanmese után következik a sok humorral megírt tájékoztatás a higiénés magatartás és a betegség közti összefüggésekről, valamint részletes felvilágosítás arról, hogy praktikusán hogyan kell megelőzni és gyógyítani a betegséget a helyes táplálkozás, tisztálkodás, takarítás és fertőtlenítés segítségével (pl. nyers vagy állott élelmiszerek kerülése, szappanos kézmosás, forró vizes mo-

⁸ N. N. 1943.

⁹ Legifj. Tatár Péter [Vikár Béla] 1892. 4.

sogatás, por nélküli sepregetés, karbolsavas vagy mésztejes fertőtlenítés). A költemény zárlatában Vikár az intézményesülő egészségügyi ellátás fontosságára is kitért:

„Eleget tudsz immár, tudnod is kell azér,
 Hogy segíts magadon, ha tán a baj elér.
 Ám ha orvost kaphatsz, bízd az ő kezére!
 Isten után ő most mindnyájunk vezére,
 A ki mint hű barát, nem félve Kolerát,
 Szegényért is önkényt feláldozza magát.
 Bízd rá magad, hékám! Jobbat mit is tennél?!
 Nála a segítség (no meg Istennél).
 De ha azt akarod, hogy ne szorulj rája:
 Ugy élj, a mint mondtam! S most – alásszolgája!”¹⁰

A fentiekből látható, hogy a 19. század végi kolerajárvány a ponyvairódalmon is nyomot hagyott. Vikár Béla felvilágosító költeménye a járvány elleni védekezés és a központi kríziskommunikáció igényes és minden bizonynyal hatékony eszköze volt, mely nem csupán hasznos ismereteket nyújtott a tömeges megbetegedés ellen, de egyúttal szórakoztatta és valamennyire meg is nyugtatta a kórtól rettegő lakosságot.

DOMOKOS MARIANN

Irodalom

Gönczi Ambrus

2007 Az 1892–93. évi kolerajárvány Budapesten. In B. Varga Judit (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából* 33. 2006–2007. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 113–135.

Görög Staub Károly–Patay Géza

2011 *Wekerle Sándor*. [Budapest], Helikon.

Landgraf Ildikó

2020 Régi nyomokon és új utakon. Hagyománykövetés és újszerűség Vikár Béla folklórgyűjtéseiben és szövegközléseiben. In Szakál Anna–Tekei Erika (szerk.): *„Tenger fenekéről gyöngyszemeket szednék” Tanulmányok Olosz Katalin tiszteletére*. Kolozsvár, Kri-za János Néprajzi Társaság, 157–171.

Mádai Lajos

1983 Kolerajárványok és az általános halandóság trendjei Európában a XIX. században. *Demográfia* 26. évf. 2–3. sz. 330–351.

N. N.

1943 Látogatás a nyolcvannégy éves költőnél, Vikár Bélánál. *Film Színház Irodalom* (május 14.) 6. évf. 20. sz. oldalszámozás nélkül.

¹⁰ Legifj. Tatár Péter [Vikár Béla] 1892. 11.

Ötvös József

1893 *Az 1892/93. évi Budapesti fő-, és székvárosi choleraanak oka.* Budapest, Pesti Könyvnyomda.

Sebő Ferenc

2006 *Vikár Béla népzenei gyűjteménye.* Budapest, Hagyományok Háza–Néprajzi Múzeum.

Legifj. Tatár Péter [Vikár Béla]

[1892] *Kolerás világ vagy a Bacillus koma szomorú és igaz története. A magyar nép számára ékes versekbe foglalta legifj. Tatár Péter.* Budapest, a kiadó megnevezése nélkül.

Száz éve született Katona Imre

Katona Imre évszázada

Katona Imre emléktáblája csongrádi szülőházának falán

Szinte váratlan, hogy immár húsz esztendeje búcsúztunk a 20. századi magyar néprajztudomány (legkivált a folklorisztika) tevékeny munkásától. Könyveinek és tanulmányainak jegyzékét többször is közzétették és ezek jó része ismert kiadványokban található meg. Évfordulóiról is beszámolt a szakma. Leggyakoribb témái is közismertek, nem éri meglepetés az olvasót. Születésének századik évfordulóján legfeljebb az áttekintés kaphat további szempontokat.

A rendkívül szorgalmas ember mindig kész volt arra, hogy egy-egy témát világos, szinte didaktikus módon fogalmazzon meg. Ahogy maga minősítette önmagát: a magyar néprajz „célszerű szögény embőre” volt.

Csongrádon született. Édesapja csongrádi főállatorvos. Ez is magyarázza, hogy a Dél-Alföld állt legközelebb hozzá. Érdeklődésének alakulását nyilván az is befolyásolta, hogy hódmezővásárhelyt gimnáziumi osztályfőnöke Tálasi István volt, aki „táj- és népkutató” gyűjtőmunkára vezette. (Tárkány Szücs Ernő is iskolatársa volt.) Ezt segítette elő, hogy megtanult gyorsírni, vagyis folklórszövegeket tudott feljegyezni. A szegedi egyetemen földrajz és magyar szakos volt. Péter Lászlóval együtt jelentkezett Ortutay Gyula tápai mesegyűjtésébe, a világháború után középiskolai tanár doktorál, majd Ortutay meghívására a budapesti egyetem Folklóre Tanszékére kerül. (Pontosan a munkás-folklór kutatására.) Végigjárja az egyetemi ranglétrát, bár sosem volt vezető állásban. Amikor a szegedi néprajzi tanszék vezetésével bíznák meg, a meghívást nem fogadja el. Sosem volt párttag, viszont köztudott volt, hogy baloldali polgári demokrata elveket vallott. Évtizedeken át szombat kora délutánonként egyetemi szobájában afféle beszélgető összejövetelt tartott. Néprajzos kollégái közül K. Kovács László, Schram Ferenc, Nagy Dezső is ide tartozott. Nyilván itt is hallott sok politikai viccet. Köztudott, hogy gyűjteménye egyedülálló volt. (Csak válogatott formában került később ebből kiadásra.) Témái között a munkásdal volt hivatalos. Kandidátusi értekezésnek készült a magyar kubikusokról szóló könyve. Minthogy a pesti tanszéken oktatták „a világ népei” tárgyat, neki jutott Afrika és Ázsia. Amikor az 1960-as évektől kezdve kulturális csereegyezmények keretében külföldre lehetett utazni, az egykori földrajz szakos a lehető legtöbb utat szerezte meg (India, Tunisz, Olaszország, Albánia, Finnország stb.). Ezekről évtizedeken át precízen vezetett naplóiban számolt be. Az 1960-as években rendszeresen lehetett Jugoszláviába utazni. A végül kialakított forma szerint a Drávaszögben gyűjtött (a Lábadi családdal együtt).

A hatvanas évektől megélénkült hazai folklorisztikában konferenciák, kiadványok követték egymást. Ezek mindegyikében részt vett, egyetemi jegyzeteinkben és tankönyveinkben is. Több kötetben foglalta össze egy-egy témakörrel írott dolgozatait: *Munka – munkaeszköz – társadalmi fejlődés* (1989), *Magyar népművészet – Néprajzi útikalauz* (1990), *Fejezetek a népköltészet köréből* (1994), *Lábánál holdvilág, fejénél napsugár... – Drávaszögi és szlavóniai magyar folklór* (1996), *Néprajz és gyermekvilág* (2001). Szerencsére halála után is folytatódott az ilyen kötetek megjelentetése, mint: *Szépen szóló madárka – Népdalaink szöveges üzenete* (2002), *Még nincs vége a dalnak – Írások a drávaszögi, szlavóniai, bácskai és temesközi magyar folklóról* (2006). Ez utóbbiban Katona Imre bibliográfiája és életművének tömör áttekintése.

Élete utolsó szakasza is igen tevékenyen telt. Mindig emlegette, hogy az első alkalommal nyugdíjba megy. Sajnos, cseles módon be is váltotta a szavát. Szakterületünk szinte minden szereplőjével jó viszonyban állt. Közülük né-

hány (mint Bereznai Zsuzsanna) valódi tanítványnak tekinthető. Ennek eredményeként jelent meg Katona Imre csongrádi mesegyűjtése. Előbb Kósa Lászlóval, majd élete utolsó éveiben került szorosabb kapcsolatba Barna Gáborral. Ennek eredményeként könyvtára a szegedi egyetem néprajzi tanszékére került, egyéb hagyatéka pedig a Csongrád Megyei Levéltár csongrádi fióklevéltárába.* Nálunk páratlan, hogy iratait is rendszerezték: *Dr. Katona Imre fondjának ismertető leltára* (A Csongrád Megyei Levéltár Kiadványai – Segédletek XIV. (Szeged, 2004). Sírja a csongrádi temetőben van. Az *Oppidum Csongrád* helytörténeti évkönyv 2004-ben megjelent kötete közli azokat a dolgozatokat, amelyek a 2003-ban tartott emlékülésen hangzottak el. A költő és szerkesztő Pintér Lajos Katona Imre sok írását szinte rendszeresen közölte. Ő jelentette meg a *Tisza szélén, Duna hosszán – Úti feljegyzések, utolsó beszélgetések* (2004) kötetet, amely a leginkább közelről mutatja be Katona gondolatvilágát. Pintér Lajosék ápolták a hosszú ideig súlyos beteg Katona Imrét – ritka emberi érzés napjainkban.

Több ezer oldalt tesznek ki nyomtatásban megjelent írásai. Szerencsére az említett kiadványok pontos információt adnak: lehet belőlük tájékozódni. Azonban azt is tudjuk, hogy néhány fontos gyűjteménye máig sem jelent meg. Politikai viccarchívuma ma is élvezetes olvasmány lenne. Meglep, hogy gyakorlatilag nem is említjük népdalszöveg-kommentárjait. Ortutay Gyula a Szépirodalmi Kiadó számára állította össze a *Magyar népdalok* kétkötetes antológiáját (2., bővített kiadás 1975). A dalok szövegét Katona Imre válogatta. Ő osztotta tartalmi csoportokba a szövegeket. A második kiadás ezt tette pontosabbá, 47 ilyen csoportot különböztetett meg. Mindegyiket röviden jellemzi, sőt, az egyes dalok forrásjegyzetei is igazán alaposak. Ha Katona szövegeit egyesítenénk, kiváló monográfia születne meg. Talán valaha akad, aki ezt megcselekedné. Méltó emlékezés lenne!

Sárközről csakúgy írt, mint a honfoglalás kori folklórról. Katona Imre maga ismételtette, milyen egyszerű is az ő tudománya. Azonban ennél sokkal több: voltaképpen a 20. század második felének tükré. A történeti folklorisztikától a hagyományos életmód átalakulásáig sok-sok témáról írt: a Kálmánynál olvasható (egyébként történetileg nem hiteles) történeti énektől a népi együttes által előadott békegalambos népdalig – és ezek együtt igazán elgondolkodtató képet adnak. Ez igazán az ő centenáriuma.

Évtizedeken át a szó szoros értelmében egymás mellett dolgoztunk, és, amennyire lehetett, még egymás családját – vagy legalább annak árnyképét – is megismertük. Igen nyílt emberként ismerték. A vele találkozásokkor megszakítás nélkül ő beszélt. Ekkor már egyedül élt, nyilván igényelte a társas

* Barna Gábor szíves közlése szerint a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke Katona Imre könyvtárát ebben az évben a csongrádi Tari László Múzeumnak fogja adományozni, hogy a szülővárosában legyen a teljes hagyatéka. *A szerk.*

beszédet. Őszintesége mögött azonban mindig volt valami (legtöbbször ártatlan) ravaszság, mint például írópapír és boríték beszerzése a Folklore Tanszékről, vagy menzajegy-manipulációk. Mindig volt valamilyen ártatlan „titka”.

Egyszóval valódi, eleven ember volt. És még maradt mondanivalója.

VOIGT VILMOS

Adatok Katona Imre pályakezdéséhez Részlet egy interjúból*

– *A csongrádi és hódmezővásárhelyi évek után hol folytatta a tanulást?*

– Szegeden a magyar–történelem–földrajz szakot választottam. Egymás után négy magántanárom volt. Az első Ortutay Gyula, a második Tálasi István. Újra találkoztunk, rögtön fölvtük a kapcsolatot egymással, nyaranta elmentem velük gyűjteni, ő ott volt minden helyszínen. Az Ortutay-szeminárium tagjaként Tápéra jártam gyűjteni, de Gyula nem tartott velünk. Harmadik magántanárom Bálint Sándor volt, a negyedik Gunda Béla. Őrült szerencsés fickó vagyok, hogy őket ismertem már Szegedről, mindegyikkel pertuban voltam. És ugye, ők is ismertek engem, néprajzból doktoráltam 1947-ben, semmi problémám nem akadt, pedig akkor még nem volt ilyen szak, csak 1950-től. Szóval Tálasi Istvánt a kezdetektől ismertem, azután kollégám lett a pesti egyetemen.

A vásárhelyi tanáraink közül egyértelműen Tálasi István, az osztályfőnökünk vált a kedvencemmé. Szép szál, karakán ember volt, nem olyan kis mitugrász, mint a Karády [György, a hódmezővásárhelyi református gimnázium biológiai tanára]. A tanári karban a legnagyobb tudással ő rendelkezett. Németet tanított nekünk. A bécsi egyetemre is járt egy félét, tökéletesen beszélt a nyelvet. Volt úgy, hogy német szövegben előfordult a harangöntés szó, akkor tartott egy félórás magyarázatot, hogyan öntötték a harangot. Eredetileg turkológusnak készült, de Németh Gyula bácsi [A Magyar királyi Pázmány Péter Tudományegyetem turkológus professzora] irigysége miatt, akinek szintén a törpe termete fölé magasodott, nem sikerült azzá válnia. Szívából utálták egymást.

Elég az hozzá, arról beszélt a legmodernebb tudományos elméletek alapján, hogy a magyarság nyelvileg, kulturális, antropológiai szempontból honnan eredt, milyen összetételű volt a honfoglaláskor társadalma. Amikor a legrégibb szavainkhoz értünk: melyik korból való, milyen nyelvből származhat,

* A magnós interjút Buka Adrienn 2000-ben, Katona Imre halála előtt egy évvel készítette. *A szerk.*

török, uráli vagy iráni eredetű? Nyugodtan kimondta az altesti megnevezéseket. Senki nem nevetett, nem pirult el, meg se botránkozott. Olyan szellemű volt Vásárhely.

1938-ban az egyik osztályfőnöki órára felmutatta a katolikus *Nemzeti Újságot* a Nagynémet Birodalom térképével, amibe beletartozott a Dunántúl a sváb településekkel együtt. Mondja: „*Fiúk, baj van. Az Anschluss, Ausztria bekebelezése után mi kerülhetünk sorra, ha nem vigyázunk.*” Ennek a gondolatnak szentelte az órát. Valamennyien lelkes hazafiak voltunk.

Vásárhely olyan hatalmas, szétterülő város, mindenki biciklivel közlekedett. Én is így jártam iskolába, felkötöttem a tankönyveket a kormányra, ott rezegtek rajta, néha lepotyogtak, megérkezve letámasztottam a kerékpártárolóban.

Tálasi egy alkalommal kerékpártúrát szervezett Pusztaszerre a gimnázium mind a nyolc osztályának. Amikor megérkeztünk a végállomásra, Tálasi István leültetett minket, és azt mondta: „*Na fiúk, akkor most tartunk egy jelképes országgyűlést!*” Hatodik osztályos diákok voltunk, de nagyon jól fölkészültek, ismertük és érdeklődtünk a közéleti dolgok, az aktuális politikai események iránt. Ezen a jelképes országgyűlésen megszavaztuk a magyar függetlenséget és a magyar földreformot. Népi írókon és népdalokon nőttünk föl. Másokat ez nem nagyon érdekelt, de a szegedi egyetemen mi, a vásárhelyiek tudtuk a legtöbb népdalt, a többiek jobbra magyar nótákat énekeltek.

Na most, valaki megsúgta Tálásinak, hogy az osztályában van néhány nyilas érzelmű fiú, akik a kabátjuk hajtókája alá tűzik tüntetően. Osztályfőnöki órán kiszólított néhány ilyen fiúcskát, és irtó jól megpofozta őket. Nehogy már ezt a nemzetvesztő programot elfogadják és hirdessék! A pofonok után azután elmagyarázta, hogy miért ne. Nagyon nagy dolgok voltak ezek annak idején, és elég merészség kellett hozzá. Nem lehetett turkológus, de nem maradt középiskolai tanár sem, néprajztudós lett.

– *Ezekről az együtt töltött évekről, ha lehetne, bővebben szóljon.*

– Ő gimnáziumi tanári oklevéllel rendelkezett. Azt hiszem Györffy Istvánnál doktorált néprajzból. Eredendően laskói születésű volt, tehát drávaszögi eredetű. Ott lelkész volt az édesapja vagy a nagyapja, ezt nem tudom pontosan megmondani. Értelmiségi családban nőtt föl, és nagyon öntudatos kálvinista szellemben nevelkedett.

Bizonyos ideig tartó vidéki tanítás után fölkerült a Táj- és Népkutató Intézetbe, amit Györffy alapított 1939-ben Pesten, a Pázmányon. Tálasi annak lett a kutatója vagy tanára, nem tudom mi volt a hivatalos beosztása. Onnan szervezte nekünk nyaranként a néprajzi gyűjtéseket, de el is jött velünk. Ott volt Kopácson, Baranyában, amikor Jugoszláviához tartozott. Ott volt az Erdély felé eső részekben, a partiumi Bogdándon, és ő vezette a gyűjtést. Azután összeomlott minden határ. És akkor elvitték katonának. Fogságba került, de gyorsan megszabadult és attól fogva Ortutayhoz szegődött. Az intézetben [a budapesti tudományegyetem Néprajzi Intézetében] Ortutay volt a főfőnök, de

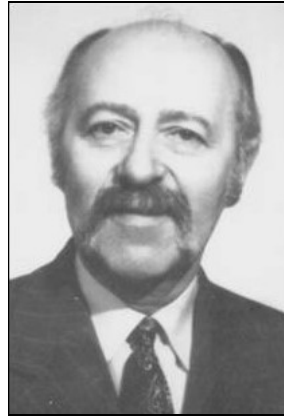
ő inkább politizált. Tálasi volt az alfőnök. Neki szintén gyűjtöttem. Ezt azután Ortutay megtiltotta: „*Nem a Pistáé vagy, Imrém, hanem az enyém. Nem szabad itt átváltani más vágányra!*”

Élete végéig együtt dolgoztunk, tervezgettünk. Én el akartam menni az egyetemről az Ortutay-féle kutatóintézetbe [az MTA Néprajzi Kutató Csoportjába], ő marasztalt: „*Imre, olyan gyakorlatod van az oktatásban, nem mehetsz el. A folyamatosságot te képviseled.*”

Remek ember volt, kár, hogy amekkora tudása volt, és amilyen rendszerezettséggel, módszerességgel oktatott, olyan keveset publikált. Hihetetlen! Ortutay mindig azt mondta: „*Ne türelmetlenkedjete! Ha Pista egyszer elkezdi, önteni fogja a publikációkat.*” Sose kezdte el...

BUKA ADRIENN

Száz éve született Tárkány Szücs Ernő, és negyven éve jelent meg egyedülálló monográfiája

Emlékezés a jogi néprajz nemzetközi hírű kutatójára

Tárkány Szücs Ernő Hódmezővásárhelyen született 1921. október 13-án és a családi hagyomány alapján választott jogi pálya mellett évtizedeken át kutatott, oktatott, tudományszervező, -népszerűsítő tevékenységet végzett, a magyar jogtörténet, a népi jogélet-kutatás, a magyar néprajztudomány nemzetközileg elismert kutatójává vált.

Bár minisztériumi szakemberként törvényelőkészítési munkák részese volt és a bányajog avatott ismerője, élethivatásának a jogtörténet és néprajz határte-

rületén a jogi néprajzi kutatómunkát tartotta. Már a kolozsvári egyetemen – ahol a jog mellett néprajzot és szociológiát is hallgatott – megismerte a jogtörténész Bónis György mellett a társadalomkutató Venczel Józsefet és a néprajzos Gunda Bélát, K. Kovács Lászlót, Viski Károlyt. Hallgatóként nemcsak szervezője volt a magyar népi jogélet-kutatásnak (1939–1948), hanem Bónis György gyűjtéseihez kapcsolódva maga is folytatott jogi néprajzi gyűjtéseket Mártélyon, Röszkén, a baranyai Cúnban, részt vett a kalotaszegi gyűjtésben, a bálványosváraljai falukutatásban.

Tárkány Szücs Ernő folyamatosan közzétette kutatási eredményeit – többek között az ő híradásaiban maradtak fenn a kalotaszegi jogszokásgyűjtések adatai. Több mint 200 jogi és néprajzi publikációja jelent meg, közöttük a *Mártély népi jogi népelete* (1944), a *Vásárhelyi testamentumok* (1961), *A jószágok égetett tulajdongyegyei Magyarországon* (1965), a *Results and Task of Legal Ethnology in Europe* (1967).

A Néprajzi Kutató Csoport munkatársaként 1975-től a *Magyar néprajzi lexikon* jogi és társadalomnéprajzi szócikkeinek egyik szerzője volt. Ezekben az években jelentek meg évtizedeken át folytatott jogi néprajzi kutatásainak eredményeit összegző magyar és idegen nyelvű tanulmányai is: *Az élő jogszokások Európában* (1975), *Die juridischen Volksbrauche der Eheschliessung bei den Ungarn* (1976), *Jogi szokások a bányászatban* (1978), *Jogi népszokások parasztságunk öröklési rendjében* (1980), *A kézfogóval összefüggő jogi népszokások* (1980), *A temetés jogrendje* (1980), *Fejezetek Békés társadalomnéprajzából* (1983), *A jobbágyparaszti földtulajdon néhány problémája* (1983), *A vásárhelyi baromgazdaság* (1983).

Nemzetközi szerepvállalása is jelentős: nemzetközi folyóiratok szerkesztőbizottsági tagja, rendszeres szerzője volt, részt vett a jogi népszokások kutatását összefogó nemzetközi szervezet (Commission of Contemporary Folk Law) megalapításában, nemzetközi konferenciák rendszeres előadója volt.

Az életműve – és egyben a magyar jogi néprajzi kutatás – mérföldkövének tekinthető *Magyar jogi népszokások* (1981) monográfiát kiadói nívódíjjal ismerték el, 1983-ban megkapta „a tudományok doktora” (DSc) fokozatot, az ELTE címzetes egyetemi tanárrá nevezte ki. A Magyar Néprajzi Társaság az *Ortutay-émlékéremmel* ismerte el a magyar jogi néprajz meghatározó egyéniségének életművét.

A magyar jogi néprajz nemzetközi és hazai elismert kutatója szellemi örökségének gondozója a születésének 90. évfordulóján Szekszárdon megalakult Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport.

Negyven éve jelent meg a „Magyar jogi népszokások” című monográfia

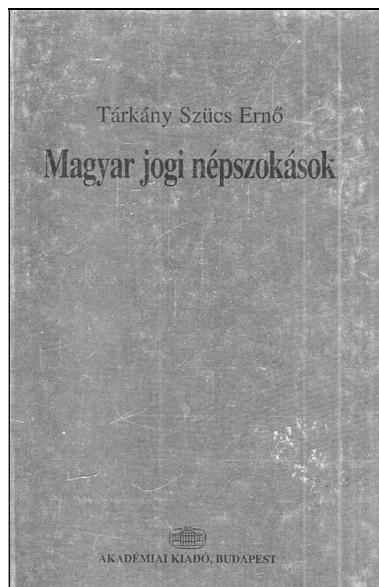
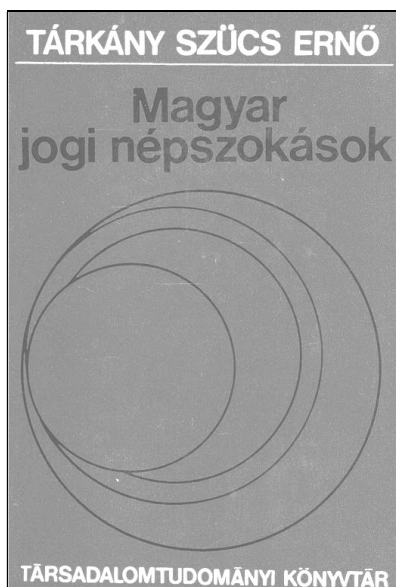
A monográfia a magyar néprajzkutatás meghatározó munkája. Mint Paládi-Kovács Attila, a hazai néprajztudomány kiváló tudósa fogalmaz: a több mint 900 oldalas könyv átfogó módon mutatja be az egyének, a kisebb és nagyobb közösségek, a hagyományos népi társadalom életét elsősorban íratlan elvek, szabályok által meghatározott, majd ezeket írott forrásokkal (pl. rendtartásokkal) kiegészítő, a hétköznapiakat meghatározó normarendszerét. Kiemeli, hogy a *Magyar jogi népszokások* a nemzetközi szakirodalomban is egyedülálló, páratlan gazdagságú korpusz.

A maga nemében egyedülálló monográfiát a néprajztudomány, a jogtörténet, a jogi kultúrtörténet, a történettudomány képviselői nagy elismeréssel fogadták, több mint 30 lelkes hangvételű recenzióban méltatták itthon és külföldön egyaránt. Ezek közül külön is érdemes kiemelni Varga Csaba professzor jogelméleti tanulmányra formálódott könyvismertetőjét, amely a további kutatások szempontjából meghatározó módon értékelte a „*lent*” világában érvényesülő, évszázadok hagyományos népi gondolkodásán alapuló, a tradíciók által közvetített jogszokások nemzet-, érték- és jogformáló szerepét.

A jogtörténet-tudomány, a jogi kultúrtörténet hivatalos részévé Mezey Barna, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára, a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport társelnöke avatta Tárkány Szücs Ernő 1981-ben megjelent monográfiáját, bár jogtörténészek, jogi kultúrtörténészek már megjelenését követően joghallgatók kötelező, illetve ajánlott irodalmává tették a képzésben (Kajtár István a pécsi, Homoki-Nagy Mária a szegedi, Stipta István a miskolci, Szabó Béla professzorok a debreceni egyetemen).

Mezey Barna azon felbecsülhetetlen értékű kutatómunka összefoglalásának tekintette a monográfiát, amelyet a 19–20. század jogi népszokásokat feltáró etnográfusai, jogászhallgatói és történészei végeztek el. A népi jogélet-kutatás eredményei szintéziseként határozta meg, amely a Bónis György jogtudós által 1939-ben felvetett gondolatot vitte tovább a magyarság által fenntartott és magára nézve kötelezőnek tekintett, „*a tételes jog és a hivatalos szokásjog*” rétegén túli szabályokat felmutatva.

Tárkány Szücs Ernő kutatásainak kezdetei ahhoz a jogpolitikai folyamat-hoz kötődtek, amely a negyvenes évek elején egy „*magyarabb*” jogalkotás érdekében a magánjogi kodifikáció részévé akarta tenni a népi tradicionális szabályalkotást és joggyakorlatot. Ezért tekintette legfontosabb feladatának az 1939–1948 között az Igazságügyminisztérium szervezésében, jogászok bevonásával megvalósult népi jogélet-kutatás eredményeinek összegzését, publikálását, a magyar kutatásba illesztését – akkor is, ha az ötvenes évektől erre mind kevésbé volt lehetősége.

A könyv első (1981) és második, bővített (2003) kiadásának borítólapja

Támogató intézményi háttér hiányában egyszemélyben maradt a hetvenes-nyolcvanas évekre a magyar jogi néprajz legautentikusabb képviselője, hídfőállása. Miközben monográfiájával a népi jogélet-kutatás alapvető munkáját írta meg, újabb kutatásokat inspirált: a kilencvenes években hagyatékának gazdagsága jogtörténészek, történészek, néprajzosok újabb kutatógenerációi számára határozza meg a feladatot saját tudományterületükön és a jogi néprajz kutatási területén.

A *Magyar jogi népszokások* második kiadása 2003-ban a Tárkány Szücs-hagyaték rendkívüli gazdagságának számbavételére és új kutatási feladatok meghatározására is alkalmat jelentett. Egyfajta szembesülést azzal, hogy az életművet összegző monográfia nemcsak a hazai jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti kutatások mérföldköve, hanem kétségbevonhatatlan bizonyítéka a magyar népi jogélet önállóságának, évszázados tradícióinak, az autonóm népi közösségek életképességének, a nehézségekkel küzdő magyar falu jogi leleményességének – ahogyan ezt legutóbb Kolozsvárott a kortárs és szellemtárs Imreh Istvánra emlékező konferencia történész, néprajzos, jogász résztvevőinek közös kutatási eredményei is tükrözték.

NAGY JANKA TEODÓRA

**A (céh)heraldika avatott kutatója volt
Száz éve született Nagybákay Péter**

A múlt iránti érdeklődését és szeretetét az otthoni levegővel szívta magába: édesapja, Rickl Antal (1885–1976) amellet, hogy nagybátyja, a legendás debreceni vaskereskedő és kultúra-mecénás, Sesztina-Nagybákay Jenő (1869–1944) jobbkezeként az üzleti életben dolgozott, a Tisza István Tudományos Társaság tagjaként helytörténetírással is komolyan foglalkozott. A gyermektelen nagybátyja Antalt 1936-ban fiává fogadta, s a Nagybákay nevet is átruházta rá. Az 1921-ben született Rickl Péter a debreceni piarista gimnáziumot 1939-ben már Nagybákayként fejezte be. Így magára és bátyjára, Antal Zelmosra (1918–2004) az 1819-ben alapított Sesztina vaskereskedő család ötödik nemzedékeként tekinthetett. Magától értetődő volt, hogy mindkettőjüknek ki kellett tanulni a vaskereskedés tudományát. Ami korántsem volt könnyű feladat, nemcsak azért, mert e szakma még a 20. század derekán is a 12-es számrendszert használta. A Wathner-féle vasáru-katalógus minden tételét pontosan ismerni kellett, rendszerezett és komoly ismereteket igényelt a különböző mesterségek által használt szerszámok és vasanyagok emlékezetbe vésése és rak-tári helyük számon tartása. Annak érdekében, hogy a mesterség kitanulása során még véletlenül se kivételezzenek vele a Sesztina vaskereskedés alkalmazottai, édesapja segédnek egy jó nevű pécsi vaskereskedésbe küldte el. Nemcsak e szakma csínját-bínját sajátította el, közben jogot is tanult a pécsi egyetemen, mint ahogy azt Kolozsvárt is tette. A jogászdiplomáját végül 1943-ban a debreceni egyetemen szerezte meg. Sesztina-Nagybákay Jenő és felesége 1944 októberében bekövetkezett tragikus halálát követően Nagybákay (Rickl) Antal, valamint két fia, dr. Nagybákay Antal Zelmos és dr. Nagybákay

Péter vitték tovább a céget. A Sesztina Lajos Vaskereskedést 1949. október 14-én államosították.

Nagybákay Péter otthagya szülővárosát és a fővárosban telepedett le. Mivel a kommunista diktatúra osztályidegennek minősítette, ezért csak raktárosként tudott elhelyezkedni különböző vas- és szerszám-kereskedelmi vállalatoknál, ahol jól jött a vaskereskedői ismerete a vaseszközök széles palettájáról. 1956 után már jogászként is talált munkát: egy vegyipari vállalatnál előbb előadó lett, majd osztályvezető. 1981-ben nyugdíjba ment, de utána is még 10 évig jogi tanácsadóként segítette a vállalat munkáját.

A teljes élet megéléséhez számára szükséges volt, hogy a múlt megismerésével foglalkozzon. Mindenkor kenyerkereső munkája mellett sok időt töltött a múzeumok kiállított tárgyainak a tanulmányozásával. Szerette volna a múzeumi raktárakban őrzött tárgyakat is megszemlélni – e szándékát a muzeológusok eleinte inkább háritani próbálták. Ebbéli törekvése végül egy vidéki lehetőség révén megvalósult. A létezett szocializmus időszakának legendás kulturális-tudományos menedzsere, 1961 és 1973 között a veszprémi múzeum igazgatója, Éri István (1929–2009) a 2000-es évek elején ezt ekként mesélte el: *„A Nemzeti Múzeumba állandóan bejárt Nagybákay, aki ott – amatőrként – céhes anyaggal szeretett volna foglalkozni. Nem akarták elhessegetni onnan, de amolyan »titán« káderként tekintették. Így történt, hogy azt mondta nekem Temesváry Ferenc, »ti tán tudnátok ezt a Pétert a veszprémi múzeumban használni«. Péter rövidesen eljött hozzánk, s rögtön meg is egyeztünk, itt van a céhes anyag, valóban rengeteg feldolgozni és publikálni való. Így Nagybákay Péter hosszú éveken át, 1973 végéig, amíg Veszprémben voltam, a múzeum külső munkatársa lett, s a hétvégéit a múzeumban töltötte. Hol szerelemből, hol útköltség térítéséért, hol némi fizetségért. Amatőrből vérbeli kutató és muzeológus lett, s eljutott egészen a kiállítás rendezéséig is.»*

A veszprémi tudományos kutatási lehetőséggel ifjúkori vágya vált valóra. Jelképesnek tekinthető, hogy gimnazistaként írt első dolgozatában a heraldika tudományát mutatta be, hangsúlyozva, miszerint *„a mai rohanó, modern, demokratikus világban”* is érdemes a *„letűnt századok elavult kutyabőrreinek farkó címereivel foglalkozni”*. Kiemelte, ez felelősséget is jelent: *„a magyarság mai megalázott helyzetében a legcsekélyebb történelmi emléket sem szabad elsikkadni hagynunk”*. Jóllehet, diákkorában a határon túli magyarok és a nemzetiségek problémái is foglalkoztatták: két dolgozatának is a csángókat választotta témájául, valamint *A szlovák kérdés tegnap és ma* címmel is írt dolgozatot, ám így visszapillantva, az is jelképértékű mozzanatnak tűnik, hogy a piarista gimnázium Révai Miklós önképzőkörében 17 évesen *A debreceni céhek története* című munkájával nyert első díjat. Később, autodidakta tudományos kutatóként a kézművesipar-történet és a címertan lett a kutatási területe, s úttörő és maradandó művek sorát főként e kettő találkozási pontjáról, a céhheraldika területéről tette le a tudomány asztalára. A korabeli gimnáziumi értesítő tanúsága szerint tanára, Rassovszky Kálmán a bírálatában ekként

jellemezte a diákkori művét: „A szerző nagy munkát végzett. Nem sablonos tételkidolgozás, hanem alapos, komoly forrásművek, oklevelek, emlékek felhasználásával a legnagyobb részletességgel mutatja be a debreceni céhek életét, bár a szerző szerényen megjegyzi, hogy csak vázlatos történetét tudja adni az egyes céheknek, csak annyit, amennyit 8 hónap alatt iskolai elfoglaltsága mellett gyűjteni lehetett, mégis 187 gépírásos oldalra terjed a dolgozat. Nagy érdeme a szerzőnek, hogy a rendelkezésre álló összes forrásokat felhasználta s ezek alapján ismerteti a céhek belső életét, szervezetét, kulturális, társadalmi hatását és Debrecen városának virágzó iparát, mely országos vonatkozásban is elsőrangú volt. – A szerző derék munkát végzett, minőt középiskolai tanuló talán még soha. Minden dicsőretet és elismerést megérdemel.” Amikor 1982-ben megismerkedtünk, megemlítette, hogy időnként még mindig merít ebből a fiatal kori munkájából. Egyébként sokat elárul egész életszemléletéről az, amit annak idején pályaművének jellegéül választott: „A munka nemesít”. A lelkiismeretes, alapos forrásfeltárás fáradtságos és időigényes munkájának a felvállalása nemcsak a diákkori, hanem felnőtt fejjel írt munkáinak is jellemző vonása maradt.

Amikor 1963-ban Éri István útjára indította a *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeit*, abban – olyan nagynevű szakkutatók mellett, mint Batári Ferenc, Fettich Nándor, Vajkai Aurél, Vörös Károly – ott szerepelt szerzőként Nagybakay Péter is. A *Veszprémi és Veszprém megyei céhpecsétnyomók* című tanulmánya nyitotta meg azon publikációk sorát, amelyekben szisztematikusan feldolgozta a veszprémi múzeum országos viszonylatban is jelentős céhes anyagát. Ezzel számos kutatót – többek között Bodó Sándort, Csiffáry Gergelyt, P. Szalay Emőket, Szabó Pétert – ösztönzött a céhes tárgyi emlékek tudományos igényű számbavételére. Jóllehet, a Bakonyi Múzeum „a megindított ipartörténeti kutatások érdekében” hivatalosan csak 1966-tól foglalkoztatva másodállásban, a *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* technikai szerkesztése már a 2. kötettől rá hárult. Részt vett a múzeum gyűjteményének a gyarapításában is. 1967-ben tagja volt annak a kutatói csapatnak, amelyik Pesovár Ferenc (1930–1983) irányításával a létesítendő nagyvázsonyi Szabadtéri Néprajzi Múzeum számára több mint 500 tárgyat vásárolt meg. Ez az anyag részben műhelyfelszerelésekből (takács- és a rézművesműhely), részben gazdasági eszközökből, berendezési tárgyakból, illetve helyi céhemlékekből állt. Kiszállásai révén a következő években is számos céhemlékkel gazdagodott a veszprémi múzeum gyűjteménye. 1968-ban már a céhtörténeti kutatásokkal kapcsolatos gyűjtőmunkát vezető külső munkatársként említi meg az az évről szóló múzeumi jelentés, egy esztendő múltán már nemcsak Pesovár Ferenc, hanem Nagy László (1904–1978) – az 1949-ben koholt vádak alapján elbocsátott veszprémi múzeumigazgató – és Wöller István (1929–2020) is e kis szakmai közösséghez tartozott.

Már számottevő tudományos teljesítmény állt a háta mögött, amikor a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kezdeményezésére 1971. április 22-

én és 23-án az ország egész területéről 33 szakember összeült Nagyvázsnyban, hogy megvitassák a magyarországi céhkataszter összeállításának és számítógépes feldolgozásának lehetőségét. Ehhez Nagybákay jóvoltából mintagyanánt a Veszprém megyei céhes anyag szolgált. A tanácskozás másik fő célja az volt, hogy a céhtörténeti kérdésekkel foglalkozó szakemberek megismerjék egymást, kicseréljék gondolataikat, tapasztalataikat, ismertessék kutatási tevékenységüket és munkamódszereiket, s alakítsák ki az eredetileg 1971 őszére tervezett céh- és kézművesipar-történeti szimpózium témavázlatát annak érdekében, hogy a magyarországi gazdaságtörténetnek ezen a meglehetősen elhanyagolt területén egységesebb, szervezettebb, összefogott és komplex módon alakulhasson ki az adatgyűjtés, feldolgozás és publikálás.

*Nagybákay Péter és Éri István (jobbra) 1984 novemberében az V. Kézművesipar-történeti Szimpózium házigazdáiként
(Fotó: Wöller István)*

A céhkataszter adatlapjai kidolgozására felállított 9 tagú bizottságba Nagybákay Pétert is beválasztottak. Lényegében e pillanattól kezdve lett már nemcsak megyei, hanem országos szinten is a kézművesipar-történeti kutató-sok egyik fő motorja, megkerülhetetlen szervezője. Amikor a Magyar Tudományos Akadémia 1972-ben létrehozta a Veszprémi Akadémiai Bizottságot (VEAB), a humán tudományok művelői sorában az elsők között kapcsolódtak

be a kézművesipar történetének kutatói e területi akadémiai bizottság munkájába. Előbb a Településtörténeti Szakbizottságban, majd 1975 novemberétől az önálló Kézművesipar-történeti Munkabizottság keretében szervezték szakmai rendezvényeiket. Az Éri István elnöklétével ekkor megalakult a Kézművesipar-történeti Munkabizottságot jószerevével ugyanazok alkották, mint akiket az első tanácskozáson felkértek a céhkataszter elveinek kimunkálásra: Bodó Sándor, Bácskai Vera, Dóka Klára, Domonkos Ottó, Eperjessy Géza, Heckenast Gusztáv, Kiss Mária, Nagy Lajos, Vörös Károly – és végül, de nem utolsósorban a fáradhatatlan Nagybakay Péter mint titkár. Ebbéli minőségében nemcsak belföldi, hanem nemzetközi kézművesipar-történeti szimpóziumok sorának egyik fő szervezője, előadója és a munkabizottság kiadványainak nélkülözhetetlen szerkesztője lett, egészen 1993-ig. Ezt azért is tudta megtenni, mert miután Éri István 1974-től 1980-ig a Múzeumi Módszertani és Restaurátor Központ igazgatója, majd pedig 1981-től 1989-ig a Központi Múzeumi Igazgatóság igazgatóhelyettese volt, a veszprémi helyzethez hasonlóan, tudott Nagybakay számára egy félállást biztosítani a szervezési-szerkesztési munkákra.

Éri Istvánnal és Nagy Lajossal együtt közreadója volt az 1970-es évek közepén megjelent *A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere* két kötetének, amely nemzetközi viszonylatban is úttörő módon használta a humán tudományok terén a számítástechnika akkor legkorszerűbb eszközeit, s ezzel a világ tudományosságában is elismerést vívott ki az e teljesítmény mögött álló magyar szakemberek közössége. E kiadványt 1986-ban követte egy másik fontos forráscsoport, *A magyarországi árszabások forrásanyagának katasztere* ugyancsak dupla kötete, amelyet szerkesztőként Domonkos Ottóval és Kiss Máriával közösen jegyzett. Részt vett a bochumi Brockmeyer kiadónál Rainer S. Elkar professzor által 1989-ben közreadott, a magyarországi kézművesipar-történeti kutatásokat bemutató kötet gondozásában is.

De nemcsak szerkesztőként, tudományszervezőként vált elismertté, hanem saját jogon, tudományos kutatóként is. Magát önironikusan „*Oberfuscher*”-nek, vagyis főkontárnak nevezte a kézművesipar-történészek céhében, mondván, neki csak jogászi végzettsége van, s nem rendelkezik (művészet)történész, levéltáros, régész vagy néprajzos diplomával. Birtokában volt viszont egy olyan extra tudásnak, amellyel híján volt minden bölcsész: vaskereskedői ismeretekkel. A különböző mesterségek szerszám- és eszközkészletének alapos ismerete ugyanis hozzásegítette a céhjelvények ábrázolásainak a pontos és szakszerű megfejtéséhez. Noha autodidakta módon képezte ki magát szaktudósá, a felkészültségét, kutatói rátermettségét senki sem kérdőjelezte meg soha.

Az általa választott szakterületeken széles körű tájékozottságáról meggyőzően tanúskodnak az itthon és német nyelvterületen megjelent publikációi. A már említett *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* mellett gyakran írt tanulmányt, recenziót vagy éppen konferencia-beszámolót az *Ethnographia*

hasábjaira, de jelentek meg dolgozatai a *Technikatörténeti Szemlében*, a *Történeti Múzeumi Közleményekben*, a *Folia Archaeologica*-ban, a *Kohászati Lapokban*, illetve a svájci *Archivum Heraldicum*, a bécsi *Adler*, a berlini *Der Herold*, valamint a müncheni *Volkskunst* évfolyamaiban. A tudóstársadalom a tudását értékelte, a tudósokat nem a végzettsége érdekelte. Igaz, menet közben szert tett egyfajta tudósi „mesterlevél”-re is. A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának (VEAB) *Értesítője* arról számolt be, miszerint húsz fő meghívott tudományos szakember részvételével 1985 április 11-én sikeresen lezajlott Nagybakay Péter kandidátusi disszertációjának munkahelyi vitája. Egy év múltán pedig már azt rögzíthette a *VEAB Értesítő*, miszerint „1986 áprilisában Nagybakay Péter, a [történettudományi] szakbizottság titkára sikeresen megvédte »A magyarországi céhes kézművesipar jelvényei« c.” értekezését, amellyel elnyerte a történelemtudományok (néprajz) kandidátusa tudományos fokozatot. (E műve csak kilenc év múlva jelent meg nyomtatásban, igaz, akkor a Nemzeti Múzeum egyik rangos kiadványsorozatában.)

Részt vett és előadott számos hazai és külföldi konferencián. Szélesebb körű ismertségre tett szert a *Céhek, céhemlékek Veszprém megyében* (Veszprém, 1971) című könyve, a legendás Tájak–Korok–Múzeumok füzet sorozata számára írt *Céhvilág Magyarországon* (Budapest, 1981) című munkája, s nem utolsósorban a Corvina Kiadó által 1981-ben kiadott *Magyarországi céhbehívó-táblák* c. műve révén, amely német, francia és angol fordításban is napvilágot látott. Szakmai respektusát mutatja, hogy tagja volt annak a szűk körű történelembizottságnak, amely az ún. rendszerváltáskor arra volt hivatva, hogy az országgyűlésnek javaslatot tegyen az új (rég) magyar állami címerre.

Miután az 1990-es évek elején Éri átadta a Kézművesipar-történeti Munkabizottság elnöki posztját Domonkos Ottónak, egy ideig továbbra is lehetett számítani rá mint az elnök jobbkeze. Az 1991-ben megjelent *Magyar Néprajz III. Kézművesség* című kézikönyv munkálatait a főszerkesztő Domonkos Ottó mellett szerkesztőként segítette. Közös gondozták az 1992-ben napvilágot látott *Magyarország kézművesipartörténetének válogatott bibliográfiáját* is. A VIII. Kézművesipar-történeti Szimpózium 1993-ban közreadott konferencia-kötetét jegyezte utoljára szerkesztőként. Ezután egészségügyi és családi okok miatt visszavonultan élt, ám ha csak tehetné, továbbra is készséggel osztotta meg tudását. A *Magyar katolikus lexikon* felkérésére 33 mesterségekkel, illetve céhekkal kapcsolatos szócikket írt. Szakértője volt a Magyar Tamás rendező által 1996-ban készített *Mi nemes céhek* című ismeretterjesztő dokumentumfilmnek, amely a magyarországi céhrendszer történetét mutatta be. Élete utolsó éveiben tudományos munkássága megkoronázásaként élhette meg, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen speciálkollégiumi előadásokat tarthatott céhtörténetből.

Élénk figyelemmel kísérte a heraldikai és genealógiai szakkörök életét. Tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak – annak Archaeográfiai, Heraldiai-

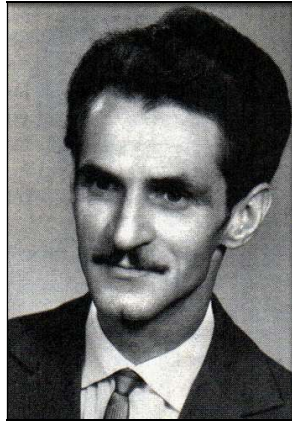
kai és Genealógiai Szekciójának pedig megalakulástól kezdve –, valamint a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságnak. Tagjelöltje lett a Nemzetközi Heraldikai Akadémiának is, azonban egészségi állapotának romlása megakadályozta őt a tagság elnyerésében.

Amikor 2001 októberében, a kézművesipar-történészek nagyvázsonyi találkozója 30. évfordulóján a számvetés jegyében megrendezett szimpóziumon megemlékeztünk az „*alapító atyákról és anyákról*”, a Kézművesipar-történeti Munkabizottság *örökös tiszteletbeli titkára* címmel ismertük el Nagybákay Péter érdemeit. Az erről szóló oklevelet sajnós, csak eljuttatni tudtuk hozzá, mivel betegsége miatt nem állt módjában részt venni a konferencián. Azon az őszön a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egy tiszteletére rendezett ülésén emlékezett meg Nagybákay Péter 80. születésnapjáról és addigi tudományos munkásságáról. Egy esztendővel később, a X. Kézművesipar-történeti Szimpóziumon elhangzott előadások nyomdába adásakor már tudtuk a szomorú hírt: egy nappal 81. születésnapja után, 2002. augusztus 7-én örökre lehunyta szemét. A konferencia-kötetet ezért az ő emlékének ajánlottuk.

Akik személyesen ismerhették, azoknak azóta is hiányzik embersége és tudása. „*Tudományos munkái még hosszú ideig nélkülözhetetlen forrásul szolgálnak múltunk kutatói számára*” – szögeztem le akkor. Most, csaknem húsz év múltán kénytelen vagyok megállapítani, hogy még mindig nem készült el tudományos életművének bibliográfiája. Munkái – kevés kivételtől eltekintve – gyenge nyomdai minőségben előállított kiadványokban láttak napvilágot, ám a szocializmus időszakában már annak is örülni lehetett, ha papír nem csak az ideológiai propagandatermékeknek jutott. Éppen ezért nem csupán az Ő emlékének, hanem saját magunknak is – mind a múltunk kutatóinak, mind pedig a történelmünk iránt érdeklődőknek egyaránt – adósai vagyunk Nagybákay Péter válogatott műveinek minőségi papírra nyomott, minőségi színes nyomdatechnikával előállított, méltó kiadásával, még akkor is, ha ez azzal jár, hogy újra kell fotóztatni céhemlékek sokaságát. Egy sokak érdeklődésére számot tartó és sokat forgatott, reprezentatív kézikönyv kerülhetne így a könyvespolcokra. Olyan, amelyik nemcsak a száz esztendővel ezelőtt született Nagybákay Péternek, hanem az általa kutatott céhes kézműves örökségnek is méltó mementója lenne.

SZULOVSZKY JÁNOS

Emlékezés Együd Árpádra

Együd Árpádra emlékezünk születésének 100. évfordulóján

Perőcsényben, Pest megyében született 1921. január 30-án református parasztcsaládban. Édesapja Együd József, édesanyja Bukri Erzsébet volt, őt korán elveszítette. Édesapja művészetek iránti érdeklődése hatással volt rá. A balassagyarmati Balassi Bálint Reálgimnáziumban érettségizett. Itt az irodalom, a talaj- és szertorna érdekelte. 1941–46 között elvégezte a budapesti Magyar Testnevelési Főiskola tanári szakát. Diplomás testnevelő tanárként 1946-ban került Csurgóra a Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnáziumba, ahol 14 évig dolgozott. 1948-ban Liebstöckl Olgát vette feleségül. Házasságukból két fiúgyermek, Zsolt és Csaba született. A siófoki népfőiskola vezetőjével, Molnár Istvánnal való ismeretsége döntő hatással volt rá, aki a néptánc kutatás fontosságát hangsúlyozta, gyűjtési módszereit tanította. A kezdő tanár a népi sportjátékokat beillesztette a testnevelési órák anyagába. Tevékenységének évtizedeiben elsősorban Somogy megyéhez kötődött, de szellemi néprajzi gyűjtéseket a szomszédos megyékben és a székelyek, a moldvai csángók körében is végzett. Szülőfaluja, Perőcsény néprajzi kutatására már 1953-ban sort kerített, egy leendő községi monográfia számára állított össze anyagot. Elsősorban az 1945 előtti hagyományos falusi életmód szellemi örökségének időszakát, őrzőinek életét kutatta. Az 1945 utáni változásokra nemigen tért ki. Ő is – paraszti származása ellenére – sok társával még télesztagek szervezésére is kényszerült.

Sokoldalú érdeklődése kiderül hagyatéka gondozójának, Szapu Magdolnának felsorolásából: hagszeres népzene, néptánc, népköltészet, néphit, család-

di és jeles napi szokások, temetés, gyász, pásztorok, betyárok, cselédek élete, művészkedése, főként a katolikus egyházhoz fűződő szervezetek, személyek és csoportok (rózsafűzér társaságok, egyletek, búcsúsok, kántorok, apácák), szakrális néprajz, egyes zsidó szokások, a falusi társadalom peremén élők (koldusok, historiások, cigányok élete, folklórja), esetenként háziiparosok és falusi kézművesek is. Gyűjtött magyar, német és horvát népcsoportok körében, katolikusoknál, reformátusoknál szerte a megyében. Hirtelen halála miatt sok témáját nem tudta feldolgozni. Eredményes feldolgozásairól és felfedezéseinek saját maga által történő közzétételéről, a múzeumban betöltött szerepéről mint 1980-ig kollégája, beosztottja, fontosnak tartom, hogy megemlékezzenek.

Csurgó és környékének értelmes, módos paraszti népe támogatta a Gyöngyösbokréta mozgalmat a második világháború előtt. Az 1945 utáni átalakulások nehéz éveiben is örömet lelte a lakosság a megújult néptánc-mozgalomban. Együd Árpád megalapította itt 1947-ben az ország első néptánc diákcsoportját. Gyűjtésekre járt el saját magnójával és filmfelvevőjével, felfedezett népi énekeseket, mint a berzencei Sánta Vendelné, Csalfa Mari, filmezte Jankovics Imre dudás népművész játékát. A néptánc tanítása mellett koreografált, néptánc-, színelőadásokat is szervezett. Az örökmozgó, tevékeny, ifjú, lelkes tanár, bravúros táncos, mókamester népszerű volt fiatalok és felnőttek körében, Csurgón csak „Mütyúr” néven emlegették.

Csurgói évei után sem került ki a figyelem középpontjából, de már Árpai bácsiként ismerték. 1960–63-ban Kaposváron a Megyei Művelődési Ház népművelő tanácsadó intézményének igazgatójaként dolgozott. Még 1963-ban Siófokra szerződött a Perczel Mór Gimnáziumba testnevelő tanárnak. 1964-ben megalapította a Balaton Táncegyüttest. Ekkortól újra hatalmas aktivitás jellemezte. Tanított, koreografált, rendezett, zsűrizett, folklórtémájú előadásokat tartott, egyúttal rendszeresen kutatott Külső-Somogy területén.

Az addig gyűjtött anyagát könyv alakban szerette volna kiadni, a munkát főállásban szerette volna végezni. 1970-ben a Kálmán Imre Emlékház vezetője lett. 1971-ben már a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága néprajzos muzeológusa, dolgozott a Beszédes József Múzeumban is.

Dr. Takáts Gyula, a megyei múzeumok főigazgatója Együd hangfelvételeihez már korábban is a kaposvári múzeum Grundig-magnóját adta kölcsön, ezt később is használhatta. Takáts Gyula remélte, hogy precíz muzeológus is válik belőle és elküldte fél évre Budapestre a Néprajzi Múzeumba múzeumi ügyrendi és nyilvántartási ismereteket szerezni Györgyi Erzsébethez. A későbbiekben muzeológusi munkát (tárgyak, régi fotók, kéziratok, dokumentumok gyűjtése, leltározás, kiállítások rendezése) lényegében alig végzett, annyira túlméretezett tervei voltak a szellemi néprajz igen sokféle témájával kapcsolatos szöveg- és hangzóanyagok felvételére.

Budapesti tartatózkodása alkalmával bővítette kapcsolatait a népzene, népköltészet szakértőivel, vallástörténészekkel, de a népi kultúra iránt érdeklődő riporterekkel is. Gyűjtött anyagának bővítési és feldolgozási terve volt,

hogy Vikár és Gönczi után megörökítse, kiegészítse az általuk közölt anyagot. Kereste az egykori adatközlőket, hogy anyagukat újra felvegye, kiegészítve azzal, amit még tudnak az utódaik és mások. Közös hangarchívumot szeretett volna Manga János vezetésével az MTA Zenetudományi Intézetével létrehozni. Az általa gyűjtött régi imákat felajánlotta Erdélyi Zsuzsannának. Később éveken keresztül szervezett Manga János rádiós népzenei felvételeihez somogyi népdalénekes csoportokat, szólólistákat, zenészeket. Kétszer mentem el helyette Manga Jánossal az 1970-es évek végén, Berzencén Sánta Vendelné szervezte meg a találkozót, Pogányszentpéteren a Honismereti Szakkör nőcsoportja énekelt, de nyilatkozott a Lászlómajorban lakó Tóth Mihály faragó, *A Népművészet Mestere* is.

Siófokról a megye nagy részét Együd Árpád nem tudta könnyen elérni, ezért Kaposvárról a rendelkezésünkre bocsátott tanácsi autókkal néhány közös utat szerveztünk tárgygyűjtés, fotózás, népzene felvétele céljából (Tapsony, Tótszentpál, Varjaskér stb.). A szellemi néprajz gyűjtéséhez önkéntes néprajzi gyűjtőktől, szakköröktől jó adatközlőkről, hangszeres zenészekről értesülhetett terepen. Vikár és Gönczi anyagain kívül tájékozódott a néprajzi pályázatokban szereplő népköltészeti – többnyire csak szöveges, részben kottázot – anyagokban, felvette ezeket dallammal együtt és variánsaikat is. A külső-somogyi népballadák, a regölés témájának feldolgozását megkezdte, melyek a *Somogyi Múzeumok Közleményeinek* 1. és 2. kötetében (1973, 1975) megjelentek.

A Kálmán Emlékháznál csendesebb és nyugodtabb munkahelynek ígérkezett az akkor megnyílt Marcali Helytörténeti és Munkásmozgalmi Múzeum. 1973-tól dr. Bakay Kornél, a Somogy Megyei Múzeumok új főigazgatója őt választotta ide vezetőnek – nagyrabecsülése jeléül, és nem e múzeum megálmódóját, egyik szervezőjét. Együd Árpád kapott munkájához személyi segítséget (szövegjegyzőt, kottázót, raktárkezelőt, leltározót). Csak két évet töltött itt szinte állandóan járva Marcali környékének falvait.

1975-ben Kaposvárra helyezte át dr. Bakay Kornél a megyei múzeumok főigazgató-helyettesének. Már nem volt fiatal, álmatlansággal küszködött, szívinfarktusa is volt. Siófokon élő családjához hétvégeken utazott haza. Kaposváron a megyei múzeum Latinka Sándor (korábban Kontrássy) utcai kiállítóhelyének egyik szobájában lakott és dolgozott. Megszokta, hogy éjszaka is dolgozik, még terepen is, ha adatközlői is bírták erővel. Másnap napközben álmosan, bal kezében cigarettával, jobbában tollal jegyezte gyűjtéseit.

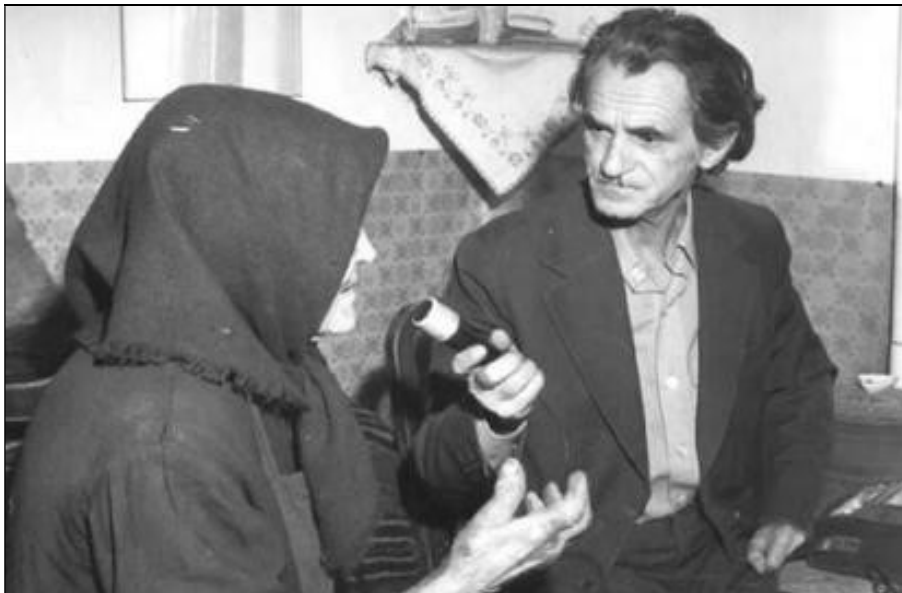
Egyik közös utunkon, Törökkoppányban egy délután elkísértem egy volt uradalmi cseléd házaspárhoz. Kevésbé emlékeztek a kérdezett régi stílusú balladákra, inkább az új stílusúakra és bőségesen babonákra. Árpád következetesen visszatért a balladákra, elénekelte, történetüket körülírta. Kora estig, amit csak lehetett, eszükbe juttatott és felvette. Szállásunk felé menet sóhajtottam: „*Én azt a sok babonát, amelyeket e házaspár mind tudhat, bizony meghallgat-*

nám.” Árpád másnap délután egyedül visszament hozzájuk, a hiedelmek felvétele egész éjfélig tartott.

1975-ben végre megjelent a *Somogyi népköltészet* című, parádés kiállítású, első könyve Kaposváron, Takáts Gyula ajánlásával, Bakay Kornél lelkes szerkesztésében, Kríza Ildikó lektorálásával. Két lemezmellékletét a hú barát, Olsvai Imre szerkesztette. A kötet komoly érdeklődést keltett szakmai körökben, amit recenziók sora jelez, de a megye néprajza iránt érdeklődő közönség is kapva kapott rajta. A népi imák közlése az egyházi emberek figyelmét is felkeltette.

Együd nagy lelkesedéssel fedezett fel új témákat, jött rá új összefüggésekre. Mindezekről sűrűn készített rövidke híradásokat napilapokba, kalendáriumokba, szaklapokba is. Riporterek rendszeresen felkeresték. Nemesak következetesen olvasta a megjelent szakmunkákat, de recenziókban értékelte a legfontosabbakat.

A múzeumnak 1973-tól volt saját kocsija, így még sűrűbben járt terepre. Még ekkor és ezután is a nehezen hordozható Grundig-magnót cipelte faluról falura, hordozta vonaton, buszon is. Nem kapott könnyebben hordozható, színvonalas felvételre alkalmas magnót, talán nem is kért.

Együd Árpád gyűjtés közben

A múzeumi hálózat bővítéséről és tárgyi néprajzi kérdésekben ritkán kérte ki a véleményét a főigazgató, pedig Együd Árpád józanul kísérté figyelemmel, mi zajlik körülötte. Örömmel vette mások eredményeit: a régészeti felfedezéseket, képtári eseményeket, tárgyi néprajzi gyarapodásokat, a sok

néprajzi kiállítást. Lehetőleg részt vett minden múzeumi rendezvényen, bár kevésbé hallatta hangját. A népi műemlékes mérnökök nagyban szervezték Szenna központjába szabadtéri gyűjtemény alapítását, hogy a fogatkozó paraszti műemlékeket meg tudják menteni. Dr. Bakay Kornél egyoldalú régész-ként nem méltányolta, hogy az egykori, csak a hírmondónak fennmaradt favázas és boronafalú falusi lakó- és gazdasági épületek a figyelem középpontjába kerültek. Azt szerette volna, ha Kaposvártól minél messzebbre kerülne a szabadtéri gyűjtemény, pl. a niklai parkba. Erről tervezetet is adott be. Csak utóbb kérdezte meg a niklai színhely kiválasztásáról Együdöt, aki pontosan felsorolta, hogy milyen szakmai indokok alapján nem jöhetett szóba a Berzsenyi-kúria parkja.

Együd fontosnak tartotta, hogy a Szennára kiválasztott épületek eredeti helyszínein is végezzen folklorgyűjtést, ezzel nagy kincseket mentett meg a néprajzkutatásnak.

Munkatervébe vette Szapu Magdával együtt 1980 körül, hogy a szennai református templom melletti domb oldalára temetőrészt alakítanak ki. Csak elkezdték, de a tervet nem ők valósították meg.

1973-tól több gyűjtemény anyaga került be Bakay Kornél intézkedésére a megyei múzeumba. A csurgói 2. számú Általános Iskola Honismereti Szakköre által gyűjtött néprajzi tárgyegyüttes elhelyezésére a helyi tanács állandó helyiséget akart biztosítani, melyet felújítottak. Főigazgatónk megkérdezett kettőnket, hozzájuk-e be a csurgói gyűjteményt Kaposvárra, vagy maradjon ott helyben látogatható módon. Mindkettőnknek igen kedves gyűjtőterülete volt Csurgó és környéke, tehát szívügyünk is, hogy kapjon Csurgó múzeumot. Fellettünk is így döntöttek és 1975-ben megrendezhettük a megnyitóra saját anyagukból a kiállítást is. Együd Árpád a vitrineket tapétázta.

Bakay Kornél keménykezű, indulatos főnökként megkívánta, hogy az ő véleményét képviselje Együd Árpád, akár mindenkivel szemben is személyi kérdésekben. Együd főigazgató-helyettesként jogosan volt jelen, mint tanú a szóbeli figyelmeztetések, fegyelmi vizsgálatok, illetve elbocsátások esetében. Ez nagyon megviselte ezt a szelíd embert, aki magától nem bántott volna senkit.

Bár Kaposvárról visszajárt gyűjteni a megye északi felébe is, de 1975 után jobban koncentrált a megye déli részére, Zselic északnyugati, Belső-Somogy centrális részeire és a Dráva mentére. Rá is talált nagyszerű népi énekesekre, két dalosának anyagából kislemez is készült. Útjain leste ő is a jellegzetesebb somogyi parasztházakat. Egyszer megjegyezte: *„Nem láttam abban a hosszú faluban egyetlen tisztességes ócskaházat sem.”*

Egyszer Zselickisfaludra népi bútorgyűjtő autós úthoz csatlakozott népköltészeti kiegészítő feladatait végezve. Öt óra körül kezdtük el keresni, ugyanis többször előfordult, hogy eltévedt. Megkérdeztük, mint máshol is és sokszor: *„Nem láttak-e egy kicsike embert nagy magnóval és hatalmas aktatáskával?”* Mindig látták. Hamar egy gyönyörű, U alakban körülépített lakótelken találtuk magunkat, ahol a háziak szívélyesen fogadtak, mondván: *„A*

mamánál van a vendég a nyári konyhában.” Talán a magnófelvétel nem a csirkék mellett történt, de mellőlük jött kifelé Árpád, kétoldalt csomagokkal, de elégedett mosollyal. Mellette lépdelt a nála is kisebb, törékeny nénike, hájában néhány tollpíhével. Aztán megtudhattuk, hogy „*Régi stílusú balladákat, népdalokat is tudott ez az idős asszony, még a Három árvát is.*”

Zselici terepmunkája az e területen elterjedt népdalok szövegelemzésére sarkallta 1981-ben. Sűrűn eljárta tanulmányaihoz való konzultálásokra nagyra becsült mestereihez, mint Bálint Sándor, Manga János, Vavrincez Imre, Scheiber Sándor, Vargyas Lajos, Rajeczky Benjamin. Amúgy is sokféle gyűjtött témájához ajánlottak neki még újabbakat is. Bálint Sándor ötletére a búcsúsokról és históriásokról összeállított egy kötetet, amely kiadásra vár. Scheiber Sándor kérésére a bolygó zsidó mondáját dolgozta fel somogyi kutatásai alapján, amely kiadásra is került 1980-ban.

1981-ben napvilágot látott a Somogy megyei népi sportjátékokról szóló cikke, és a 100 somogyi népdalt tartalmazó kötete is. Utóbbit iskoláknak és népi együtteseknek állította össze. A téli napforduló jeles napi szokásainak megírásához is eljutott, két részletben a *Somogyi Honismereti Híradó*ban publikálta (1982, 1983). Vikár Béla jelentőségét saját gyűjtéseinek tükrében méltatta a pécsi múzeum évkönyvében. A szántódpusztai kötetsorozathoz ő is csatlakozott *Szántódpusztá és környéke szájhagyományai* című könyvével, amely mintegy 20 év kutatás után méltó befejezése korán megszakadt munkásságának.

A gyűjtőmunkán kívül sok időt fordított a népdalénekesek, népzenezők munkájának támogatására. Különböző országos és megyei rendezvények szervezésében (Röpülj páva!, Dél-Dunántúli Népművészeti Hetek, A Somogyi farsang) is részt vett. A Magyar Televízió felkérésére szakértő volt *A berzencei zászlós lakodalom* és a *Buzsáki búcsú* című filmeknél. A tévéhíradó portrét is készített róla.

Szennán én ismertettem meg Zóka Peti Lidiával, aki még Nyíri Antalnak is adatközlője volt. Árpád az idős nő siratóját több változatban is magnóra rögzítette, melyben a nővérét siratta el. Még filmre is vitette, ezúttal mint Dorottya siratóját.

Dömötör Tekla is lejött Kaposvárra a somogyi farsangra, amikor a mesztegnyői együttesel a farsang temetését játszották el Együd gyűjtése alapján.

Adatközlőit maga is biztatta népköltészeti értékek felderítésére, ezzel nevelte ízlésüket. 1975-ben a törökkoprányi id. Sümegi Györgyné, népművész hiába kereste a múzeumban Árpádot. Tanácsot akart kérni, hogy állandó kiállításunk megnyitóján mit énekeljen. Én, mint az egyik rendező, óvatosan azt sugalltam, hogy a gyermekélet és játékok kiállításrész kapcsán szívesen hallgatnék mondókákat, gyermekdalokat, megmutattam Gönczi Ferenc könyvéből, milyeneket. A gondos, saját helyszíni felfedezéseit Együddel ígérete szerint egyeztették. A megnyitón hatalmas sikere lett, ezt a gyermekprogramját aztán számos helyen bemutatták.

Együd Árpád hatalmas gyűjtésének csak kis részét dolgozhatta fel.

Munkásságáért számos kitüntetést kapott, a legfontosabb az 1981-ben megítélt *Munka Érdemrend arany fokozata*.

1983. augusztus 12-én hunyt el 62 éves korában Kaposváron, Siófokon augusztus 23-án temették el. Sokan, riporterek, szakmai barátok adtak e szomorú eseményről híradást.

A Rippl-Rónai Múzeum őrzi Együd gyűjtött anyagát *Együd-hagyaték* néven, amely elnyerte a *Somogyi érték* címet is. A hagyatékot – amely 190 db hangszalagot, 36 db magnókazettát, 154 db archív filmfelvételt és 4 db videokazettát tartalmaz – az NKA Múzeumi Szakmai Kollégiumának támogatásával digitalizálták, zenei lejegyzője Molnár Éva volt (wsmmi.hu/egyud).

1996-ban, Együd Árpád születésének 75., Gönczi Ferenc 135. évfordulóján L. Kapitány Orsolya rendezett Kaposváron a megyei múzeumban *Somogyi gyermekélet – gyermekjátékok (Együd – Gönczi emlékkiállítás)* címmel bemutatót, mely november 29-én nyílt meg. Erről a *Múzeumi Tájékoztató* 1996/3–4. számában számolt be. Az *Együd-hagyatékot* Szapu Magda Viola vette gondozásba, de csak 1994-ben elemezte a *Somogyi Múzeumok Közleményeiben*. A hagyatékból három reprezentatív kötetet szerkesztett Kaposváron a Somogy Megyei Múzeumigazgatóság kiadásában *Válogatás Együd Árpád gyűjtéseiből* alcímmel (I. 1994. *1848-as katonadalok és Kossuth-nóták*; II. 1994. *Karácsonyi ünnepkör ádventtől vízkeresztig. Téli jeles napi szokások*; III. 1998. *Gyermekjátékok*).

Együd nevét felvette Kaposváron a Somogy Megyei Művelődési Központ, Peröcsényben a Művelődési Ház, Curgón a néptáncsoport. Emléktábla került Peröcsényben szülőházára és Siófokon is egykori lakhelyére.

KNÉZY JUDIT

Együd Árpád fő művei

- Külső-Somogy népballadái. *Somogyi Múzeumok Közleményei* I. 1973. 177–207.
- Csodatevő szarvasnak ezer ága-boga. (Adatok a somogyi regüléshez). *Somogyi Múzeumok Közleményei* II. 1975. 69–101.
- Somogyi népköltészet. In *Somogy megye néprajza*. I. Szerk.: Bakay Kornél. Kaposvár, 1975.
- Adatok a láncversek számszimbolikájához. *Somogyi Múzeumok Közleményei* III. 1978. 271–310.
- Népi sportszerű játékok. *Somogyi Múzeumok Közleményei* IV. 1981. 95–126.
- *Kaposváron megverték a rézdobot. (Száz somogyi népdal)*. Kaposvár, 1981.

- *Szántódpusztá és környéke színhagyományai*. Szántódi Füzetek 12. Bp., 1985.
- Vikár Béla nyomában. (Emlékezés Vikár Bélára). *Somogyi Múzeumok Közleményei* VII. 1985. 123–155.

Együd Árpád gyűjtései szülőfalujában

Életrajzi bevezető

Somogyország majdani híres koreográfusa, folkloristája 1921. január 30-án Együd József és Bukri Erzsébet házasságából Peröcsényben született egyetlen gyermek. Kilencéves volt, amikor az *ides* meghalt. Nevelése így apjára, Irma nagynénjére és *attyjára* maradt. Az apa második házasságából egy leány született, a Svédországban élő Ágnes.

Árpád a népélet megannyi elemével családja körében ismerkedett meg. Alapfokú tudását helyben, a Törzsök Gábor igazgató-tanító úr vezette református elemi iskolában szerezte, s élte az akkori – a maitól merőben eltérő – falusi gyerekek élménydús: munkával, játékkal, tanulással teli mindennapjait. A paraszti élet szokásrendje szerint a libapásztorkodás, a kalászszedés, az állatok etetése a gyermekekre hárult. Az iskolában a színjátszókör tagjaként korán megmutatkozott tehetsége, muzsikálásával is sikereket ért el. Televízió, számítógép, internet, okostelefon akkor még nem lévén, társaival saját szórakozásukra ügyességi, helyi népi eredetű játékokat űztek.

Családja szerető gondoskodása folytán 1933-ban Balassagyarmatra, a Balassi Bálint Reálgimnáziumba került, ahol aztán le is érettségizett. „*A peröcsényi parasztfiú [...] az iskola legjobb szertornásza, a tornabemutatók nagy tehetségű »bohóca«.* Különösen népszerű a diákság körében, mert jó sportember, tréfás fiú” – olvashatjuk diákéveiről a nógrád–honti arcképcsarnokban.¹

1941-től a budapesti Testnevelési Főiskolán folytatta tanulmányait, amit azonban félbeszakított a második világháború. Nemcsak bevonult katonának, hanem kikerült a frontra is, ahol hadifogságba esett. Bár az elsők között térhetett haza, tanulmányait csak 1946-ban fejezhette be.

Testnevelő tanárként szolgálatát Curgó patinás református gimnáziumában kezdte: egy katolikus évfolyamtársa helyett vállalta el az állást. A szabad művelődés kora volt ez, melyben a fiatal és tettekes, kezdeményező fiatal-

¹ Nógrád–honti arcképcsarnok a Madách Imre Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményéből. Összeállította: Vas Ágnes helyismereti könyvtáros; <https://www.vkbalassa.hu/picture/userfiles/HT/Nogradhontiarckepcsarnok.pdf>

embert egyenes út vezetett a siófoki népfőiskola legendás hírű igazgatójához, a táncművész és tánc tudós Molnár Istvánhoz.

Időközben, 1948-ban megnősült, felesége Liebstöckl Jenő festőművész leánya, Olga. Házasságukból három gyermek született, de csak fiaik: Csaba és Zsolt élte meg a felnőttkort.

Együd Árpádot a siófoki népfőiskola és az ott kialakított baráti kör, tanítványi közösség képezte a tánc tudományon keresztül folkloristává. Nevéhez fűződik az ország első diáktánc csoportjának létrehozása. Nevelői tevékenysége mellett színdarabokat is rendezett, tánc koreográfiákat készített, táncot tanított és maga is táncolt tanítványaival. Kezdetben saját pénzén vásárolt magnetofonnal és filmfelvevő géppel nekilátott Somogy falvaiban a szerteágazó néprajzi gyűjtésnek, miközben elsajátította annak módszerét. Gyűjtőmunkája során utazott vonattal, autóbusszal, kerékpáron, szekerezett és gyalogolt is.

1957-től kezdve rendszeresen kapcsolatban állt a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetével. 1963-ban egyik alapítója a Balaton Táncgyűttesnek, mely a hazai elismeréseken túl külföldi sikereket is aratott. Az együttesnek kereken húsz esztendeig, haláláig segítőtje, igényes szaknácádója volt.

1960-ban a megyei népművelési tanácsadó vezetője, majd 1963-tól a siófoki Perczel Mór Gimnázium tanára. 1970-től ugyancsak lakóhelyén a Kálmán Imre Emlékház, majd a Beszédes József Múzeum vezetője. A pedagóguspályát múzeumira cserélve elmélyültebben foglalkozhatott a néprajztudománnyal. 1971-től a marcali Helytörténeti és Munkásmozgalmi Múzeum igazgatója, majd 1975-ben megyei múzeumigazgató-helyettesi kinevezést kapott. Élete utolsó éveiben a megyei múzeum tudományos főmunkatársaként dolgozott. Az Úr 62 évesen, 1983. augusztus 17-én Kaposvárról szólította magához. Teste választott otthonában, Siófokon pihen.

Gyűjtőmunkáját élete végéig folytatta, de korai halála miatt anyagának egy része nem kerülhetett feldolgozásra, publikálásra, nem valósíthatta meg szülőfaluja monográfiájának elkészítését sem.²

A perőcsényi gyűjtésekről

Perőcsényhez való ragaszkodását – a családi, rokoni kötelékeken túl – itt végzett gyűjtőmunkája bizonyítja: 1959 és 1980 között négy évben fakasztotta dalolásra, birta szóra községbeli adatközlőit.

² Gyűjtései: *Somogyi népköltészet*. Kaposvár, 1975. *Somogy néprajza* I. Főszerk.: Bakay Kornél. Lektorálta: Kríza Ildikó, zenei szerkesztő: Olsvai Imre. Még korábban közreműködött *A magyar népzene tára* 5. *Síratók* (1966) című kötetének gyűjtésében. *Kaposváron megverték a rézdobot. Száz somogyi népdal*. Közreadja a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1981. Szerk.: Várnai Ferenc. Lektorálta: Olsvai Imre.

Az Együd Árpád digitális hagyaték³ részét képezi földink peröcsényi gyűjtése is. A felvételek az 53/B – 7.-től a 92/A – 15. jelzetig terjednek.⁴

Az adatbázisban Peröcsény helyszínnel 168 felvételt sikerült elkülönítenem. Ebben előfordulnak megkezdett, csak bemondást tartalmazó, majd megszakadó és a kazetta másik oldalán folytatódó felvételek is. Az adatlapon első helyen feltüntetett adatközlők száma: 27 és találunk 7 adatatlan felvételt is. A második helyen feltüntetett adatközlők száma 5 (közülük 3 fő már szerepel első adatközlőként is) és neve megemlítése nélkül további egy főről van tudomásunk. A gondos feldolgozás és közzététel ellenére akadnak eltérések, pontatlanságok a felvételek adatlapján az adatközlők személyében, illetve a témák tekintetében. A hibátlan katalogizálásban a helyismeret, az adatközlők hangjának ismerete minden bizonnyal nagy segítséget nyújthatott volna. Helyeslem Vasvári Zoltán azon gondolatát, mely szerint az eredményes feldolgozáshoz szükséges lenne a felvételek írásos rögzítése is.⁵

A felvételek készítésének időpontja: 1958. augusztus 20. – 17 felvétel; 1977 pontosabb keltezés nélkül (talán július hónap) – 15 felvétel; 1977. december 27., 28., 29., 30. – 48 felvétel; 1978. június 29., 30.; júl. 1., 3. – 85 felvétel (a legtermékenyebb peröcsényi gyűjtés!); 1980, pontosabb keltezés nélkül, 1 felvétel.

A gyűjtött anyag műfaji besorolás szerinti megoszlása a következő.

1. Népdal 34 felvétel.
2. Gyerekjáték 25 felvétel (altató, rejtő kereső, leányjáték, párválasztó, leánykérő, körjáték, kiolvasó, kiszámoló, tekerő, *verbentyű*, *rongázás*).
3. Ballada 6 felvétel.
4. Téli ünnepkör 15 felvétel (Luca, karácsonyi köszöntő, ételek, szokások, szentek, vessző, katlanozás, János napi és újévi köszöntő).
5. Lakodalmi szokások 24 felvétel (köszöntők, vőfélyversek, dalok, esketési szöveg).
6. Beszélgetések 33 felvétel (Mondák Mátyás királyról, találós kérdések, gyógyfüvek, népi gyógyítás, komaság, keresztanya-, keresztapa-választás, fonó, *tebefa* (9), disznótoros szokások, strázsák, Peröcsény, Salgóvár és Pusztatemplom története, gyermekkor, *fűles* hajviselet, bálokról, *kecskerágó* tánc).
7. Hiedelmek (boszorkány, rontás, garabonciás, tüzes ember, házi kígyó, lidérc/ludvérc, átváltoztatott ló) 13 felvétel.

A helyi felvételek között mindössze egyet találunk a halott elsiratásáról mint a magyar vidék halotti-temetési szokásrendjében egykor elengedhetlen

³ <http://smmi.hu/egyud/search.php>

⁴ A közelmúltban Vasvári Zoltán etnográfus, művelődéstörténész adott áttekintést Együd Árpád szülőfalujában végzett gyűjtéseiről. Vasvári Zoltán: Együd Árpád peröcsényi néprajzi gyűjtéséről. *Börzsönyi Helikon – Irodalmi, művészeti, természetbarát folyóirat*. IX. évf. 4. sz. 2014. április. 109–118. és *Folia Historica* XXXV.

⁵ Vasvári i. m.

rituális jellegű cselekménynek a magyar nyelvterület archaikus vidékein élő formájáról: a Tóth Zsigmondné Mezei Eszter által énekelt *Jaj nekem kedves lányom...* kezdetű siratót 1959-ből.⁶ A siratóknak Peröcsényben a közelmúltig való fennmaradásáról a század végéről Csáky Károly gyűjtésében találunk említést. Egy 14 éves fiú (!), Pásztor Csaba előadásában rögzítette a falu még élő siratóasszonyától (Koczó Bálintné Lukács Ráchel) tanult *Mi lesz véliünk, arany lányom...* kezdetű siratóéneket.⁷

Ugyancsak Csáky említi, hogy 1995-ben Tipary László (Kistompa, 1927–†Ipolyság, 2007) helytörténész szintén közölt egy peröcsényi siratót. Az adatközlő, egy idős alsószemerédi lakos, még fiatal lány korában akkor járt rokonlátogatáson Peröcsényben, amikor a nevezett halottat siratták. Megtanulta a szöveget, és haláláig emlékezett rá (*Ídes vírem, jú testvírem, / Bugri Pistyi...*).⁸

Kísérlet az adatolatlan felvételek adatközlőinek azonosítására

A közelmúltban végighallgattam földink peröcsényi gyűjtéseit, jó néhány felvételt többször is. Helyismeretem és életkorom (70 év) birtokában teszek kísérletet az adatolatlan felvételek adatközlői kilétének kiderítésére.

Az 1978. június 30-án Szabó Géza házánaál a 80/A – 14. jelzetű felvétellel kezdődő és a 80/A – 32. jelzetű felvétellel záruló gyűjtésben a házigazdán, Szabó Gézán kívül adatközlő még felesége, Etel néni (Szabó Gézáné Bánár Etel, 1925), továbbá jelen van, és egy-két beszélgetésbe bekapcsolódik a közelben lakó Alman Ádám (szül. 1907, kinek apja Palástról származik, és idejött vízimolnárnak). A 80/A – 20–23. adatolatlan felvételek elején elhangzik az adatközlő férfitől – aki 1906-ban született Peröcsényben –, hogy nem kell feltüntetni a Diófa utcát (véltetően otthonának helyét). A négy felvétel (strázsákról, újévköszöntő, *hidosó* és lakodalmi vers) adatközlője a szomszédban lakó Molnár Bálint harangozó lehet, s hallható a felvételeken Szabó Gézáné is. Feltevésem helyességében Bálint bácsi ismerős hangja is megerősít.

Az 1978. július 1-jén rögzített 81/A – 14. jelzetű felvételen az előző adatközlővel, Mezei Jánossal felvett beszélgetés folytatása hallható, ugyanakkor a témák felcserélődtek: előbbin esik szó a népi gyógyításról, míg utóbbin a Pusztatemplom történetéről beszél az adatközlő. Ugyancsak e napon felvett 81/A – 15–16. jelzetű gyűjtés adatközlője – a június 29-ei gyűjtések témái (tudó ember, gyógyítás) és hangja alapján – Tóth Zsigmondné Mezei Eszter, 77 éves – gyermekkorunk szigorú mozijegyszedője, a *Zsiga néni*.

⁶ 74/A – 40. jelzetű felvétel. Adatközlő: Tóth Zsigmondné Mezei Eszter.

⁷ Csáky Károly: „*Nem halt meg, csak alszik*”. Dunaszerdahely, 1999. 110, 172–173. és 199–200.

⁸ Csáky i. m. 110. és 174.

A 80/B – 6–7. felvételen feltüntetett Azaki István néven említett adatközlő neve helyesen – miként ez a felvételen jó hallható, és Együd Árpád is megismétli – Hazafi István (régi nevén: Henzel).⁹

Az adatolatlan felvételek azonosítására tett kísérletem alapján a korigált, első helyen megnevezett adatközlők száma így 28; közülük nő 16, férfi 12. A legtermékenyebbek: Tóth Zsigmondné és Mezei János 15–15 felvétel; Darányi Jánosné 13 felvétel; Árva Józsefné és Szabó Józsefné 12–12 felvétel; Szabó Géza, Szabó Gézáné és Varga Géza 11–11 felvétel; Darányi Józsefné 10 felvétel.

Sajnos, az adatközlők majdnem mindegyike a halandók útjára lépett, közülük ma már csak Szabó Lajosné Együd Eszter (1927) és Darányi Andrásné Polyák Mária (1926) él.

„Tebeküldés” – Peröcsény 20. században is fennmaradt népszokása

A *tebe* vagy *életfa* a *Magyar néprajzi lexikon* leírása szerint a magyar népszokásokban életet, termékenységet jelképező feldíszített faág, főként lakodalmak alkalmával szerepel. Elnevezései: *életfa* (Balaton-mellék); *tebe* (palócság); *termőág* (Baranya); *prémes*, *prémeság*, *nyoszolyóág* (Erdély); *násznagykalács* (bukovinai székelyek) stb. Egyes palóc vidékeken nem lakodalom, hanem farsang alkalmával készítették tebét, amelyet kisfiúk ajándékoztak kislányoknak. A vázat férfiak faragták, asszonyok díszítették dióval, fánkkal, almával, szalagokkal. A kislány anyja viszonzásképpen ajándékot küldött.¹⁰

Vasvári Zoltán T. Papp Zsófia és Tarján Gábor gyűjtési adataira hivatkozással említi, hogy más helyeken a szokás a 19. század végén kiveszett, egyedül Peröcsényben maradt meg az 1920–30-as évekig.¹¹ Együd Árpád adatközlői 1977-ben és 1978-ban 9 felvételen beszélnek a vidéken ma már csak itt dívó népszokásról.¹²

A tebeküldés általában farsang vasárnapján történt, de előfordult karácsony böjtjében is.

Ki küldte kinek? Az adatközlők említései között jelentős eltéréseket tapasztalunk: *fölynyőtt* legény küldte nagylánynak; lánykorunkban csináltuk, a legényeknek küldtük mi, *nagyobbacska lányok* (1910-es évek); 1936–37 táján leánytestvér küldött unokájával 50 év körüli lánytestvérének; 8–9 éves fiú

⁹ Az adatlapokon az adatközlők és címek tekintetében található pontatlanságok teljes körű javítása meghaladná írásunk megkívánt terjedelmét.

¹⁰ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/e-e-724A7/eletfa-7251A/>

¹¹ Vasvári i. m. és T. Papp Zsófia–Tarján Gábor: Egy rítustárgy funkcióváltozása. A peröcsényi „tebefa”. *Ethnographia* 1978. 4. 600–603.

¹² Az aranyszínű tebefa, melynek tulipános tetejét piros alma díszíti, rákerült Peröcsény címerére, és az ezredfordulón megtörtént a népszokás felelevenítése is.

küldte hasonló korú lánynak, 1900 tájékán; az adatfelvételek időszakában, 1977-ben Árva Józsefné Czimbó Eszter még küldött férje által készített *tebét*.¹³

1978. június 29-én Tóth Zsigmondné Mezei Eszterrel (1901) készült felvételtől egyértelműen kiderül, hogy a *tebeküldés* célja a leánykérés:

**Szerencsés jónapot adjon Isten e háznak!
(Tebeköszöntő Perőcsényben)**

*„Szerencsés jónapot adjon Isten e háznak!
Eljöttünk, hogyha szívesen fogadnának.
Megtisztelte a nagylányukat Nagy Pista, legény,
Hogyha a nagylányuk nem adna kosarat,
És hogyha elfogadnák ezt a szép tebét.
Fogadják el, mert már nagyon elfáradtunk,
Még a csizmáink is az útban maradtak!
Most már Isten áldja a háznak családját,
Adja férjhez nemsokára a kedves leányát,
És hogy mink is eljöhessünk a lakodalomba,
És utána majd a keresztelőbe.
E szó mondásom.”¹⁴*

*Viszik a „tebefá”-t napjainkban
(Fotó: Koczó József)*

¹³ 2020. december elejétől a 91/B – 29. (1 felvétel) és a 92/A – 1-től 15-ig (15 felvétel) nem hallgatható le. Adatközlők: Árva József (3), Árva Józsefné (12) és Varga Géza (1). Az Adobe Flash Player szoftver csak 2020. december végéig támogatta a hangzóanyag lehallgatását.

¹⁴ 80/B – 8. jelzetű felvétel. Adatközlő: Tóth Zsigmondné.

A feldíszített „tebefa”
(Forrás: Peröcsény Barátai képtára)

Mondák Peröcsényből

Meglehetősen ritkán bukkannak fel falunkról szóló mesék, mondák az adatközlésekben, az esetek többségében Együd Árpád kifejezett kérésére, unszolására szól erről Szabó Géza, a gyűjtő gyermekkori pajtása, valamint Mezei János az 1978. június 30. és július 1-jei gyűjtés alkalmával. A felvételek közül a Salgóvárra, Peröcsény eredeti településhelyére, a Pusztatemplomra és a Pogánytemetőre vonatkozó hagyományt emeljük ki.

Szabó Géza elmondja, hogy Henzel nagyapja (†1931) meséit nagyon szerte hallgatni, különösen a Salgó váráról szólókat. A Salgóvár erődítésszerű építmény a falu felett, falaiból még maradt valami. Tetején járva az ember kongó hangot hall, mintha pince vagy labirint lenne alatta. Nagyapja azt mesélte, hogy ennek a várnak a pincéjében kádakban rengeteg arany áll. Egy ősz, nagy szakállú öregember a csősze, ő őrzi, vigyázza a kincset. 7 évenként megnyílik a pince, s ha valaki észreveszi, be tud menni háromszor, és annyi aranyat hozhat ki, amennyit csak elbír. De ha negyedszer is bemegy, bezárul az ajtó, és 7 évig ki nem nyílik, az ősz szakállú öregember rabja, foglya marad, csak akkor szabadulhat ki. A várról a történelmi irodalom nem sokat tud, kevés írás szól róla. A színhagyomány szerint Salgó várúrnak volt a rezidenciája.¹⁵

Peröcsény település helyével kapcsolatban Szabó Géza és Mezei János is a faluban még élő hagyományra hivatkozva nem a mostani helyet, hanem az

¹⁵ 80/A – 15. jelzetű felvétel. Adatközlő: Szabó Géza.

Orzsány-patak Ipolyba torkollásának tájékát jelölik meg, melynek neve is Orzsány vagy Orzsányliget lehetett. Valamilyen uraságnak a hitbizományi kis települése volt itt. Az Orzsány név jelentéséről nem tudnak, talán tót, szláv eredetű lehet. A tatárdúláskor lemészárolták a lakosokat, a maradék nép mocsarakban, nádasokban, füzesekben bujkált, és egy *Perőcsényi János* nevű értelmes ember vezetésével a hegy alatti, 3–4 km-re lévő meleg forrásnál telepedett le. Valamikor őserdő volt itt, védett hely, az utak is elkerülték. Itt keletkezett a mai Perőcsény. Domszky nevű, lengyel származású ember francia kolostorokból hozott is erre vonatkozó írást.¹⁶

A Pusztatemplom-lápa réten – Perőcsény és Vámosmikola között félúton – valamikor szintén település volt. Az ekék mostanában is kiforgatnak itt cserpeket, köveket, téglákat, porcelándarabokat. Mezei János szerint a Pusztatemplom az ő földjükre esett. A régi öregektől azt hallotta, hogy ott volt a templom – hogy minek nevezték, azt nem tudja –, a falu pedig Orzsányban volt akkor. Asztal nagyságú kődarabok is előkerültek szántáskor. Gere Lajos szomszédságában, Lukács Sándor bejáratánál – a Kormosi-kútnál, a kanyarban – a konyhaajtó elejibe van téve egy ilyen kőlap.¹⁷

Szabó Géza úgy tudja, hogy egy légifelvétel elég jól mutatja az egykori falu körvonalait. Ez a település Árpád-kori lehetett, és nem állt összefüggésben Perőcsénnyel. Vele szemben – a vadkörtefától jobbra – van a Pogánytetető. Valószínű, hogy Pusztatemplom és Pogánytetető kapcsolatban álltak egymással 1000, 1500 vagy 2000 éve. A Pogánytetető elnevezés apáról fiúra szálló hagyomány. Az 1870-es évek kataszteri térképén is Pogánytetetőnek tüntetik fel a dűlőt.

Szabó Géza még elmeséli a templom régi harangjának sorsát. Amikor a törökök az országot bitorolták, a harangokat nem kívánatosnak tartották, mivel saját vallási céljaikra használták a templomokat. A helyiek a közeli, a mai strand helyén lévő meleg vizű tó vizébe süllyesztették a harangot. Ki sem merték venni, amíg itt voltak a törökök, utóbb pedig nem találták meg, mert elnyelte a mocsár. Nagyon foglalkoztatta őt, hogy katolikus földesúr ellenében, katolikus környezetben miként maradhatott meg a falu reformátusnak.

A mostani templomot 1907-ben építették át, újították fel. Az első világháborúban elvitték a nagyharangot, amit a hívek nagyon megsirattak – utána szereztek be egy újabb nagyharangot. Az egyházi iratokat az 1700-as évek elejétől sikerült megmenteni. A második háború alatt sok írás tönkrement.

Perőcsény 20. századbeli öregjei az egykori Szent Jakab-templomról vagy a boldogasszony-völgyi búcsújáróhelyről, a Remete kútjáról – melyeket Pesty Frigyes korában még emlegettek – már nem tesznek említést.¹⁸

¹⁶ 80/A – 16. jelzetű felvétel. Adatközlő: Szabó Géza.

¹⁷ 81/A – 14. adatolatlan jelzetű felvétel. Tényleges adatközlő: Mezei János.

¹⁸ Lásd Koczó József: Búcsújáró és templomos hely emlékei Perőcsény határában. *Honismeret* 2020. 3. 79–84.

Neves földink, Együd Árpád immár közel négy évtizede a mennyei hazában folytathatja lankadatlan kitartással gyűjtőmunkáját, és okíthatja a néptánc művészetére érdeklődőit.

Legyen az utókor számára áldott emléke és munkássága!

KOCZÓ JÓZSEF

Harminc éve halt meg Istvánovits Márton

Istvánovits Márton (1930. szeptember 15.–1991. április 7.) folklorista, kaukazológus, a Kaukázusban élő népek, népcsoportok, de elsősorban a grúz folklór kiváló ismerője volt. Egyetemi tanulmányait a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte, ahol muzeológusi és néprajzi diplomát szerzett. A Néprajzi Múzeumban kezdett dolgozni, majd kandidátusi tanulmányait Moszkvában és a Tbiliszi Állami Egyetemen végezte, ahol 1959-ben megvédte kandidátusi dolgozatát. Ez a tanulmányút nagymértékben meghatározta kutatói személetét és érdeklődésének irányultságát. Kitűnően beszélt orosz és grúz nyelven. Hazatérte után feladatának tekintette, hogy rendre beszámoljon a grúz és orosz kollégák legfrissebb publikációiról. Különösen érzékeny volt a folklórelméleti problémák iránt, és ezeket szinte minden írásában érintette. 1963-tól az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának főmunkatársa, majd 1973-tól a Folklór Osztály vezetője volt. Tevékenyen részt vett a *Magyar néprajzi lexikon* és a készülő *Magyar néprajz* folklórkötetének elkészítésében. Ezt megelőzően részt vett a *Világirodalmi lexikon*nak a kaukázusi népek irodalmát ismertető címszavainak elkészítésében, valamint a *Mitológiai enciklopédia* kaukázusi címszavainak lektorálásában. Igen mélyreható ismereteit, különösen az összehasonlító mitológiai motívumok tekintetében, mindig önzetlenül a kollégák rendelkezésére bocsátotta. Otthonában több tízezer cédula-jegyzetet hagyott hátra hirtelen és túl korán bekövetkezett halála után. Nagyon kritikus volt a saját írásaival szemben, ezért aránylag keveset publikált. Műveinek bibliográfiája megtalálható az Istvánovits Márton emlékére kiadott kötet végén (*Elbeszélés és emlékezet. Tanulmányok Istvánovits Márton tiszteletére*. Szerk.: Hoppál Mihály. Bp., 2001).

Istvánovits Márton Grúziában, a Tbiliszi Egyetemen töltött idő alatt alaposan tanulmányozta az adige nyelv kabard dialektusát. Az egyik célja az volt, hogy a középkori grúz forrásokban a magyarokra utaló nyomokat találjon. Veres Péter nemrégiben felhívta a figyelmem arra, hogy Istvánovits, nem sokkal halála előtt, a kaukázusi samanizmusról írt egy tanulmányt. Ebben azt vetette fel, hogy a magyar *Gólya*, *gólya*, *gilice*... gyermekmondóka kapcsolatba hozható a cserkeszek bizonyos gyógyító szokásával, vagyis a zajkeltés gyógyító hatásával. További párhuzamként említhető, hogy a cserkesz népdalok

archaikus rétege pentaton jellegű dallamokat tartalmaz, melyeket érdemes lenne alapos elemzésnek alávetni. (Megjegyzendő, hogy újabban Agócs Ger­gely népzene­kutató és Somfai Kara Dávid etnológus és nyelvész közös kaukázusi kutatóútjaik során nagyszámú népi dallamot gyűjtöttek – többek között a cserkeszek körében is –, amelyeknek megvannak a magyar párhuzamai!)

*Istvánovits Márton és Bodrogi Tibor a szuzdali konferencián 1974-ben
(Fotó: Hoppál Mihály)*

Végül egy személyes élmény, amely igen jól mutatja, hogy személyisé­gének egyik fontos jegye volt egyfajta nyitottság minden olyan kérdésre, amely tudományos szakterületünk problémáival állt kapcsolatban. Állítom: ő mindig készen állt arra, hogy a folklórkutatás elméleti és gyakorlati kérdéseit megvitassuk. Ez azért is volt feltűnő, mert a hivatalos munkaidő kezdetén mindig találkoztunk, és akkor beszámoltunk egymásnak a legújabb olvasmá­nyokról, a szakirodalomban talált újabb eredményekről, elméletekről, elgon­dolásokról vagy adatokról. Ez volt a legérdekesebb, legértékesebb része a munkanapoknak. Ő többnyire az orosz (vagy a grúz) néprajzi szakirodalom friss tanulmányait idézte, vagy a klasszikusokból készített fordításait (és azokhoz fűzött kommentárjait) idézte néhány tagú törzsközönsége előtt (Kül­lős Imola, Szemer­kényi Ágnes, Nagy Ilonka, Kríza Ildikó és Hoppál Mihály). A magam részéről jól emlékszem, hogy egy ilyen alkalommal (kora délelőtt) vettem fel neki a *Toldi* mitikus hármas szerkezetének feltevését, és mivel azonnal átlátta a probléma fontosságát, biztatott, hogy írjam meg elgondolása­imat. Ez nagy segítséget jelentett a fiatal kutatónak, mert a megerősítés hatá­rára láttam hozzá a tanulmány megírásához, amelyet azután 1981-ben Juhász Ferenc főszerkesztő közölt az akkori *Új Írásban*, még hozzá teljes terjedelemben. Köszönet érte Istvánovits Mártonnak!

HOPPÁL MIHÁLY

KUTATÁSOK

Tíz éve alakult meg a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport

A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula (jelenleg: Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési) Karának, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékének, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar *A magyar jogrendszer megújítása a jogállamiság és az európai integráció jegyében* Doktori Iskolájának, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének támogatásával 2011. október 5-én megalakult a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport.

A TSZE Kutatócsoport egyetemközi tudományos szervezetként jogtörténészek és a téma iránt érdeklődő egyetemi oktatók, tudományos kutatók, közgyűjteményi szakemberek, gyakorló jogászok széles körű bevonásával valósítja meg a küldetésnyilatkozatában megfogalmazott célt: a jogi néprajz, a jogi kultúrtörténet kutatási terület szinergikus fejlesztését, a kapcsolódó szellemi erőforrások erősítését. A kitűzött célt elsősorban hazai és nemzetközi konferenciák, szakmai találkozási alkalmak, fórumok szervezésével, közös honlap működtetésével, közös feladattervek megfogalmazásával, valamint kiterjedt pályázati tevékenységgel valósítja meg. A kutatócsoport (amelynek megalakulása óta elnöke Nagy Janka Teodóra, társelnöke Mezey Barna, tudományos titkára Bognár Szabina) a klasszikus műhelymunka tudományos színtere, amely lehetőséget nyújt az egyetemi hallgatók, a doktoranduszok és a fiatal kutatók tehetséggondozására is.

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport megalakulása

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport tagjai az alapító tag Kajtár István professzorra emlékező konferencián, Pécsen 2019. november 29-én

A kutatócsoport tevékenységéről, kutatási eredményeiről, a Jogi Kultúrtörténeti, Jog Néprajzi Kiskönyvtár kiadványsorozatban eddig megjelent 8 kötetéről részletesen tájékoztat a kutatócsoport honlapja is (www.jogineprajz.hu).

NAGY JANKA TEODÓRA

* * *

NÉPRAJZI MUZEOLÓGIA

A trianoni békével kapcsolatos gyűjteményt tett közzé a Néprajzi Múzeum

Alapítását a költözési munkálatokkal párhuzamosan 2021-ben is megünneplte a Néprajzi Múzeum. Március 5-én, A Néprajzi Múzeum Napján lett elérhető a *Trianon tárgyi emlékei* című online gyűjtemény, a tematikához kapcsolódó múzeumi anyagokat feltáró és közreadó internetes adatbázis, melynek segítségével a hivatalos emlékezés formái mellett immár a privát emlékezés tárgyai is megismerhetők.

A Néprajzi Múzeum minden évben felidézi Xántus János 1872. március 5-i igazgatóórré történő kinevezését. Xántus ázsiai expedíciója során gyűjtött hatalmas etnológiai gyűjteményéből hozta létre a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályát, amellyel lefektette a későbbi Néprajzi Múzeum alapjait. A múzeumi munka eredményeibe és kulisszatitkaiba a nagyszabású költözés és a járványhelyzet miatt idén nincs lehetőség közönségprogramokon bepillantani, így a Néprajzi Múzeum az ünnepi dátumhoz kapcsolódva online formában kínál tartalmakat. A múzeum továbbra is arra törekszik, hogy a költözéssel párhuzamosan korszerű tudományos eredményeit minél szélesebb körben ismertté tegye a 2022-es megnyitásig.

A Néprajzi Múzeum Napján mutatkozott be a *Trianon tárgyi emlékei* online gyűjtemény, mely a Néprajzi Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Hadtörténeti Múzeum és Intézet, illetve a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményi tudásbázisára építve vállalkozott a trianoni békediktátum tárgyi emlékezetének hiteles bemutatására. A *Trianon tárgyi emlékei* internetes adatbázis A Nemzeti Összetartozás Évének kiemelt programjaként a történeti eseményt és annak elhúzódó hatásait a muzeológia eszközeivel mutatja be. Nem az események kronológiája áll a középpontjában, hanem a történések, következmények, a trauma és az emlékezet múzeumokban fennmaradt, tárgyiasult lenyomata. Ennek egyaránt részét képezik a béketárgyalások, személyek relikviái és a hétköznapi élet használati tárgyai. A korszerű muzeológia a személyes történetek és tárgyak virtuális összegyűjtésével, valamint értelmezésével és elemzésével hozzájárulhat a trianoni trauma új szempontokat alkalmazó feldolgozásához. Az elkészült adatbázisnak köszönhetően a hivatalos emlékezés tárgyai és formái mellett hangsúlyosan szerepelhetnek a privát emlékezés tárgyai is. A trianoni béke a történelem és a társadalomismeret tantárgyakhoz is kapcsolódik, ezért fontos, hogy az adatbázis tanulmányi célra is alkalmazhatóan, közvetlenül kapcsolódik a tananyaghoz, segítve annak megértését.

A virtuális felület helyet biztosít a tematikához kapcsolódó tanulmányok számára is: az online gyűjtemény részét képezik azok a publikációk, amelyek

értelmezik a bemutatott tárgyidokumentum-örökséget. E sorok írásakor 330 tárgy, dokumentum és fénykép volt található az online gyűjteményben, amely szabadon bővíthető és kiegészíthető. A bárki számára elérhető adatbázis egyik legfőbb előnye, hogy a látogatók különböző keresési feltételek szerint kutatják a gyűjteményt. A felület struktúrája nyitott, és készen áll az új partnerek fogadására, valamint további elemek későbbi integrálására.

Széles körű intézményi együttműködéssel, közös gondolkodással változhat a Trianonról, annak hatásáról mára kialakult kép. A trianoni békediktátum a magyar társadalmi átalakulás folyamatainak, történetének kiemelt jelentőségű eseménye, melynek hatása nyilvánvalóan befolyásolja napjaink viszonyait is. Az adatbázist összefogással létrehozó múzeumok társadalmi szempontból értékes és fontos küldetést teljesítettek munkájukkal. A projekt sikeréhez a jelentős szakmai előkészítő munka mellett komoly digitalizálási, adatbeviteli, szerkesztési és informatikai-adatbázisfejlesztési feladatok társultak.

A Nemzeti Összetartozás Éve kapcsán a Néprajzi Múzeum *Örökségvédelmi mintaprojekt a székelyföldi múzeumokban* címmel egy határokön és intézményeken átnyúló, online keresőfelület kialakítását is kezdeményezte, mely a magyar nyelvterületen őrzött néprajzi gyűjtemények közös adatbázisa lesz.

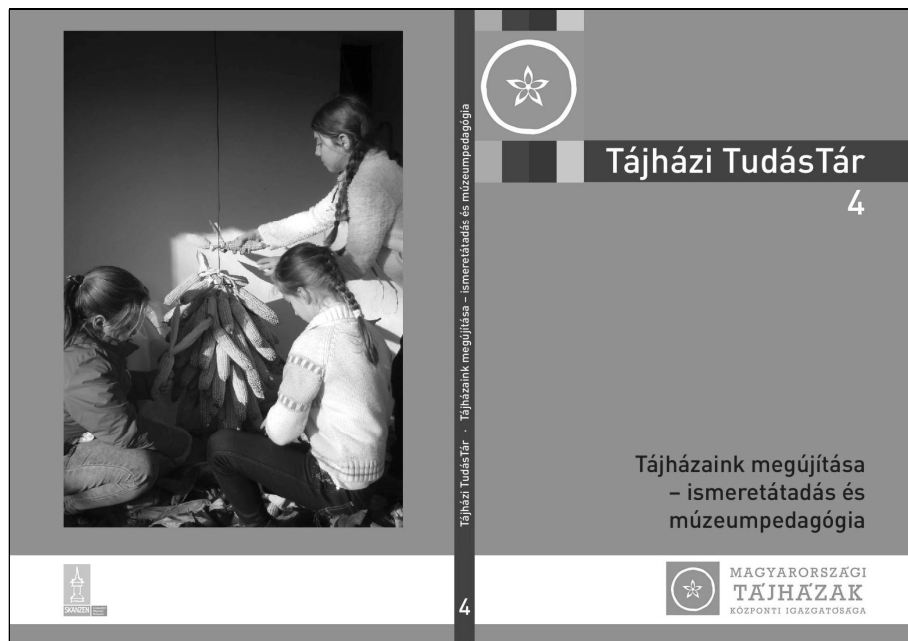
A projekt célja, hogy a résztvevő intézmények rendelkezzenek korszerű, digitalizált állományokat is tartalmazó, publikálási lehetőséggel bíró nyilván tartással. Ezek a csíkszeredai Csíki Székely Múzeum, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és a gyergyószentmiklósi Tarisznás Márton Múzeum. A Néprajzi Múzeum munkatársai ezekben az erdélyi múzeumokban személyesen vettek részt a digitalizálásban: mobil fotóstúdiót építettek a múzeum eszközeiből, és a gyakorlatban mutatták be és tanították meg a digitalizálási tevékenység lépéseit. A Néprajzi Múzeum felhőalapú és térítésmentes tárhelyszolgáltatást biztosít az együttműködésben résztvevő intézmények számára, így a már digitalizált örökségi elemeket szakszerű és egységes rendszerben lehet megőrizni – például a Székely Nemzeti Múzeum 17. századi püspöki palástját, a Botanika Gyűjtemény ritka préselt növényeit vagy a Haáz Rezső Múzeum 1848-as tisztekről készült fotográfiáit.

A projekt megvalósítása soklépcsős, a centenáriumi éven messze túlmutató feladat, és a nemzeti kulturális örökség megőrzésének kiemelt jelentőségű eredménye lesz. Az egyedülálló és hiánypótló program nem ér véget az emlékév lezárultával. Kibontakozása révén soha korábban fel nem tárt múzeumi gyűjtemények válnak széleskörűen elérhetővé az elkövetkező időszakban. Ez a tevékenység érdemben segíti a magyar közgyűjteményeket küldetésük megvalósításában.

KEMECSI LAJOS

Tájházi TudásTár 4. Tájházaink megújítása – ismeretátadás és múzeumpedagógia

A Magyarországi Tájházak Központi Igazgatósága munkatársai 2018-ban *Tájházi TudásTár* címmel módszertani sorozatot indítottak útnak, melynek célja a tájházak szakszerű és hiteles fenntartási munkálatainak elősegítése. A sorozat negyedik részében az ismeretátadás és a múzeumpedagógia kapta a főszerepet. A kötet kiadásával egy lépéssel közelebb kerültünk a magyarországi tájházak módszertanilag megalapozott, színvonalas működéséhez, mind a kiállítás, mind az épület, mind a benne folyó programok kapcsán. Az idevezető útnak az állomásait villantja fel a bevezető szöveg Bereczki Ibolya tollából.

Természetesen az úton való haladás közben, a következő lépés megtételéhez tisztán kell látnunk azt, hogy hova lépünk. Ennek érdekében a korábbi módszertani kötetek megjelenése alapján egy olyan témát szerettünk volna feldolgozni, amelyről tudtuk, hogy a tájházi világnak szüksége van. Honnan tudhatjuk, mire van szüksége másoknak? A legegyszerűbb, ha megkérdezzük őket.

A 2019 novemberében elindított kérdőívünk a tájházakban folyó ismeretátadási tevékenységeket mérte fel. Azt, hogy milyen programokkal rendelkeznek, milyen korosztállyal tudtak kialakítani kapcsolatokat, milyen oktatási

intézménnyel működnek együtt a településen stb. A kérdőív kitöltésével nem burkolt célunk az inspirálás is volt, a programtervezetek átgondolása, célzott felhívás arra, hogy mi az, amit még tehetünk, ha eddig nem tettük meg a tájházunk érdekében. Az értékelés egy reflexió a kitöltők számára, lehetőség, hogy el tudják magukat helyezni a tájházi palettán. Inspirációt nyújthat, ha tájékozódnak, hogy más intézmények mit és hogyan csinálnak. A kérdőív nagy segítséget nyújtott abban is, hogy tudjuk, kikkel vegyük fel a kapcsolatot a kötet elkészültéhez, kik azok, akik jó példával szolgálhatnak. A korábbiakban hasonló kérdéseket tettünk fel a műtárgyvédelem témakörében, a későbbiekben pedig a nyilvántartással kapcsolatban szeretnénk felmérést indítani, mely a következő *TudásTárak* egyikének tematikáját adja.

A felmérések adatainak közreadása mellett fontos, hogy módszertanilag is támogatást kapjanak a tájházi közösségek. A 2017-ben indult *Szabadtéri és tájházi szakági képzésnek* már kezdetektől részét képezték az ismeretátadással kapcsolatos tanórák. Ezek szükségességére már a Tájházi Akadémia során felfigyelt a szakma. Az ismeretátadáson belül is egy fontos módszertani segítséget adott közre a *Tájházvezetési ismeretek* nyomtatott kiadványa: a múzeumpedagógiai forgatókönyvet. A 2012 óta eltelt idő alatt végbement módszertani változások miatt, a módszertani kikristályosodás végett szükségesnek véltük egy múzeumpedagógiai forgatókönyv közreadását a kötetben. Jómagam – Kmellár Viktória, a Tájházigazgatóság muzeológusa – egy általános bemutatást végeztem el, melynek alapjául a Skanzenben elkészült forgatókönyvek szolgáltak. A sablon alapján a főbb gondolatmeneteket, nagyobb csapásirányokat ismerheti meg az olvasó, illetve ennek a műfajnak a szükségességét. A gondosan kidolgozott, részletekbe menően átgondolt múzeumpedagógiai foglalkozás alapja az a folyamat, amely a forgatókönyv megírásával töltött idő alatt alakul ki a foglalkozás készítőjében.

Ezt az alapot egészíti ki Kustánné Hegyi Füstös Ilona, a Skanzen gyakorló muzeológusa által kidolgozott konkrét múzeumpedagógiai forgatókönyv, mely a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban folyó program egyikét, a *Munkák a házban és ház körül* című foglalkozást mutatja be. A választás azért erre a foglalkozásra esett, mert ennek kapcsán fedeztük fel leginkább azt az eszközkészletet, ami akár egy tájházban is megtalálható. A Skanzen repertoárjában ez az egyik legkönnyebben interpretálható foglalkozás tájházi vonatkozásban. Természetesen itt senkit sem arra buzdítok, hogy mintegy ctrl+c és ctrl+v (billeentyűkombinációk a Windows alapú számítógépekben a másolás parancsra) alapon másoljuk le a foglalkozást, inkább tekintsünk rá inspirációként saját foglalkozásainkra nézve. A szerző sok éve tartó munkásságát jól mutatják a forgatókönyvben elhelyezett gyakorlatias megjegyzések.

Vass Erika az Algyői Tájház példáján mutatja be, milyen lehetőségei vannak a tájházaknak a köznevelés segítségével. Jól látszik a tanulmányból, hogy milyen fontos előkészítő lépéseken kell keresztülmennie a muzeológusnak és az őt segítő tájházasnak ahhoz, hogy egy kialakult enteriőrrel és hozzá tartozó

múzeumpedagógiai programmal tudjanak előállni. Vass Erika végzett pedagógusként a kurátori és a pedagógusi munkákat egyben kezelte, bár minden esetben konzultált a tájházat működtető kollégákkal és a közössel, akik számára készítette a foglalkozásokat. Tájházas környezetben egyébként is jellemző az, hogy a nagy múzeumokkal ellentétben nem külön-külön osztályok állnak egy-egy kiállítás tervezési fázisai mögött, hanem a tájházvezető egy személyben látja el mind a kurátori, mind a múzeumpedagógiai, mind a kommunikációs, pénzügyes stb. feladatokat mindegyikét. Az írás tulajdonképpen egy esettanulmánya egy ilyen kidolgozási feladatnak: mire kell figyelni, hogyan tudunk kapcsolódni a *Nemzeti Alaptanterv*hez, miként dolgozzunk együtt más területekről érkező kollégákkal a közös cél megszületése érdekében.

A digitális területen már a 2019-es koronavírus-járvány miatt kialakult helyzet előtt jelentős fejlődés zajlott le, de azóta ez a téma még inkább előtérbe került és fontos felismerni a benne rejlő lehetőségeket. Ezek az új felületeken sokszor könnyű elveszni, főként, ha olyan ember kezeli a tájházi gyűjteményeket, aki nem igazán jártas ebben a világban. A Prikler Szilvia, a Tájházigazgatóság muzeológusa által írt szöveg kapaszkodót nyújt az embernek, tulajdonképpen bevezető térkép a virtuális világ útvesztőiben. Amellett, hogy a virtualitás helyénvalóságát és számos lehetőségét felvonultatja, minden esetben az eszközöket is megadja hozzá: milyen felületen tudunk elkészíteni mentális térképet, mely múzeumokhoz, muzeális intézményekhez fordulhatunk, ha ihletet szeretnénk meríteni? Ezekre a kérdésekre kapja meg a választ az olvasó Prikler Szilvia Beatrix írásából.

Faár Tamara, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közönségszolgálati Osztályának osztályvezetője évek óta foglalkozik az ismeretátadás különböző formáival, a közönséggel kapcsolatba kerülő programok kidolgozásával és koordinálásával. Az ismeretátadásnak azon formáit mutatja be írásában, melynek célközönsége a felnőtt korosztály, és nem tartozik bele a múzeumpedagógia témakörébe. A különböző ismeretátadási formák és ismertetéseik mellett bemutatja az alapvető fogalmakat, melyek elengedhetetlenek a továbbiak megértéséhez, ilyen például az interpretáció és a frontszemélyzet értelmezése. A korábbi évek tapasztalataiból merítve a legjellemzőbb interpretációs elemek felsorolásán túl módszertani háttérrel is nyújt az olvasó számára. A tájházak a tudásátadás terén a mintákat nemcsak egymástól, hanem a nagyobb szabadtéri múzeumoktól is vehetik, melyre példát találhatunk az írásban. Azonban különlegességét az adja, hogy a kidolgozott módszertan mellett segítséget nyújt a tájházi közönség számára úgy, hogy lefordítja a módszereket az ő közegükre, ajánlatokat tesz arra, hogy mely módszerek és milyen változtatásokkal használhatók tájházi környezetben.

A kötetben az általános módszertani ismertetések és azok tájházi nyelvre való lefordítása mellett az ország több pontjáról a témakörben jártas muzeológusokat és múzeumpedagógusokat kértünk fel, hogy jó gyakorlataikkal inspirációként hassanak kollégáik számára.

Vándorkiállítás, bőrdmúzeum, utazó tájházpedagógia. Mit rejtenek ezek a kifejezések, mi a különbség közöttük, illetve hogyan lehet tájházaz szempontból hasznosítani őket? Korompainé Mocsnik Marianna írásából nem csak fény derül a szavak mögött rejlő definíciókra, hanem szemléletes saját példáin keresztül mutatja be azokat. A vándorkiállítás és a bőrdmúzeum talán már ismerős lehet az olvasó számára, a muzeológiában és múzeumpedagógiában régóta jelenlévő fogalmakról van szó. De mit takarhat a Kistelepülési Múzeumpedagógiai Program nevet viselő tájházpedagógia program? Ez az új megközelítésű program a Dr. Bihari Szakértő Iroda kezdeményezésére jött létre, amelynek nem csak megálmodásában, hanem megvalósításában és működtetésében is szerepet vállalt és vállal a szerző. A program tapasztalatait, a részt vevő muzeális intézményeket, a gyakorlati tanácsokat mind-mind ismerteti írásában.

A Szegei Napsugaras Tájház megalakulásakor is fő feladatai közé tartozott az oktatás és az ismeretátadás, aminek következtében már korán a múzeumpedagógiával kezdtek el foglalkozni. Ebből kiindulva már számos programmal bővítették a kínálatukat. A drámapedagógia módszerét is alkalmazzák különböző korcsoportok foglalkozásain, amely példáit három korosztályra levetítve a kötetben Kulik Melinda és Horváth-Kulik Szilvia ismertetnek. Az óvodások Márton-napi hagyományokban vesznek részt, az alsó tagozatos korosztály *Az aranyszörű bárány* című népmese kapcsán a pásztorkultúrával ismerkedhet meg, míg a középiskolások számára egy Tömörkény-novella adja az alapot a régi korok szokásainak megismerésére. Az írásban a foglalkozás mozzanatai olyan részletességgel jelennek meg az olvasó előtt, hogy szinte ott érzi magát a helyszínen a gyerekek között. A részletes ismertetés miatt kiváló inspirációként szolgálhat más tájházak gyűjteményéhez igazítva.

A Felpéci Tájház igen különleges helyzetben van a bemutatótereit tekintetében. A tájház épületén és az udvarában található nyílt- és zártterű foglalkoztató terein kívül a település határában lévő préházban is tudnak foglalkozásokat tartani. A lakóház és a préház kettősségével az egykori életmódot egységben tudják bemutatni, hiszen a térség a Pannonhalmi borvidékhez tartozik, így a legtöbb család rendelkezett a falu határában borospincével. Mocsnik Marianna írásából kiderül, milyen az, ha a múzeumpedagógus érkezik a házhoz, Géber József írásából ízelítőt kaphatunk abból, hogy milyen, ha a látogatókat a tájház utaztatja a tematikus programokra a saját portájára. A 2010-ben Tájházi Tudományok címen indult program során négy faluból, négy hónapon keresztül szerdánként, heti váltásban érkeztek a programra. A négyhónapos programsorozat tapasztalatai mellett – mely a későbbi megalapozott szakmai tudást is elindította – a további múzeumpedagógiai programokról és tervekről tudósít minket az írás.

*„Érik a szőlő, hajlik a vessző...” múzeumpedagógiai foglalkozás
a Felpécsi Tájház udvarán 2011-ben
(Fotó: Dombi Alajosné)*

*Gyerekek sváb viseletben Budakeszin 2017-ben
(Fotó: Nádás Anna)*

A Budakeszi Tájházban a múzeumpedagógiai programok mintegy tizenöt éves múltira tekintek vissza, ezért nem csoda, ha számos programmal tudja várni a látogatóit. Nádas Anna ízelítőjéből megtudhatjuk, hogy hogyan kapcsolódnak a környező nemzetiségi iskolához a sváb tájház munkatársai. Emellett pedig minden egyes látogatócsoporthoz – akik megfordulhatnak a tájházban – egy-egy példát hoz a repertoárból. A célcsoportok nem csupán az óvodától a középiskoláig terjednek, hanem a családos és az idősebb látogatóknak kínált programokra is kitér. A hagyományos budakeszi viselet témakörében a legkisebektől a tinédzserekig mutatja be a programot, mely ugyanazzal a tematikával rendelkezik, mégis az adott korosztály – néhol még egy adott nem – sajátosságaira vannak szabva. Ezeket végigolvasva szépen kirajzolódik, hogy az azonos témát milyen más-más eszközökkel kell megszólaltatni az eltérő korosztályú diákok számára.

A Tájházigazgatóság felméréséből kiderült, hogy az ismeretátadási programok között a legnépszerűbbek közé tartoznak a gasztronómiával foglalkozók, ezért kötetünkből egy ilyen tematikájú foglalkozás bemutatása sem maradhatott el. Az új múzeumpedagógiai programok kidolgozásánál fontos, hogy a foglalkozást a tervezni kívánt célcsoporttal teszteljük, így a visszajelzések-ből fejlődhetünk. A *Gabona és kenyér* című program esetében sem tettek másként, melynek tapasztalataival egy kiforrott foglalkozás bemutatásával találkozhatunk. Kormos Rebeka írásában a program tervezete is megtekinthető, világos fogalmazása és gyakorlatias tanácsai által bármely tájházi környezetbe könnyen adaptálhatóak. Már csak a sütőasszonyt kell hozzá megkeresni!

Forog a kicsi malom Ócsán, 2017-ben
(Fotó: Peer Réka)

A *Tájházi TudásTár* negyedik kötete egy újabb lépés a tájházak módszertani támogatásában. Az ismeretátadás és a múzeumpedagógia témakörében, úgy gondolom, hogy hasznos útmutatót tudhat magáénak a tájházi közösség, a jó példákból, egymás munkáiból inspirálódva a saját maguk fejlődését tudják szolgálni. A kötetben szereplő szerzők mindegyike nagyszerű munkát végez saját tájházában, a módszertani írások pedig remek alapot nyújtanak az elmélet elsajátításához.

A Tájházigazgatóság munkatársai folyamatosan dolgoznak a további *TudásTárak* kötetein, melyek közül a következőkben a szabadtéri muzeológiai és tájházi szakági képzésben részt vevők kiváló minősítést szerzett dolgozatai, valamint a Kubinyi Ágoston Programban nyertesként szereplő tájházak jó gyakorlatai lesznek a középpontban. Remélem, az eddigi kötetek mindenki számára hasznosnak bizonyultak, jó olvasást és inspirálódást kívánok mindenkinek!

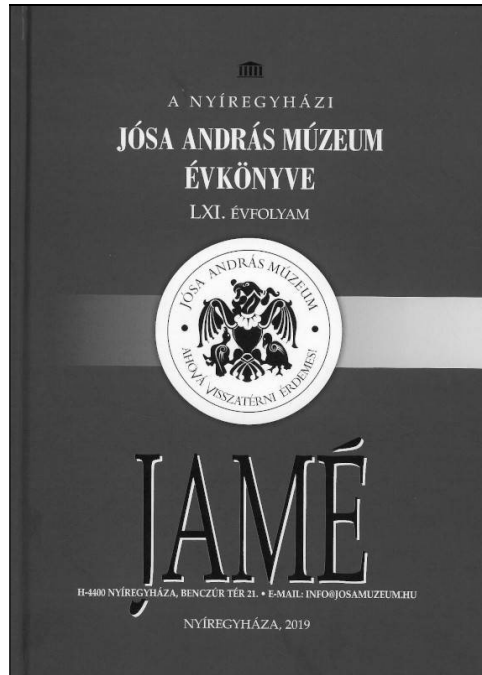
KMELLÁR VIKTÓRIA

A nyíregyházi múzeumok néprajzi gyűjteményeiről egy kiadvány kapcsán

A Tiszántúl egyik legjelentősebb közgyűjteménye, a Jósa András Múzeum 2018-ban ünnepelte fennállásának 150. évfordulóját. Az intézmény egy sor programmal és kiadvánnyal emlékezett meg a jubileumról.

Ez utóbbiak sorába illeszkedik a múzeum 2019. évi annalese, amely azért igényli a néprajzi szakma figyelmét, mert a közel 1 millió műtárgyat számláló intézmény gyűjteményeit, benne a néprajzi kollekciónak mutatja be (*A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* LXI. Főszerk.: Rémiás Tibor. Nyíregyháza, 2019. 378 p.). Nincs lehetőség ezen a helyen az egész anyag múzeum- és muzeológia-történeti vonatkozásait részletezni, főként a néprajzi vonatkozásokra fókuszállok az alábbiakban, de felhívom a figyelmet arra, milyen hatalmas munkát igényel ilyen léptékű tárgyi anyag gyűjtése, nyilvántartása, állagvédelme és tudományos feldolgozása – hogy csupán a múzeumok alapfeladatait említsem. Öt generáció szakembereinek hozzáértése, fáradozása, támogatásért és biztonságos épületért folytatott küzdelme szervesül a gyűjteményekben, olykor a szakmai elképzeléseiket felülíró állami kultúrpolitikával, valamint helyi fenntartói szándékkal, biztonságos támogatás nélkül. A közgyűjtemények 150 év alatt többször változó törvényi környezetben, a finanszírozás generációról generációra öröklött nehézségei, és a napi gyakorlat minden gondja mellett is az egymást váltó muzeológus-nemzedékek nem csupán lerakták egy-egy gyűjtemény alapját, de eredményeik máig hatóan tükrözik a

hozzaértésüket, tájékozottságukat. Kiváló régészek, történészek, néprajzosok és művészettörténészek dolgoztak a nyíregyházi intézményben is, akik szakmai feladataik mellett gyakran jelentős formálói voltak Nyíregyháza és az egész térség közművelődésének és tudományos életének. Nem kerülhető meg, hogy az alapító Jósa András (1834–1918) megemlítsem – 1918-tól viseli a nevét a múzeum –, aki orvosként, mellette régészként és a törzsgyűjtemény létrehozójaként teremtette meg a múzeum alapjait, és valósította meg annak első kiállításait.

A néprajzi gyűjtemények gyarapítását is nagyban befolyásolta a hazai múzeumügy mindenkori szerkezete és állapota: az 1962-ben létrejött megyei szervezet nem csupán a tájmúzeumok hálózattá válását segítette, de bizonyos mértékben generálta a megyei gyűjteményekben az eltérő adottságú történeti tájak tárgyi és szellemi örökségének (egészében beválthatatlan) összehangolását, arányosítását is. A Jósa András Múzeum mellett jelentős etnográfiai anyaggal rendelkezik a vásárosnaményi Beregi Múzeum (1963–), számottevő a mátészalkai Szatmári Múzeum (1972–) és a nyírbátori Báthori István Múzeum (1961–) néprajzi kollekcója is. A földrajzilag és kulturálisan tagolt Szabolcs-Szatmár(-Bereg) paraszti tradíciójának megismerését és megismertetését természetesen nagyban befolyásolták a néprajz tárgyának és vizsgálati módszerének változásai, a gyűjtés módosuló célkitűzései, valamint a feldolgozás és közreadás/bemutatás alakuló elvárásai is.

A múzeumügy szerkezeti változásai magyarázzak, hogy a nyíregyházi néprajzi gyűjtemény egységeinek bemutatása során felváltva szerepel a Jósa András Múzeum és a Sóstói Múzeumfalu neve. Az utóbbi 1970-es években kezdődött építésével párhuzamosan a néprajzi tárgyak gyűjtését egyre inkább a leendő szabadtéri kiállítások terve generálta, a Múzeumfalu működési engedélyében (1982) pedig megfogalmazódott a *megyei néprajzi múzeum és néprajzi kutatóhely* feladatköre. 2009-ben, a Megyei Önkormányzat fenntartó tevékenységével együtt megszűnt ez az állapot: azóta az 1979 végéig nyilván tartásba vett tárgyak a Jósa András Múzeum tulajdonát képezik, 2010-től pedig a két gyűjtemény önálló leltárkönyvet vezet. A két kollekció tárgyszáma meghaladja a 32 ezret (2018-as adat).

Nincs lehetőségem mindazon szakemberek felsorolására, akik ennek az anyagnak a létrejöttében szerepet vállaltak, közülük többen szerzői jelen kötet fejezeteinek. Külön is megemlítem Kiss Lajos (1881–1965) nevét, aki 1912–1948 között megalapozta a néprajzi gyűjteményt. Nyíregyháza kiemelkedő polgárává és országosan ismertté széles körű tájékozottsága – a történeti és képzőművészeti muzeológiában is felkészült volt –, hírlapírói és szakírói tevékenysége révén vált. A fiatalabb generáció számára kevésbé ismert Nyárády Mihály (1889–1980) neve, aki jogászként lett gazdálkodó birtokos, és Györffy István biztatására kezdett néprajzi írással foglalkozni. 1949–1953 között gondozta a gyűjteményt és az új néprajzi kiállításokat. A nyomukba lépett Erdész Sándor (1929–2006) folklorista érdeklődésével lett 1957-ben a Jósa András Múzeum néprajzosa, majd 1965–1989 között irányításával épült meg a Sóstói Múzeumfalu. Az 1970-es évektől fiatal munkatársaival, Páll Istvánnal (1976-tól) és Bodnár Zsuzsannával (1980-tól) gyűjtötte a szabadtéri intézmény tárgyi anyagának jelentős részét.

A műtárgyállomány valamennyi egységét átölelő kötet több tanulmánya foglalkozik az etnográfiai gyűjtemény históriájával és egységeivel, párhuzamosan a néprajz helyével és szerepével a város és a térség tudományos életében, valamint a közművelődésben és turizmusban betöltött szerepével. Páll István az általa szolgált és évtizedeken át irányított, 2019-ben fennállása 50. évfordulóját ünneplő Sóstói Múzeumfalu tervezésének és kiépülésének történetét mutatja be. Számba veszi azt a sokféle tényezőt, amelyek egy ilyen múzeumtípus születését és működését befolyásolják. A sóstói intézmény históriája szinte párhuzamos a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeuméval, a tervezésénél első rangú műemléki szakemberek működtek közre, akiknek a szakmai elképzelését országos és helyi feltételekhez is igazítaniuk kellett. (A vidéki „skanzen”-ek létrejötte születésük idején is megosztotta némileg a szakmai közvéleményt.) A fiatalabb generációk számára is tanulságos Páll István írása, és gondolkodásra készítő abban a tekintetben is, hogy a szóban forgó intézménytípus magában hordja-e a nagyközönség minden áron való kiszolgálásának igényét, vagy az elmúlt évek fetiszizált turisztikai elvárásai mozdították azokat ebbe az irányba.

A néprajzi gyűjtemény kialakulásának említett kettőssége tükröződik az egyes gyűjteményi egységekben is. A bútorgyűjteményt bemutató Bodnár Zsuzsanna utal arra, hogy a 20. század első felében bekerült anyag kiválasztásánál – ahogy általában a néprajzi gyűjtés korábbi időszakában – a régies és népművészeti jelentős tárgyak élveztek prioritást, az 1960-as évektől pedig – a múzeumfaló kialakításának okán is – a lakóházak berendezésének szempontjai domináltak. Ez utóbbi feladat egészében inspirálta a jelenleg 700 darabot meghaladó bútorkollekció fejlődését. Bodnár Zsuzsanna mutatja be a kötet fejezetében a mintegy 500 darabot számláló gyermekjáték-gyűjtemény anyagát is.

Nagy értékűnek kell tartanunk a Jósa András Múzeum és a Sóstói Múzeumfaló mintegy 1500 darabot számláló viseletgyűjteményét, amelyet a kötetben Ratkó Lujza mutat be. Jelentőségét főként az adja, hogy a hagyományos ruházatkódás változásának folyamatát tükrözi. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nem dicsekedhetett színes népviselettel, ez is magyarázza, hogy a hagyományos tárgyi kultúrának ez a vonulata sokáig elkerülte a muzeológusok figyelmét. Kivételt képez a rétközi faló, Ajak viselete, ahol szigetszerűen a 20. század második feléig megmaradtak az idősebbek ruházatkódásában a rájuk jellemző nagyvirágos darabok. Segítette a 19–20. század fordulójára viseletének feltárását két jelentős fotóanyag is: egy kisvárdai fényképész 500 darabot meghaladó felvétele a Néprajzi Múzeumban található, egy nyírbátori 1200 üvegnegatívját pedig a Báthory István Múzeum őrzi. A 20. század első két évtizedéből származó fényképek szerint a viseletből való kivetkőzés – főként a mezővárosokban és a nagyobb falvakban – már a 19–20. század fordulóján lezajlott, és legfeljebb az apróbb településeken toldott ki ez a folyamat a 20. század első harmadáig. A mesterséggyűjtemény részét képezik a nagykállói, nyíregyházi és büdzsentesmihályi (Tiszavasvári) szücsmesterektől származó szabás- és hímzésminták, amelyekből a 20. század első évtizedeinek felsőruházati darabjai és kiegészítői éppen úgy rekonstruálhatók, mint a jellegzetes díszítőmotívumaik.

A kötetben két egymást követő fejezet tárgyalja a hagyományos gazdálkodás tárgyi világát. Rózsáné Bóna Bernadett a földművelés és az állattartás (együttesen mintegy 1700 tárgy) kollekciójának gyarapodástörténetét és összetételét mutatja be. A hazai etnográfiai közgyűjtemények történetében talán nem közismert adatra is utal a szerző: 1932–1936 között többször érkezett a Jósa András Múzeumba „*csakis a néprajzi tárgyak szerzésére fordítható*” államsegély. A fejezet megítélésem szerint néha túlzottan is részletezően adott, pl. a tárgycsoportok tájegységek és települések közötti földrajzi megoszlása vonatkozásában, aminek a gyűjtők személye szerinti taglalása talán inkább egy szakmai jelentésbe való és nem tudományos publikációba. Hasonlókat gondolok annak közléséről, ha valaki egyetlen darab tárggyal gyarapította a kollekciót, vagy a külön megemlített gereblyenyélről és gereblyefogakról,

valamint arról, hogy pl. a számartartás tárgyi anyagát egyetlen patkó képviseli, önálló soron a részletező tabellában.

Baloghné Szűcs Zsuzsanna a pásztorkodás tárgyi anyagát (400 db) mutatja be, funkcionális rendben írja le a gyűjtemény egységeit. (Ebben a körben szerepelnek a pásztorok remeklésének emlékei is, de idekerültek pl. a *fentérek* (fenkőtartó), amelyek között kétségkívül van karcolt darab, ugyanakkor nincs képviselve ez a tárgy a földművelő gazdálkodás meglehetősen részletező leltárában.)

Az 1600 darabos népi kerámiagyűjteményt a kötetben Szabó Sarolta mutatja be. Az anyag jelentős része magángyűjteményekből került a múzeumba. Az állomány jellegét meghatározta, hogy a mai megye területén nem működtek fazekasközpontok, nem pótolták azokat Matolcs és Nyírbátor kézműveseinek termékei. Hasonlóan a térség egész tárgyi örökségéhez, a szomszédos magyar Alföld, a Felföld, a Partium és Erdély műhelyeinek kereskedelmi forgalma alakította leginkább a kerámiagyűjteményt is. Főként Mezőtúr, valamelyest Mezőcsát, Tiszafüred és Nádudvar készítményei voltak jelentősek, de felbukkantak Sárospatak, Nagybánya, Ungvár és Munkács fazekasmunkái is.

Összegzésként, utalva a kötet célkitűzéseire, dicsérendő az egyes fejezetek és a szerkesztők törekvése, hogy a tárgyi együttesek bemutatását hasonló elvek mentén strukturálták, és az egyes kollekciók kialakulásának története mellett megjelenik az anyag jellege, összetétele, a feldolgozottság, az anyag publikálásának állapota is. A néprajzi fejezeteknél maradványok, természetes módon átjön az egyes tanulmányokon szerzőjük tájékozottsága, tapasztalata, kikapinthatók gondolkodásának távlatai. A gyűjtők térbeli tájékozottsága, problémaérzékenysége eltérő, indíttatásuk, tájékozottságuk rávetül a bemutatott anyagra is. Sajnos, a gyűjtők személyére, a megszerzés módjára és idejére, ill. a tárgytipusokra, és azok számára vonatkozó információk csak ritkán vezetnek tovább a néprajzi problémák irányába. Mindez a kötet célkitűzéseiből is következik. A tapasztaltabb szerzők esetében gyakoribb, hogy az ismertett anyag szervesül a térség néprajzi képével, regionális sajátosságaival. Néha azonban ez zavaróan hiányzik: pl. a pásztoranyag fejezetének bevezetője említi Luby Margit nevét. Talán kézenfekvő lett volna összevetni, hogy a Szamos mente öt településéről, amelyek *Gyűjtő* nevű közös legelőjéről – az egykori ártéri legelők reliktumaként – Luby részletezően írt, vajon megjelennek-e a pásztorelet tárgyai a múzeumi gyűjteményben. Nem sorolom, csak reménykedem, hogy a szerzőknek lesz lehetőségük további tanulmányokban kibontani az anyag által kínált problémákat. (Sokat segít a megértésben, ha az olvasó keze ügyében van a *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete* kötet.)

A kötet a néprajz múzeumi jelenlétén túl is több kérdésben elgondolkodtatja az olvasót. A hazai múzeumügy – különösen is az elmúlt emberöltő alatt lezajló – változásait, súlypontjának módosulását önmagában is mutatja a múzeum műtárgyállományát áttekintő táblázat (10. lap). Amíg 1968-ban a százéves nyíregyházi intézmény gyűjteményeinek 2/3, 1993-ban 3/4, 2018-ban

pedig már több mint 4/5 részét tették ki a régészeti tárgyak. Ez az ismert okok és következmények fényében is a szakmai struktúra jelentős megborulására utal, s nem csak Nyíregyházán. A szépkorú Jósza András Múzeum közel milliós tárgyi anyagában a 30 ezres etnográfiai kollekciónak nem tűnik jelentősnek, ám ha Szabolcs-Szatmár-Bereg megye többi muzeális intézményével is számolunk, akkor a térség néprajzi tekintetben relatíve jól reprezentált a megyék sorában. A vidéki néprajzi gyűjtemények gyarapításának meghatározó gondolata volt, hogy – pl. Bátky Zsigmond valóban útjelző útmutatója nyomán – lehetőségeikhez mérten leképezzék a tradicionális népi kultúra regionális változatát a múzeumi raktárak polcain. A tradicionális kultúra tagoltsága és változásának folyamata csakúgy, mint a muzeológiai elvárások időtől időre való módosulása csak nehezítette ezt a jószerével megoldhatatlan feladatot. Még akkor is, ha a muzeológus kellően felkészült volt, s minden tekintetben képes volt megfelelni a feladatának: a múzeumi gyűjtemények minősége a létrehozó szakemberek munkáját minősíti. Tisztelet azoknak, akik megteremtették a Jósza András Múzeum és a Sóstói Múzeumfalú néprajzi kollekciónak.

VIGA GYULA

* * *

ALMA MATER

Néprajz a 35. Országos Tudományos Diákköri Konferencián

A 35. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tudományi Szekciója 2021. április 14–16. között tartotta eseményeit. A rendezvénynek a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara adott otthont, igaz, csak virtuális módon, hiszen minden esemény online formában zajlott. A néprajzi témájú dolgozatok megméréstetése két szekcióban történt. Az egyikben a társadalomnéprajz, a másikban a folklór körébe sorolt előadásokat hallhattuk. Mivel a két szekció ülése egy időben, párhuzamosan zajlott, talán nem is volt hátrány az online forma. Így a nézők az egyes előadások között kapcsolgatva átfogó képet kaphattak mindkét szekció történéseiről. Sőt, akár a kulturális és szociálantropológia szekció ülésének végét is bele lehetett vonni ebbe a körkapcsolásba. Annak ellenére, hogy az OTDK Társadalomtudományi Szekciójának nem Miskolc, hanem a Budapesti Metropolitan Egyetem adott helyszínt.

A Tudományos Diákköri Konferenciák világában tapasztalattal rendelkezők számára ismert tény, hogy mind az opponensek, mind a szekcióelnökök, zsűritagok kiválasztása szigorú kritériumrendszeren alapul. Ezek közé nem tartozhat olyan, aki az OTDK-zó hallgató egyeteméről érkezett, illetve bármilyen módon érintett. Mindemellett a szakterületen jártas, megfelelő szakmai végzettséggel rendelkező szakembernek kell lennie, s vállalnia is kell a TDK-zással járó többletmunkát is. Az opponensek és zsűritagok felkérésében, a néprajzi szekciók munkájának megszervezésében Kotics Józsefet (ME AFTI) illeti köszönet.

A Néprajz I. Folklór szekció Nagy Zoltán egyetemi tanár (PTE) elnöklésével, Komáromi Tünde egyetemi docens (KRE), Landgraf Ildikó tudományos főmunkatárs (ELKH BTK) és Peti Lehel tudományos főmunkatárs (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár) zsűritagsága mellett ülésezett.

Az április 15-i, csütörtöki napon a következő előadásokat hallgathattuk, láthattuk:

- Bartos Ildikó (RO PKE): *Női sorsok vizsgálata a klasszikus magyar néballadákban*
- Fazakas-Timaru Carina (RO BBTE): *Elválasztás és befogadás*
- Harsányi Lajos (OR-ZSE): *Tardosi vörös mészkeő síremlékek tipológiája a karcagi temetőkbén*
- Keresztény Csenge (ELTE BTK): *Táncba nevelődés az 1947–1995 közötti néprajzi filmek tükrében*
- Resócki Rolland (SZTE BTK): *A vajdasági Tisza mente tradicionális táncéletének változása az 1900-as évek elejétől napjainkig*

- Vásárhelyi Petra (ELTE BTK): *Református úrvacsora a koronavírus-járvány ideje alatt*
- Volter Domonkos (ELTE BTK): *A püspökhathvani szlovákok archaikus imádságai*

A népeőbb, Néprajz II. Társadalomnéprajz szekciót Simon András egyetemi docens (SZTE) vezette, mellette Bali János egyetemi adjunktus (ELTE) és Lajos Veronika egyetemi adjunktus (ME) munkálkodott.

Simon András

Bali János

A szekció programja a következő volt:

- Erdős Zsófia (ELTE BTK): *Nevelőszülők Aranyosapátiban és Tápiószelén*
- Hegedűs Edit (DE BTK): *A csipkekészítés tanulhatósága és lehetőségei*
- Ignác Vivien (DE BTK): *A Bodrogközi Gazdasági Kisvasút kulturális, társadalmi és gazdasági hatásai*
- Kaszás Luca (ELTE BTK): *A nagylóci közösség megerősítésének egy példája. A Lóci Kalendárium vizsgálata*
- Kiss Bence István (PTE BTK): *A varsádi német nemzetiségi népi építészet – a térszemlélet és térhasználat változásai*
- Peták Imola Mária (ELTE BTK): *A II. világháború és a nyugati hadifogolytáborok tapasztalata egy ózdi kántortanító naplója és levelei alapján*
- Sáfár Anna (ELTE BTK): *Egy Kecskemét környéki szerelmi levelezés (1929–1933) néprajzi vizsgálata*
- Vadász Márton (DE BTK): *Együttélés és konfliktusok egy kismemesi faluban. Váncsod társadalmi a 18–19. században*
- Váradi Júlia (PTE BTK): *Gyöngyélet? A XVIII–XIX. századi katonaállítások néprajzi olvasata*

Említést érdemel, hogy a szekcióülések jelentős érdeklődés mellett zajlottak, hullámszerűen ugyan, összetételében változva, szekciónként átlagosan 23–25 fő követte végig az üléseket.

A Néprajz I. Folklor szekcióban a következő eredmények születtek:

I. helyezett: Volter Domonkos – Eötvös Loránd Tudományegyetem; témavezető: dr. István Anna egyetemi adjunktus

II. helyezett: Keresztény Csenge – Eötvös Loránd Tudományegyetem; témavezető: dr. Deáky Zita egyetemi docens

Különdíj: Fazakas Timaru-Carina – Babeş-Bolyai Tudományegyetem; témavezető: dr. Pozsony Ferenc egyetemi professzor

A Néprajz II. Társadalomnéprajzszekció díjazottjai a következők:

I. helyezett: Kaszás Luca – Eötvös Loránd Tudományegyetem; témavezető: dr. Deáky Zita egyetemi docens

II. helyezett: Váradi Júlia – Pécsi Tudományegyetem; témavezető: dr. Máté Gábor egyetemi adjunktus

III. helyezett: Peták Imola Mária – Eötvös Loránd Tudományegyetem; témavezető: dr. Ilyefalvi Emese egyetemi tanársegéd

Különdíj: Vadász Márton – Debreceni Egyetem; témavezető: dr. Kavecsánszki Máté egyetemi adjunktus

R. NAGY JÓZSEF

* * *

KÖSZÖNTÉSEK

Antoni Judit 70 éves

Egyetemi éveim (1971–1976) elején, az ELTE Néprajzi Tanszékének diákjaként hallottam először egy mindenki által csak „Winnetou”-ként ismert, „*vagány régész-néprajzos csajról*”, aki – mint ragadványneve is mutatja – igazi csodabogár volt: a gabonaneműek nyomtatása vagy a népballadák esztétikája helyett őskori és élő kőkori kultúrák, Óceánia és Amerika népei, kőbalták, kagylópénzkek, Heyerdahl Kon-Tiki expedíciója, húsvét-szigeti kőszobrok, Festetics Rudolf óceániai hajójúta és más hasonló „*exotikus*” kérdések iránt érdeklődött... Mikor és hogyan ismerkedtünk meg pontosan, már nem tudom, de a közös érdeklődés és a szinte megszállottságig menő lelkesedés hamar összehozott bennünket. Azonos körbe tartoztunk, Bodrogi Tibor és Boglár Lajos voltak a mentoraink, a Néprajzi Múzeum „*raktárai*” (értsd: gyűjteményei) mindkettőnk törzshelyei voltak; emellett mindketten életünk fő céljára, óceániai (új-guineai, illetve polinéziai) terepmunkára készültünk, a múzeumi gyűjteményekből és olvasmányélményeinkből ismert idegen kultúrák személyes megismerésére. Winnetou egy évvel járt fölöttem, és bár akkoriban inkább a régész tanszéken tartózkodott, úgy hírelt, hogy a Néprajzi Múzeum Óceániai gyűjteményébe kerül muzeológus-kurátornak, ahol már egyetemi hallgató korától sokat önkénteskedett. (Sőt, neki megadatott az is, hogy harmadéves korában kötelező muzeológiai gyakorlatát, Boglár tanár úr közbenjárásának köszönhetően, Lipcsében, a Museum für Völkerkunde gyűjteményeiben végezze – ami miatt utólag nagyon irigyeltem őt.)

Pályánk az egyetemi évektől kezdve összefonódott, jobban mondva párhuzamosan futott, ám – ami idehaza és külföldön egyaránt ritka – soha nem keresztezte egymást a szó negatív értelmében! Mindketten éreztük és tudtuk: jobb, ha ketten vagyunk, mint ha egyedül; a szakma elbír(na) mindkettőnket; aki-ahol tudta, segítette a másikat. Ő végül mégis régész pályát futott be, mivel – számomra nem világos, illetve csak pletykákból ismert okok miatt – nem került a múzeumba, sőt, igazán a néprajzi szakmába sem. Ám az óceániai tárgyi anyaggal való munkát azóta sem szakította meg: számos publikációt tett le az asztalra, és nemcsak a Néprajzi Múzeum gyűjteményeiről (Festetics Rudolf- és Horst von Bandat-féle anyag), hanem a sárospataki (Molnár Mária-gyűjtemény) és a gödöllői (Ignác Ferenc és Emese Molnár-Bagley gyűjteményei) múzeumok anyagáról is, ráadásul nemcsak idehaza, hanem nemzetközi szinten is. (A teljesség igénye nélkül: Antoni, J.: Horst von Bandat's Collection from Western New Guinea in the Ethnographical Museum, Budapest. In Hála, J.–Vargyas, G. (eds.): *H. von Bandat, a Hungarian Geologist in Western New Guinea. Occasional Papers in Anthropology*, 4. Ethnographical Institute of the Hungarian Academy of Sciences. Budapest, 1992.; Antoni, J.–Palacz, D.: *A la recherche de l'aventure. Exposition des photographies du comte Rudolf Festetics de Tolna*. Editions Association Arts et Culture, Musée de Tahiti et des Îles–Te Fare Iamanaha, 2001; Antoni Judit: *Tapa, a fakéreg művészete. Válogatás Ignác Ferenc gyűjteményéből*. Gödöllői Városi Múzeum, 2006; Antoni, J.–Boulay, R.: *L'aristocrate et ses cannibales. Le voyage en Océanie du comte Festetics de Tolna, 1893–1896*. Musée du Quai Branly, Actes Sud, 2007; Antoni J.: „Ablakok Pápua-Új-Guineára”. *Az északnyugati part, a Sepik-vidék és a Felföld népeinek kultúrája. (Emese Molnár-Bagley gyűjteménye)*. Gödöllői Városi Múzeum, 2008; Antoni J.: „Vidd el a te faludba...”. *Molnár Mária misszionárius melanéziai gyűjteménye*. Sárospatak, Tiszáninneni Református Egyházterület Hernád Kiadó, 2019).

Kutatói habitusát jól jellemzi, hogy 1990-ben védte meg bölcsészdoktori fokozatát szeretve tisztelt professzoránál, Bóna Istvánnál az ELTE-n (az eljárásban jelen sorok írója opponensként vett részt), amit még ugyanabban az évben – különvizsgák letételével párosítva – továbbfejlesztett kandidátusi (CSc) dolgozattá is (*Neolitikus eszközkészítés és használat. A lengyeli kultúra eszköztanyaga, valamint annak technológiai párhuzamai Melanéziában*). Mint disszertációjának címe is jelzi, érdeklődése már ekkor abba az irányba fordult, amely máig meghatározó munkásságában: az ethnoarcheológia, azaz a régészeti és az etnológiai gyűjtésekből ismert (pápua, polinéz stb.) technológiák összehasonlító vizsgálata, amihez röviddel utána a kísérleti régészet és a kőeszközök használati/kopásnyom vizsgálata (use-wear analysis) párosult még – mindez érzelmileg is elkötelezett ökológiai-természettudományos látásmóddal párosulva. (Antoni J.: Ethnoarcheológiai kísérletek. I. Csiszolt kőeszközök készítése és használata és II. Csonteszközök készítése. *Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumának Közleményei*, 1997. 5:57–75. és 77–91.;

Antoni J.–Horváth T.: *Bronzkori kézműves technikák. Kő- és csonteszközök.* CD-ROM + munkafüzet. Százhalombatta, „Matrica” Múzeum, 2004; *Útmutató a csiszolt kőeszközök világához. Újkőkori eszközkészítés és használat: a Lengyel kultúra eszközei és technológiai párhuzamai Óceániából.* Magyar Nemzeti Múzeum–Nemzeti Örökségvédelmi Központ, Budapest–Szombathely 2012; *Metamorphosis of the rock. Depot find of stone tool preforms near Veszprém–Kádárta.* *Acta Archaeologica* 2012. 63:5–42.; *Polished stone tools from New Guinea in the Museum of Ethnography, Budapest.* (The collection of Fenichel and Bíró). *Archeometriai Műhely* 2014. XI/4:179–185.). Mindennek gyakorlati megvalósítása 1985–1991 között Csabdi–Télizöldesben az *Újkőkori eszközök készítése és használata néprajzi technikai párhuzamok alapján* című kísérlet, illetve 1993-tól a százhalombattai Régészeti Park volt, ahol a benne folyó munkákat és kísérleti régészeti programokat (kő-, csont- és agancseszközök készítése és használata; bronzkori és vaskori kerámia készítése) Winnetou tervezte és szervezte meg, illetve bonyolította le.

Tényekben és évszámokban Antoni Judit „Winnetou” szakmai életútjának főbb állomásai a következők. 1951. július 23-án született, egyetemi tanulmányait 1969–1975 között végezte, kezdetben az ELTE magyar–francia, majd később régészet–néprajz szakán. Az egyetem elvégzése után, 1975–1979 között, a Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága István Király Múzeumában, Székesfehérváron dolgozott őskoros régészként. Következő munkahelye (1979–1991) a Komárom Megyei Múzeumok Igazgatósága, Tata, ahol a tatai múzeum őskori régészeként és néprajzkutatójaként a múzeum nemzetközi anyagát, többek között egy tatai származású ausztráliai magyar aranybányász, Pintér László a múzeumnak adományozott (régészeti-antropológiai) gyűjteményét, valamint Boglár Lajos Tatára (is) került dél-amerikai indián tárgyait kezelte. Ez után – kisebb kihagyást követően – rövid időre (1993–1995) újra a Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága következett, félállásban, utolsó próbálkozásként egy hétköznapi „polgárabb” életforma művelésére. Az állandó munkahellyel elkerülhetetlenül együtt járó – sokszor értelmetlen – formális kötettségeket és hierarchiát, az emberi „stupiditást” (Winnetou egyik kedvenc jelzője) és főleg, az óceániai terep egyre távolodó kilátásait egyre nehezebben viselő, „önjáró” Winnetou – aki az emberekről és dolgokról amúgy is határozott véleménnyel rendelkezik, ami nem feltétlenül előnyös a hivatali kommunikációban – 1996-ban úgy döntött, hogy pályáján fordulatot hajt végre és „önállósítja magát”: szabadúszó régésszé válik.

Az átlagost messze felülmúló nyelvtudásának (francia, német, angol) köszönhetően 1985-től kezdve már amúgy is nemzetközi szinten vett részt a neolitikus kutatásokban. Tizennégy évig (1985–1999) Svájcban, a zürichi, neuchâtel és vaudi (Lausanne) kantonokban vett részt ásatásokon szakértő régészként, először nyári szabadsága terhére, majd egyre többet és egyre hosszabb ideig, igény és lehetőség szerint, egyre szélesítve az általa művelt

specializációk és időbeli periódusok körét (kezdetben őskor és újkőkor, majd bronzkor, római kor, népvándorláskor és végül középkor is).

Nagyjából ez idő tájt sikerült megvalósítania fiatalkori álmát is: francia kapcsolatainak köszönhetően az ORSTOM (Office de la Recherche Scientifique et Technique d’Outre Mer, az egykori francia gyarmatok, illetve „tengerentúli területek” tudományos kutatását koordináló szervezet) égisze alatt, 1994–1998 között Polinéziában, a Marquesas-szigeteken (Nuku Hiva és Tahuata szigeteken) végzett francia kollégákkal együtt régészeti felméréseket 15–18. századi polinéz településeken. A Marquesas-szigetekre ez után is rendszeresen vissza-visszatért néprajzi/etnológiai kutatások végzésére, egészen 2003-ig. Innen, Nuku Hiva szigetéről származik jelenlegi (harmadik) férje, Alfred Falquetto Teururai faragóművész is, akivel 1999-ben házasodtak össze Budapesten, az óbudai házasságkötő teremben. (Az eseményen kettős minőségben, tanúként és tolmácként magam is részt vettem. Alfred ma a Budapesti Történeti Múzeum régésztechnikus-rajzolója, aki művészi tehetségét és tudományos érdeklődését is Winnetou révén és biztatására bontakoztatta ki.) Marquesas-i utazásainak és kutatásainak a szó esztétikai értelmében is szép eredménye a *Polinézia gyöngyszemei – A Marquesas szigetek* című könyve és fényképalbuma (Kossuth Kiadó, 2004), amelynek minden felvételét maga készítette, fotóművészi ihletettséggel. Ez magyar nyelven máig a legsikerültebb bevezetés egy polinéz szigetcsoport kultúrájába és ökológiájába. Dedikációja jól mutatja közös terveinket és vonzalmainkat: „Gábornak és – nem utolsósorban – Bettynek, sok szeretettel, remélve, hogy mindkettőjüket egyszer viszontláthatjuk ezeken a szép szigeteken, még hozzá a közeljövőben!” – még ha a sors úgy is hozta, hogy erre máig nem került sor, s hátralévő éveink fogytával a remény egyre inkább ködbe veszni látszik, mindörökre. A Marquesas-szigetek világát e könyvön kívül *Tetovált Paradicsom* című, ötrészes ismeretterjesztő dokumentumfilm-sorozatban (rendező: Szabados László–Zoltán János Péter, forgatókönyvíró: Dégi János, 1999) népszerűsítette, amely Winnetou főszereplésével, értő kalauzolásában mutatta be Francia-Polinéziát és benne a Marquesas-szigeteket.

A nagy „világcsavargás” közepette idehaza Winnetou továbbra is szabadúszó régészként kereste kenyerét. Leginkább az autópályaépítésekhez kapcsolódó leletmentő ásatásokon dolgozott, szinte mindenütt az országban, Tihanytól Paksig, Vecséstől Ménfőcsanakig, Gyáltól az óbudai Hajógyári-szigetig. Mellette, nem annyira anyagi okok miatt, mint inkább újabb polinéz utazások reményében, az Agra utazási iroda bedolgozó idegenvezetőjeként kétszer is vitt csoportot a Társaság-szigetekre (Tahiti, Moorea) és a Húsvét-szigetre. És közben – valódi szívügyként, hobbiból, kvázi mellékállásban – emlékezetes múzeumi vándorkiállítások sorát készítette és készíti napjainkig. Csak a legfontosabbakra koncentrálna: a sor 1980-ban Tatán indult, a *Napkeltétől napnyugtáig – Hétköznapok Melanéziában (Admiralitás szigetek)* című kiállítással, a II. világháborúban mártírhalált halt Molnár Mária református misszionárius

sárospataki anyagával. Ezt ugyancsak Tatán, az *Őskori elődeink Csabdiban* (1982) követte. 1999–2000 között három egymást követő helyen (Százhalombatta, Barcs, Budapest) rendezte meg a *Kókusz, pandanusz, hibiszkusz – Trópusi növények és az emberek kapcsolata Polinéziában* című kiállítást, amit 1998–2005 között hét helyen (Százhalombatta, Zalaegerszeg, Barcs, Gödöllő, Budapest, Győr, Mosonmagyaróvár) követett a saját polinéziai néprajzi fényképeiből összeállított *Álmaim szép szigetei – Francia-Polinézia, Marquesas-szigetek*. A gödöllői Ignác Ferenc gyűjteményből készített nyolc kiállításra már a publikációknál utaltam; ezeken felül a gödöllői anyagból készült *Kauri és társai – Csigák és kagylók a régészetben és a néprajzban* című kiállítást Budapesten és Orosházán mutatta be; az ugyancsak Gödöllőre került Emese Molnár-Bagley-féle anyagból két kiállítást is készített. És akkor még nem beszéltem a férjével, Alfred Falchetto-val együtt készített kiállításairól, 2013–2015 között Százhalombattán, Szekszárdon és Gödöllőn (*Üzenet a távoli szigetvilágból*), illetve a 10 helyszínen (!) kiállított *A sziklától a kőbaltáig, az erdőtől a sivatagig – az ember hatása a klímaváltozásra az őskorban: egy eszköz története* című kiállításról. Ez utóbbi kettő világosan jelzi a Winnetou gondolkodásában, világképében az utóbbi időben egyre inkább előtérbe kerülő ökológiai gondolatot: az aggodást mindazokért a tájakért és (régészeti és emberi) kultúrákért, amelyeket megismert és megszeretett, és amelyeket napjainkra végső pusztulás fenyeget.

A fordulatokban és eredményekben gazdag, nem mindennapi életpálya vázolója után, engedjessék meg számomra, hogy közös emlékeink közül néhány jellemző/tipikus esetet felelevenítsek!

A legelső képek egyike egyetemista éveink tájáról merül fel bennem: egy nyári napon, 40 fokos kánikulában sokadmagammal érkeztem a szekszárdi Wosinsky Mór Múzeumba, terepmunka után, halál fáradtan. Nagy meglepetésemre Winnetouval futottam össze, aki épp ott dolgozott valami neolitikus leleten; ha jól emlékszem, a lengyeli kultúra anyagát dolgozta fel. Sejtelmesen rám mosolygott, majd odaszólt: „*Gyere velem!*” A konyhában kinyitotta a fridzsider és jéghideg tejjel kínált belőle. Magam a tejtermékeket ugyan szeretem, de a tejért önmagában nem lelkesedtem. „*Igyál csak!*” – hangzott a biztatás. Meghúztam... elállt szemem-szám, szenzációs! A jéghideg tejbe több deci jó minőségű rum volt keverve!

1978–1984 között Winnetou a Bicske melletti Csabdi-Télizöldesben ásott éveken keresztül egy nagy kiterjedésű gazdag neolitikus települést és temetőt. Egy hétvégén feleségemmel meglátogattuk. Beszélgettünk, bejártuk a terepet, élveztük az érintetlen tájat (Winnetou alapítványba menekítette a teljes területet, hogy megóvja a vandál pusztításoktól – ám távozása után az alapítványt is fel kellett számolnia), lelkendezve csodáltuk a régészeti munkát, majd egy félénk kér(d)ésünkre máris spaklit és ecsetet kaptunk a kezünkbe, s felügyelete alatt nekiláthattunk egy több ezer éves neolitikus csontváz kiásásának! Máig emlék-

szem az izgalomra, ami akkor fogott el, amikor a koponyát a kezemben tartottam. Gimnazista korom óta ilyen élményekről és kalandokról álmodtam!

1992-ben, első egyéves párizsi ösztöndíjam idején – másokhoz hasonlóan – őt is vendégül láttuk Drancy-beli otthonunkban. Késő este és kora reggel láttuk csak egymást. Megszállottként járta a kiállításokat, találkozott kollégáival, látogatta a múzeumi raktárakat és adattárakat, egy perc üresjáratot nem engedélyezett magának. Szellemként jött-ment, sok időt nem töltöttünk együtt; mindketten tudtuk, hogy ezek alatt a rövid külföldi látogatások alatt kell megalapoznunk további pályafutásunkat!

A legjellemzőbb emlék kettőnk viszonyára mégis valamikor 1994/1996 tájáról származik. Akkor a Ferihegyi repülőtér tranzitjában futottunk össze: „*Hát te...? Hova mész? Én – Polinéziába! És te? Én – Vietnamba (vagy Laoszba?)*.” Jót derültünk, öt percet sem töltöttünk együtt, és ha ő rám nem is, én rá biztosan irigykedtem egy kicsit, hisz Polinézia és a Marquesas-szigetek (különösen Hiva Oa, ahol egyik kedvenc festőm, Paul Gaugin sírja található) gyermekkorom óta rajta van a „*feltétlenül meglátogatandó*” földrajzi helyek listáján – aztán elváltunk egymástól, hogy csak évek múltán találkozunk újra.

2007-ben például Brüsszelben futottunk össze: feleségemmel úton a Királyi Művészeti Múzeum felé, a gótikus Notre-Dame du Sablon templom környékén találkoztunk össze vele és Alfreddal: ők éppen jöttek, mi meg éppen mentünk ugyanarra a kiállításra. Hát hol találkozunk, ha nem itt, és ezen a kiállításon?

Egy utolsó kép az Őrség, ahol Szalafőn, a nemzeti parkban Winnetounak tanyája és földje van: ide mentünk le egy hétvégén közösen, négyesben. Azt terveztük, végre megvalósítjuk évtizedek óta dédelgetett tervünket: Alfred irányítása alatt polinéz földkemencében húst és zöldségeket sütünk. Csakhogy ehhez nem akármilyen kő jó; vulkanikus eredetű lávakő kell hozzá, az meg az Őrségben nem található. Ahogy Óbudán, Jablonka utcai házának kertjében, úgy itt sem tudtunk *mumut* készíteni: hol az idő (a földkemence készítése és a benne való főzés legalább fél napot vesz igénybe), hol a megfelelő nyersanyag hiányzik hozzá. Maradt helyette a bogrács meg a szalonnasütő nyárs, illetve egymás társasága, immár rohanás nélkül, vigasztalásképp.

Winnetou 2011 óta nyugdíjba vonulva él, ám e ténnyel nem törődve nem szűnő energiával ír, dolgozik, rendez kiállítást és harcol a világ megmentéséért. Őszintén kívánom, hogy hiány nélkül meg tudja valósítani mindegyik tervét. Kedves Winnetou, ehhez kívánok Neked mindenekelőtt jó egészséget – az Isten éltesse! 70. születésnapodat elérve „*hetvenkedj*” köztünk sokáig!

VARGYAS GÁBOR

A 70 éves Vajda Mária köszöntése

Köszöntjük Vajda Mária néprajzkutatót, a jó barátot, a kenyeres társat, a mindig vidám, sürgő-forgó kolléganőt, aki humorával és bájával hajdani konferenciák jóízű esti beszélgetéseinek kellemes színfoltját adta. A Debreceni Egyetem címzetes docensét, a Déri Múzeum főmuzeológusát, a Hortobágyi Pásztorok Nagykövetét és Balmazújváros *díszpolgárát*, aki életének olyan mérföldkövéhez érkezett, ahonnan már érdemes egy gazdag alkotópályára visszatekinteni. A hölgyek életkorát nem szoktuk világgá kürtölni, de a tudós élete, az más. Olyan, mint a jó bor: idővel megérik, zamatosabb, a 70 év patinás kor, szép tudományos eredményekkel. Nagy ívű életpálya, tele szebbnél szebb kutatással, kiállítással és ez ma is folytatódik szinte töretlen lendülettel.

Bár Budapesten született, debreceninek vallja magát. Minden idegszálával ehhez a városhoz kötődik, de nem ereszi a táj, a tágabb régió, Hajdú-Bihar, mely kutatásainak fontos helyszíne. Felsőfokú iskolái Debrecenhez kötik, miként a második munkahelye és az egyetem is. Mindvégig hű maradt ehhez a városhoz, ahol ma is él. Pályáját a a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumi Szervezet alkalmazásában (1974–1983 között) a Balmazújvárosi Helytörténeti Múzeumban kezdte múzeumvezetőként. Vonzotta a népben, nemzetben gondolkodó Veres Péter által megörökített paraszti világ. Megjárta a múzeumi szervezet „ranglétráját” 1983-tól 1987-ig a Déri Múzeum Közművelődési Osztályának szervezési, múzeumpedagógiai munkatársa, 1987 augusztus 1-től a Déri Múzeum Néprajzi Osztályának muzeológusa, 1994–2012 között a Déri Múzeum főmuzeológusa volt, majd innen ment nyugdíjba. Az életének legaktívabb éveit a múzeum szolgálatában töltötte, miközben gyermeket nevelt,

családot látott el és tanított, írta a tanulmányait. A magyar értelmiségi nőnél többet senki nem dolgozik a világon...

Első diplomáját 1975-ben szerezte, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem nappali tagozatos történelem–földrajz szakán tanári és okleveles etnográfusi oklevelet kapott. Ugyanitt 1978-ban egyetemi doktori fokozatot szerzett az *Erkölc és életmód egy alföldi település közösségében* című, a summa cum laude eredménnyel megvédett disszertációjáért. 2003-ben az időközben nevet változtatott alma materében, a Debreceni Egyetemen a néprajz és kulturális antropológiai tudományokban PhD-tudományos fokozatot szerzett a *Településeink kapcsolatrendszerének és értékítéletének tükröződése a magyar folklórhagyományokban* című, ugyancsak summa cum laude eredménnyel védett disszertációjával.

Vajda Mária fő kutatási területe kezdetben a falusi és mezővárosi közösségek erkölcsének és életmódjának vizsgálata volt. Senki nem tudta a magyar parasztság szerelmi életének olyan különleges leírását adni, mint Ö... Emlékszem, az 1980-as években a *Forrás* folyóirat részletekben közölte a Balmazújváros szerelmi életének leírásáról szóló művét. Kecskeméten feltörték az újságos bódét és semmit nem vittek el, csak a *Forrásnak „azt a számát”*... A város történetében aligha volt ehhez hasonló eset. Az ugyancsak balmazújvárosi témát feldolgozó *Hol a világ közepe? Ahová a botom szúrom, csak beljebb Jancsikám...* című kétszemélyes színdarab 1996–98-ban a budapesti Kátona József Színház Kamara Színházában, majd az 1999–2000-es évtől a Szolnoki Szigligeti Színházban telt házzal ment és 2003-ban a debreceni Vojtina Bábszínház készített előadást belőle, a darabot 2007–2008-as évadban a budapesti Honvéd Színház játszotta Kárpáti Péter átíratában.

Vajda Mária mindvégig megmaradt a paraszti erkölcsök kutatásánál, de ez később kibővült a népszokásokkal, népköltéssel, népi táplálkozással és kismesterségekkel, iskolatörténettel és múzeumléttel, valamint a helytörténettel. Kutatásait az interdisciplináris szemlélet jellemzi, melynek során a történeti források feltárására is törekszik. Nem állhatom meg, hogy meg ne jegyezzem: a „céhbeli” etnográfusok közül kevésnek van annyi tereptapasztalata, mint neki. Talán a „*debreceni iskola*” teszi, amely arra szoktatta a hallgatókat, hogy a kulturális jelenségeket természeti és társadalmi környezetükbe ágyazva vizsgálják.

Tanulmányai tematikus kötetekben és szakmai folyóiratokban, egyéb periodikákban jelentek meg. Csak a konferencia-kötetkből 44-be írt tanulmányt, közöttük, a teljesség igénye nélkül: „*Jaj a pásztoroknak, kik elvesztik és elszélesztik legelőmnek nyáját*” – *Profán és szent a magyar néphagyományban* (Református Teológiai Doktorok Kollégiumának Konferenciája, Debrecen, Református Kollégium, 2005); *Biharkeresztes történeti néprajza* (Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Napok, Biharkeresztes, 2007); „*Az Erdélyi Casanova*” – *Köz-erkölcsök, magánbűnök Báthory Gábor korában* (Báthory Gábor és kora című nemzetközi konferencia, 2008, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete);

Módszerek és eredmények a betlehem-kutatásban a kezdetektől napjainkig (Ünnep és hagyomány a XXI. században című szakmai konferencia a Debreceni Művelődési Központ, a Magyar Művelődési Intézet, a Képzőművészeti Lektorátus és a Csokonai Színház szervezésében, Debrecen, 2009); *Dankó Imre a Hajdú-Bihar Megyei múzeumok élén* (V. Vásárok Világa. In memoriam Dankó Imre konferencia, Szekszárd, 2009); *A Debreceni Református Kollégium és nagykunsági partikuláinak kapcsolata* (A Kunok I. Világtalálkozója alkalmából rendezett tudományos konferencia, Karcag, 2009); *Talpalatnyi élet. Egy színész üstökös az államszocializmus korában* (A 80 éve született Soós Imre színész tiszteletére rendezett emlékkonferencia, Balmazújváros, 2010); *A bihari nemesek és parasztok erkölcsi világgépe a 18–19. század fordulóján*. (Bihar vármegye története a 16–20. század fordulóján, nemzetközi konferencia, szervezői: Hajdú-Bihar Megye Önkormányzata–Hajdú-Bihar Megyei Levéltár–Nagyvárad Polgármesteri Hivatala, Debrecen, 2010); *A bihari nemesek és parasztok erkölcsi világgépe a 18–19. század fordulóján – Viziunea morală a nobilimii și țărănimii bihorene la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea* (Bihar vármegye története a 16–20. században – Istoria comitatului Bihor între secolele XVI–XX. Nemzetközi konferencia. Szervezői: Hajdú-Bihar Megye Önkormányzata–Hajdú-Bihar Megyei Levéltár–Nagyvárad Polgármesteri Hivatala. Nagyvárad, 2010); *Álmosd nemesi társadalma a történelem sodrában* (A Kölcsey Társaság által szervezett Kölcsey Irodalmi Napok, Álmosd, 2011); *Hagyománytartó civis világ* (IX. Országos Vándorlegény konferencia, Debrecen, 2011).

Önálló kötetei, kutatásainak mérföldkövei: *Hol a világ közepe? Parasztvallomások a szerelemről*. Forrás Könyvek. Kecskemét, 1988. 151 p.; *Álmosd. Száz magyar falu könyvesháza*. Budapest, 2002. 205 p.; „*Komádiba, Tótiba, bocskorban jár a liba*”. *Bosszantó folklórhagyományok*. Doktori Mestermunkák. Gondolat, Budapest, 2006. 270 p.

A muzeológusi munka fontos részének tartja az elért kutatási eredmények visszacsatolását és beépítését az oktatásba, ezért az 1999/2000-es tanévben az ELTE Folklóre Tanszékén meghívott előadóként speciálkollégiumot vezetett *A magyar parasztság szerelmi élete* címmel. Életének jelentős korszaka volt, amikor is a Nyíregyházi Főiskola Ének-zene Tanszékének docenseként néprajzot tanított a 2011/2012-es tanévben. A 2006/2007-es tanév óta óraadó tanárként vett rész a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének munkájában (*Muzeológiai alapismeretek, Bevezetés a néprajzba, Bevezetés a muzeológiába, Múzeumi gyakorlatok*).

Kitűnő előadói stílusát különböző korosztályok és rétegek élvezték számos alkalommal az ismeretterjesztő előadásain. 2008-tól rendezik meg Debrecenben, a mézeskalácsos mesterség fellegvárában a Debreceni Mézeskalács Fesztivált, melynek ötletgazdája, fő szervezője, programtervezője, amolyan „mindenese”, hiszen a kisujjában van a szakma... Muzeológusként közel száz kiállítást szervezett itthon és külföldön.

A kutató nem megy nyugdíjba. Csak papíron. Munkáját, a kutatást, az írást tovább folytatja, immár más tempóban, de továbbra is nagy kedvvel. Hihetetlen. Tele energiával, tervekkel. Ma is aktív, vallja, hogy „*A nyugdíjasnak nincs órája, ideje van*”, nincs a régióban rendezvény, amihez ne lenne valami köze, szervezi, vagy előadást tart.

Csupa élet. Tartsa is meg a Teremtő így, még jó sokáig! Hadd köszöntsem egy kiváló kaukázusi török (kumük) költő, Mahammat Badrutdin versével:

Életkor-jelek

*Lásd, hegyi út az élet,
emelkedő és lejtő.
Báránként lel tíz éved,
farkasként húsz, ha eljő.*

*Más tűjébe fűzd magad,
ha nem laksz saját lakban.
Harminc: tigrisnek látnak,
majd oroszlán alakban.*

*Zúzmarával jön a tél,
vési az arcod lassan.
Ötven év: medve lettél,
hatvan évesen vadkan.*

*Nem lobog benned a hév,
de jobb ébren, mint alva.
Béklyózott ló: hetven év,
nyolcvan már megvasalva.*

*Kilencven: pacsirta vagy,
Száz évesen tán tojás.
A hegy-úton bárhol vagy,
Maradsz, ki voltál, csak más.*

BARTHA JÚLIA

Gelencsér József 70. születésnapjára

*„Engedje az Úristen,
Hogy számos, boldog születésnapot megérhessen,
Erőben, egészségben, lelki üdvösséggel,
Nem búbanattal,
Hanem sok-sok örvendezettő napokkal!”
(Szentbékállá)*

Tíz esztendővel ezelőtt, hatvanadik születésnapján köszöntöttem az ünnepelet, akiről immáron elmondhatom, hogy negyven esztendeje ismerem, hisz 1981-ben találkoztunk először, amikor Lukács László javaslatára meghívtam a Káli-medence történeti és néprajzi kutatására szerveződő kutatócsoportba, a népi jogélet vizsgálatára. A munkakapcsolatból azután barátság lett, sőt, családi-baráti kapcsolat, amelyet máig az élet nagy ajándékának tartok. Az eltelt évtizedek során nemcsak figyelemmel kísérhettem Gelencsér József néprajzi vizsgálatait, hanem sokat tanulhattam tőle, mégpedig a paraszti társadalom teljes életének feltárására való törekvést. Hiszen a jogélet, jogszokások meghatározó keretet adtak a mindennapi életnek, szabályozták az együttélést, amelyek fontosságára az ünnepelet irányította rá a kutatócsoport néprajzos és történész tagjainak figyelmét. Gelencsér József meghatározó tagja volt a káli kutatócsoportnak, aki előtt rendkívül hamar megnyíltak az emberek, megnyitva féltve őrzött családi levelesládáikat is. A Káli-medence nyolc falujának teljességgel feltárt népi jogéletének megismertetéséért az ünnepelet illeti köszönet, aki néprajzi, jogi, történeti módszerrel, a jogtudomány szempontjait

vezérfonalként alkalmazva, a legapróbb részletekre is figyelmet fordítva, feldolgozásával a Káli-medence monografikus kutatására feltette a koronát.

Gelencsér József a Fejér megyei Sárkeresztesen született 1951. július 9-én. Iskoláit itt, majd Székesfehérvárott, a József Attila Gimnáziumban végezte. Tanulmányait azután Pécsen, a Jogtudományi Egyetemen folytatta. Végzett jogászként is hűséges maradt a néprajz ügyéhez, amellyel már gimnazistaként eljegyezte magát, hisz néprajzi pályamunkákat készített, vetélkedőkön vett részt és mindezekkel szép sikereket ért el. Tárkány Szücs Ernő kutatásai fordították figyelmét a népi jogélet, jogszokások felé, amely területen kiemelkedő jelentőségűt alkotott, ráirányítva a néprajzosok figyelmét a kismemesi és paraszti társadalom jogi keretek közötti működésére. Sok esetben egészen új oldalát ismertette meg e társadalomnak, amelyet vizsgálva az élet teljességének feltárására törekedett úgy, hogy a kapcsolatok rendszerét, a mindennapi életnek, a társadalmi érintkezésnek a sajátosságait a jogélet-jogszokások oldaláról megközelítve elemezte. A népi jogélet-jogszokások vizsgálatában úttörő tevékenységet végzett, amit munkatársaiként valamennyien megtapasztalhatunk a Káli-medence nyolc faluja összetett társadalomszerkezetének jellemzőit kutatva, elemezve. Nem véletlen, hogy 1985-ben addigi munkásságát a Magyar Néprajzi Társaság *Sebestyén Gyula-emlékéremmel* ismerte el. Több száz publikációjának döntő részét néprajzi és népi jogélettel, jogtörténettel kapcsolatos írások teszik ki. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a Székesfehérvár Palota-város életének sajátosságait, tárgyi kultúráját feltáró-feldolgozó munkáinak sora, továbbá a Fejér megyei népszokások vizsgálatának eredményeként megszületett, Lukács László székesfehérvári néprajzkutatóval közösen megírt monográfiája sem („*Szép napunk támadt...*”. *A népszokások Fejér megyében*. Székesfehérvár, 1991), hogy csak a legkiemelkedőbbekről szóljak a népi jogélet kutatásán alapuló feldolgozásain kívül. Utóbbiak között három meghatározó monográfia foglal helyet: „*Őseink szokásait követtük...*”. (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet). Vörösmarty Társaság, Székesfehérvár, 2014; *Székesfehérvár áldásos árnyékában. Sárkeresztes népi jogélete 1867–1959*. Székesfehérvár, 2018; *Népi jogélet a Káli-medencében*. Székesfehérvár, 2019.

Kutatásai eredményeként a szülőfalu, Sárkeresztes felkerült a magyar népi jogéletet reprezentáló közösségek közé, a szerzőt pedig méltán tisztelték meg a *Sárkeresztes díszpolgára* címmel.

Mindezekon túl feltétlenül meg kell említeni Gelencsér Józsefnek családtörténeti vizsgálatait vagy a népművészetre irányuló elemzéseit, amelyek szintén figyelmet érdemlőek.

Ugyanakkor teljes meggyőződéssel elmondható, hogy nincs a népi jogéletnek olyan területe, amelyet ne kutatott volna, és az azokról készült művek ne lennének maradandó alkotások. Amennyiben csak felsorolni kívánjuk őket, már az is tekintélyes számadatot jelent. Vizsgálatai, feldolgozásai monografikus igényűek, rendkívül adatgazdagok és a recens, helyszínen gyűjtöttek mel-

lett a levéltári források bőséges adatait sem nélkülözik. Végigtekintve az ünnepelt eddigi munkásságán, elmondható, hogy rendkívül imponáló mindaz, amit vizsgált és feldolgozott. Így a már említetteken túl a közbirtokosságok, az erdőközösségek, a határjelek, a velük kapcsolatos határviták, a falutörvények, valamint a vásárjog, ennek adományozási típusai, indítékai és változásai, de foglalkozott magukkal a vásárokkal is, gazdag levéltári forrásokat tárva fel rájuk vonatkozóan. Széles körű, alapos kutatással mutatott rá az öröklési jog, a házassági és családjog, továbbá a munkajog területének jellegzetességeire, az idők során bekövetkező változásaikra, így az öröklési szokásokra, az öröklés rendjére, a házassági szerződések jellemzőire, a móríngolásra és a mórínglevelek általános, valamint megkülönböztető sajátosságaira, az árvák és özvegyek helyzetére, velük kapcsolatban a faluközösségek véleményére, család- és rokonságbeli jogaikra, továbbá a gyermekmunka helyére a családban, a közösségben, valamint a kölcsön és ledolgozások munkák összefüggésrendszerére. Rendkívül fontosak a közösség életében az erkölcsi kihágások megtorlására megszületett büntetések, amelyeknek feltárása, elemzése kutatásainak egyik különösen figyelmet érdemlő területe, főleg, ha összevetjük a mai ijesztően megromlott erkölcsi állapotokkal. A megszegyenítő büntetések, a szégyenkő és a szégyenpad megléte, használata, a jogos megtorlásként alkalmazott népítélet nagy történelmi múltra tekint vissza, amelyet rendkívüli alapossággal és igényességgel tárt fel Gelencsér József. Kutatásai között fontos megemlítenünk a kölcsönre és a kamatra vonatkozó vizsgálatait, feldolgozásait, amelyeknek aktualitásához nem fér kétség. Imponálóan gazdag adatokkal illusztrálta a kismemesi múlt emlékeire vonatkozó elemzését, továbbá ezeknek továbbélését a gondolkodásban, a viselkedésben és a tárgyi kultúrában (levelesládák, iratanyag, pecsétek, címerek, fényképek), de nem hagyhatók említés nélkül a közösségek jogértelmezésével foglalkozó gondolatai sem.

Mindezeket túl elmondható, hogy a néprajz más területeire vonatkozó feldolgozásai is jogtörténelmi keretbe ágyazottak, vagyis nem nélkülözik a jogi vonatkozásokat, amelyek átszöttek a mindennapokat, az élet minden területét, ahogy erre az ünnepelt rávilágított. Nem feledkezhetünk el arról sem, hogy munkái művelődéstörténelmi adatokban ugyancsak gazdagok, nem hiányoznak az irodalmi párhuzamok, az irodalmi kiegészítések, a képzőművészeti ábrázolások, amelyek a szerző igényességét, rendkívüli tájékozottságát és ismereteinek, tárgyi tudásának különös gazdagságát bizonyítják. Kiválóak kutatói tulajdonságai, amelyeket az említetteken túl az érzékenység, az alaposság, a jogászai precizitás, az összehasonlító elemzésre való törekvés, a lelkiismeretes adatgyűjtés jellemez, írásaira pedig a körültekintő megfogalmazás, az érthető, élvezetes stílus jellemző.

Olyan közösségből jött Gelencsér József, amelyben útravalóként lelki és vele összekapcsolódva nyelvi gazdagságot kapott, amely minden munkájában megragadható. Ezekkel függenek össze emberi tulajdonságai, amelyek azonban nemcsak életének, hanem kutatói munkásságának, de a köz szolgálatában

végzett tevékenységének is egyaránt meghatározói voltak/maradtak. Kutatói, vezetői, tanári (címzetes egyetemi docens) munkájának jellemzői ezekből következtek, amelyek a megbízhatóságot, a lelkiismeretességet, a józan megfontoltságot, a kiváló kapcsolatteremtő képességet, a beszélgetőpartnerek iránti tiszteletet, az empátiát és a segítőkészséget, az őszinte, érdek nélküli barátságot, de nem utolsósorban, a szerénységet jelentik. Ezeket a felmenőtől örökségként kapott kitűnő tulajdonságait a legmagasabb beosztásában is megőrizte, nem vonakodva semmilyen munkától. Ez jellemzi az ünnepeltet ma is. Változatlanul a zsoltár sorai fejezik ki legbeszédesebben az elmondottakat:

*„Bölcsen beszél az igaznak a szája,
és a nyelve igazat mond.”
(Zsolt. 37;30.)*

Szívből kívánunk erőt, egészséget, további örömteli munkás napokat, kutatásainak maradéktalan feldolgozását, az elkövetkező évtizedekben a magyar népi jogélet monográfiájának közreadását, amely folytatása és kiegészítése lesz Tárkány Szücs Ernő munkásságának! Köszönet illeti az ünnepelt házastársát, Matovics Máriát is, aki mind a kutatásokhoz, mind a feldolgozásokhoz nyugodt, szeretetteljes környezetet biztosított/biztosít, segítséget nyújtva mindenben, igazolva a Példabeszédek sorait:

*„Aki jó feleséget talált, kincset talált,
és elnyerte az Úr jóakarátát.”
(Péld. 18;22,23.)*

Kívánunk mindkettőjüknek gyarapodó lélekszámú családot, a szülői öröök után további nagyszülői örömeket, ami igazi lelket gazdagító erő!

Az ünnepelt azonban nem csupán kiváló kutató, felkészült jogtudós, hanem gondos szőlősgazda is, lelkiismeretesen, fáradságot nem ismerve műveli feleségével együtt szőlejét. Mindemellett vagy éppen ezért behatóan foglalkozott a szőlőhegyek rendtartásával, több tanulmányt szentelve a témának. Különösen fontos a sárkeresztesi szőlőhegyi kultúrát feldolgozó nagylélegzetű tanulmánya (*Alba Regia* 46. 2018. 177–225.). Így tehát a szőlősgazda Gelencsér Józsefnek jó szívvel kívánunk a szőlőben jó termést, vidám szüreteket és borral töltött hordókkal teli pincét! Mert:

*„Nem könnyű termést óv a kamrád,
kerted aszú-bora nem butító:
épséget, edzett lelket adó erő,
emlékezésre, nem feledésre jó.”
(Weöres Sándor: *Merülő Saturnus*. Bp., 1968. 69.)*

Végezetül szeretném hangsúlyozni, hogy az ünnepelt eddigi munkásságával olyan életművet tett le a magyar tudomány asztalára, amely megkerül-

hetetlen, mind a jogtörténet, mind a néprajztudomány, jelesen a társadalomnéprajz művelői számára. Ezek a munkák kiállták az idők próbáját, köszönet értük!

Őszinte szívvel, baráti szeretettel, nagybecsüléssel kívánok sok örömteli alkotó esztendő, áldott munkálkodást, erőt, egészséget, derűs ünnep- és boldog köznapokat!

*„Adjon Isten minden jót,
Csörgő-börgő mogyorót.
Teli pincét, kamurát,
Isten minden áldását!”
(Szentgál)*

Szívemből kívánom!

S. LACKOVITS EMŐKE

A 60 éves Juhász Katalin köszöntése

„Az idő nem folytonos. Nem folyik, nem is csordogál vagy zubog, hanem lelecsap az emberre, mint egy vérszomjas antilop” – írja Esterházy Péter. A kerek születésnaphoz illő bölcs mondást keresve találtam ezekre a szavakra. Lehet, hogy Juhász Katalin 60. születésnapjához illő ünnepi köszöntést nem ezzel a mondattal kéne kezdeni, de én átéreztem a megállapítás igazságát. Az idő csak folydogál, vagy sodródik a mindennapok egymásutániségében, de a születésnap a „vérszomjas antilop” támadása. Ilyenkor hirtelen észrevevesszük, hogy az idő felgyűlt, feltorlódott mögöttünk. A kerek, jubileum jellegű születésnap kiváltképp ilyen. Többnyire arra kényszeríti az ünnepeltet, hogy vala-

milyen számvetést, mérleget készítsen. Hasonló feladat hárul azokra is, akik a születésnap megünnepléséhez szeretnének hozzájárulni. Kati születésnapja engem öregít, lök előre az időben, ő meg örökké az a fiatal lány, fiatalasszony marad, aki akkor volt, amikor megismertem.

A mi kettőnk én-ideje akkor kereszteződött, amikor Juhász Katalin beiratkozott az ELTE BTK néprajz szakára 1987 táján. Komolyabb volt, mint a többiek, hiszen mint kiderült, akkora már elvégzett egy egyetemet (Moszkva, textilipari egyetem, 1984), textilvegyész üzemmérnökként, illetve kutatóvegyészként dolgozott Pápán (1984–85), majd Veszprémben (1985–87). Mind ezt otthagya segédmuzeológusként kezdett dolgozni a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban (1988–1991), hogy önmagát és mesterséget keresve a néprajz felé forduljon.

Akkoriban – mint a pálya elején álló oktató – a néphit és a népszokások témáit sorra véve, arra törekedtem, hogy a korábitól eltérő megközelítések lehetőségeit fedezzük fel a hallgatókkal együtt. Az elgondolásaimat nagy átéléssel igyekeztem megosztani. Juhász Katalin évfolyama máig nagy büszkeségem, a mintaévfolyam a számomra: a korkülönbség még nem okozott nagy távolságot az oktató és a hallgatók között, lelkesedésünk a többség számára szakmai elkötelezettséggé vált. Úgy érezhettük, hogy közösen találunk rá izgalmas, feltáratlan területekre, módszerekre. Az emberi test szemlélete, a tisztaság fogalmának változékony tartalmai, az emberi magatartás és gondolkodás tükröződése a mindennapi gesztusokban: ilyen témákkal foglalkoztunk akkoriban. Máig emlékezetes Katalin feladatvállalása, midőn illusztrálta is az elmondottakat azzal a női alsóruhaneművel, amit behozott a múzeumból. A tisztaság iránti kezdeti érdeklődése lassan elkötelezettséggé vált.

A magyar paraszti tisztálkodási szokások története és felmérése nemcsak a szakdolgozata, majd a PhD-dolgozata kereteit töltötte ki, hanem sok részét ma kidolgozásához, sokféle összefüggés feltárásához vezetett (*Népi tisztálkodási szokások Magyarországon a XX. század első felében*. Doktori disszertáció, ELTE Magyar és Összehasonlító Foklorisztika Doktori Iskola, Kézirat, 2001; könyvvé formálva: *Meg is mosakodjál. Magyar népi tisztálkodása 20. században*. Budapest, Timp, 2006; ezen a címen katalógus is megjelent a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Skanzen Galériájában 2006 augusztusában megrendezett kiállítás alkalmával). Juhász Katalin úttörő érdeme, hogy felismerte, a hazai még elérhető hagyományos paraszti tisztálkodási szokások, a mögöttük rejlő elgondolásokkal együtt, mintegy megismétlik az európai tisztasággal kapcsolatos koncepciók és gyakorlatok történetét. A témában írt tanulmányokat itt nem sorolhatjuk fel mind, egy korait és egy későbbit idézünk, annak az illusztrálására, hogy a szokások, ha jó kérdéseket teszünk fel, mennyi kultúr-történeti, sőt, a kulturális és társadalmi elemek mozgására vonatkozó, általánosítható tanulságokkal szolgálhatnak (*Tisztálkodás és szépségápolás Abán a két világháború között*. Ethnographia 1996. 2. sz. 861–902.; *Víz-higiénia szabadidő a polgári fürdőélet kezdetei Gyomán*. In Szonda István–Bartha Elek (szerk.):

A víz szakralitása. Vallási terek, vallási migráció és a vízkultusz. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2015).

Természettudományos képzettsége és gyakorlatias észjárása megalapozta a rendszerben való gondolkodásának alapjait. Rátalált a hivatására és ebben megingathatatlanul hitt. *A magyar nyelv értelmező szótára* szerint a hivatástudat a valamire való nagyfokú hajlamot, alkalmasságot, rátermettséget jelenti. Ez jellemzi az ünnepeket. Mindez a pálya tudatos és következetes alakítását eredményezte, amelynek során Juhász Katalin megtalálta, megteremtette a tudományos kutatás lehetőségét, ami nem adódott mindig magától értetődően.

Az egyetemi tanulmányok befejezését követően A Magyar Művelődési Intézet Táncház Archívumában dolgozott (1997–1999), ahol egyik kedvenc témájával foglalkozhatott. Innen került át az Angyalföldi Helytörténeti Gyűjteménybe, ahol az önállóság egyben kihívás is volt, mivel tudomásul kellett vennie a nem túl rózsás körülményeket is. Azonnal elkezdte a kereteket tagítani. Városi néprajzi kutatásba kezdett, kiállításokat hozott létre, köteteket adott ki. 2002-ben az ICOM különdíjával ismerte el a tevékenységét. (Kilenc év alatt 16 tárlatot hozott létre – csaknem egyedül, a nagy múzeumok technikai háttere nélkül.) A szükségből erényt csinált: kiállításainál – emlékeim szerint – szellemesen felhasznált, egyszerű elemekből összeállított installációkat talált ki és állított fel. 1999–2003 között kiadta a *XIII. Kerületi Helytörténeti Füzeteket*, ami szerkesztői gyakorlatának a kezdeteit jelentette. A későbbiekben tucatnál több tanulmánykötetet megvalósításában, szerkesztésében vett részt, nem egy esetben a kötetet megelőző tudományos rendezvény, majd a kész kiadvány ismertetésének a megszervezését is vállalva. Egyik ilyen példaként idézzük: *Tiszta sorok. Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról.* Budapest, L'Harmattan–Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény–MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2009. Az említett szerkesztői gyakorlatára utalva említjük még meg, hogy hosszú évek óta az *Ethnographia* egyik gondos segéd-szerkesztője. Ezért több kolléga nevében is köszönetet mondhatunk a pontatlanságaink, tévedéseink, elírásaink figyelmes korrekciójáért.

Angyalföldön a kerületre jellemző iparosok és szakmájuk kutatásába kezdett, ám nemcsak velük foglalkozott, hanem volt szeme és érzéke a gyermekfolklor és az életmód jellemzőinek a megfigyelésére és tematizálására is. Juhász Kati érzékenyen reagált arra, hogy az akkoriban épülő új Lehel téri csarnok megnyitása (2002) hatással lesz a környék életére, ezért is igyekezett az eltűnésre ítélt jelenségeket dokumentálni: Frankl Aliona–Juhász Katalin: *Fények – mesterségek.* Budapest, Sprint, 2005. A városkutatáshoz később is visszatért, e témakörbe tartozó kutatási projektekből vett részt, eredményeit publikálta (*Falu a városban: az angyalföldi OTI-telep. Dokumentumok és néprajzi tanulmányok.* Szerk.: Juhász Katalin. L'Harmattan–MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 2012 (Documentatio Ethnographica). Néhány évig a Néprajzi Társaság Városnéprajzi Szakosztályának elnökeként tartotta szemmel és követte e kutatási terület alakulását.

Itthon és külföldön is változatos kérdéseket kutatott a hosszabb-rövidebb ideig tartó terepmunkák során, túlnyomórészt falusi környezetben. Végzett népzenei gyűjtést, de kitartóan folytatta a tisztaság, tisztálkodás megannyi részlete iránti tájékozódást, studiózta a népi építészet sajátos formáit és még sok minden mást. A problémalátás képessége – talán a leghangsúlyosabban – a test–egészség–tisztaság témák komplex szemléletében és kezelésében mutatkozott meg Juhász Katalin könyveinek, tanulmányainak bizonyossága szerint. A vizsgált jelenséget a lehetőségeknek megfelelően a mindennapi–ünnepi–szakrális kontextusokba illeszti, ami tág ívű társadalmi horizontot biztosít. A tisztaság értelmezésének nyomon követése a gyógyászati, rituális mezőben egyre teljesebbé vált kutatásai eredményeként. Ahogyan a tisztaság igen összetett jelentéstartománnyal bír, a víz használatának is árnyalt tudati háttere alakult ki a különböző kultúrákban. Szakralitás és gyógyítás összekapcsolódása a hagyományos népi orvoslás technikái közé tartozott, amelynek gyakorlatát ma is meg lehet figyelni („*Tisztaság fél egészség*”. *A népi tisztálkodási szokások gyógyászati vonatkozásai*. In Barna Gábor–Kótyuk Erzsébet [szerk.]: *Test – Lélek – Természet. Tanulmányok a népi gyógyászat emlékeiből*. Szege-di Tudományegyetem Néprajzi Tanszék–Kairosz Kiadó, 2002, 135–151.).

Az Orvostörténeti Társaság Népi Gyógyászat Szakosztálya rendes, az Orosz Orvosi Antropológiai és Bioetikai Társaság külföldi tiszteleti tagjává választotta.

Kati híve az empirikus alapon való ismeretszerzésnek, amit az is bizonyít, hogy nemcsak a Kárpát-medencében keresi fel a szent kutakat, és fürdőket, hanem akár Baskíriáig is elmegy, hogy a 14 forrásból táplálkozó szent kút 10 Celsius-fokos vízében megfürödhessen. Sajnos, a további fürdőélményeiről nem találtam megbízható információt, csak a tárgykörbe illő írását: *Víz-higiéniá – szabadidő a polgári fürdőélet kezdetei Gyomán*. In Szonda István–Bartha Elek (szerk.): *A víz szakralitása. Vallási terek, vallási migráció és a vízkultusz*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2015. 111–126.

Az empiriát nem véletlenül említettem, nemcsak a tréfa kedvéért hoztam szóba, hanem azért, mert a ténytisztelet jellemzi a maga által kialakított módszerét is. Felmérései adatainak az elemzése nem valamilyen irodalmi forrásból megismert tézis illusztrációját szolgálja, hanem éppen azt teszi lehetővé, hogy az anyagban rejlő összefüggések elméleti vonatkozásai is kibontakozhassanak. (*Ó szent víz... . A szentkúti rituális mosakodás*. In Selmeczi, Kovács Attila [szerk.]: *Lélek és élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére*. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2006. 65–72.).

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajzi Intézetében 2006-tól dolgozik Juhász Katalin. A korábbiakhoz képest új lehetőségek nyíltak meg a számára, amelyek hozzájárultak gondolkodásának, kutatásainak elmélyüléséhez, tapasztalatainak a bővüléséhez. Kutatóként Belgiumtól a Balkánon át Üzbegisztánig sokféle terepen dolgozott, többféle nemzetközi projektben is részt vett. Igazán széles körben szerzett tapasztalatokkal egészítheti ki a

Kárpát-medencében több tucat helyszínen végzett terepmunkaélményeit és tanulságait, amelyekről nemzetközi fórumokon is számot adott. Konferenciákon való szerepléseit nemcsak kapcsolatépítésre, hanem ismereteinek tudatos gyarapítására használta fel, ami tovább szélesítette látókörét. Vérbeli kutatói alkat lévén ma sem a megállapodott nyugalom, hanem az élénk érdeklődés, a folyamatos tenni akarás, vállalkozó szellem jellemzik. Így is szokott lenni: az egyéni tudás gyarapodása nyomán egyre világosabbá válik az ember előtt, hogy még mennyi érdekesítő kérdésre kell választ találnia.

Már az egyetemi évek alatt kiderült, hogy Katalin természetes egyszerűséggel, telt és mégis fényes hangon tud énekelni. Magával ragadó tanszéki karácsonyok, rendezvények, születésnapok szereplője, akire mindig lehetett és lehet számítani. Nemcsak kedvtelésből énekelt, hanem hivatásszerűen is. Már 1989-ben *A Népművészet Ifjú Mestere* lett, 1998-ban pedig megkapta a *Lyra Díjat*. Zenei stílusérzéke segíti a hazai, a környező országok és a még távolabbi népek népzenejét illetően a tájékozódásban. A népzene forrásai, történeti rétegei is foglalkoztatják, de 1995–1999 között Sándor Ildikóval *A táncház mint sajátos közép-európai folklórizmus jelenség* című négyéves OTKA-program keretében kutattak. A Hagyományok Házában működő Táncház Archivumban két éven át végzett munkája összhangban volt a kutatás célkitűzéseivel. Sándor Ildikóval az ELTE BTK Folklóre Tanszékén a kutatásaikról előadást és szemináriumot is tartottak, tanulmányokat jelentettek meg (*Öltözködési divatok a táncházban*. In Sándor, Ildikó [szerk.]: *A betonon is kinő a fű*. Budapest, Hagyományok Háza, 2006. 125–160.).

A zenei érzék családi adottság, hiszen húga és férje is foglalkozik népzennel. Szabó Zoltánnal – a férj – számos koncertet adtak itthon és külföldön, például Ausztriában, Belgiumban, Franciaországban, Németországban, és Romániában. A Duna TV műsoraiban is láthattuk, hallhattuk őket. Juhász Katalin lemezfelvételei közül az egyik legnevezetesebb talán az, amelyen olyan francia-vallon és magyar dalok, balladák hangzanak el Claude Fligel és a Carmina Danubiana közreműködésével, amelyek részleteikben, hangvétellükben távoli, mégis felismerhető hasonlóságokat mutatnak (*Vers l'Est je veux aller – Burgundia utca*, [vagy: *Vers l'Est je veux aller – A régi járt úton*]. *Francia-magyar népköltési párhuzamok*. Parallèles dans les poésies folkloriques franco-wallonnes et hongroises. CD, Etnofon). Ezt a munkát egy kéthónapos Belgiumi kutatóút előzte meg.

A másik előadóművészi és mondhatni tudományos vállalkozásról így ír a *Dojcsin Petár és Mátyás király a kocsmában – Egy délszláv epikus ének nyomában* (Doromb, közköltészeti tanulmányok, 6. Budapest, 2018. 13–62.) című tanulmányában, amelyben a hangzóanyag egyik darabját mutatja be: „2008-ban, a Mátyás-émlékév kapcsán Szabó Zoltánnal és Csörsz Rumen Istvánnal közösen egy reprezentatív hangzó válogatást készítettünk a magyar, valamint a kelet- és dél-európai népek Hunyadi Jánosról és Mátyásról szóló (magyarra fordított) epikus énekeiből. Az antológia egyik figyelemre méltó darabja az a

Vujicsics Tihamér által közreadott, néhány strófából álló, anekdotikus történetet megjelenítő dal, amely Dóczy Péter bán és Mátyás király borozgatás közbeni párbeszédét örökíti meg.” (Id. mű. 13.) A válogatás CD-n megjelent és a Youtube-on is meghallgatható: *Budavár tövében. A Hunyadiak emlékezete a folklórban* (Carmina Danubiana), az MTA NKI és a Bolgár Tud. Akadémia Etnológiai Intézete kiad., 2008).

Tudományos érdeklődésük révén kutatásaikban is sokszor dolgoznak együtt (Juhász Katalin–G. Szabó Zoltán: *A magyarországi dudakultúra a 20–21. század fordulóján*. In Romsics Imre [szerk.]: *Hagyomány – szellemi kulturális örökség – népies rendezvény. Pillanatképek a mai népművészetről*. Néprajzi konferencia előadások. Kalocsa, Viski Károly Múzeum, 2018. 243–264.).

Juhász Katalin munkássága tematikusan gazdag és változatos, amit itt csak érzékeltetni és nem átfogóan tudunk bemutatni. Tréfásan azt is mondhatnánk, hogy nem ismer határokat, hiszen nem műfaji kategóriákban gondolkodik, néprajzi tényeket vesz szemügyre adott korszak társadalmi és kulturális kontextusában. Magától értetődő a számára, hogy a folklór történeti aspektusai mellett a survival és revival jelenségeit is figyelje, nem mulasztva el a kontextualizálás jelentőségét. Hűséges természet: témái vissza-visszatérnek, egyre változatosabban, elmélyültebben.

Előadókészsége, színpadra lépéseinek spontaneitása a tudományos ismeretterjesztés területén is érvényesül. Jól felépített előadásait gyakran énekszóval, élménybeszámolókkal, szöveges idézetekkel is illusztrálja, a közönség nem kis öröme. Szaktanulmányai mellett számtalan rövidebb írása jelent meg múzeumi és egyéb közleményekben. Évek óta változatos etnikai eredetű recepteket publikál a *FolkMagazin*ban, amelyek a családja véleménye szerint probatum est. Rádiós szereplései közül itt csak a Dankó Rádióban hallható jeles napok-sorozatát említjük, amely élvezetes példája annak, hogy összefogott, rövid formában is lehet zenei, művelődéstörténeti és néprajzi ismereteket közölni.

Amilyen magától értetődően süt, főz, vezeti a háztartást, neveli három gyermekét, olyan természetességgel menedzseli is tevékenykedése sokféle köreit. Ezzel arra utalok, hogy már évtizedek óta egy intézmény, egy kutatási projekt megvalósítása megannyi fárasztó és időt rabló menedzselési munkát, élelmességet és találékonyságot igényel, amelyről ritkábban szokott elismerő szó esni. Katalin arcképének felvázolásánál azonban erről az oldaláról sem feledkezhetünk meg. Meg arról sem, hogy még közéleti szerepvállalásra is telik az idejéből. 2016 június 14-én megalakult a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont új Közalkalmazotti Tanácsa, hét taggal. A testület elnökké Juhász Katalint választotta, aki máig megőrizte ezt a tisztséget, jöllehet 2021. január 1-től Üzemi Tanács lett a hivatalos megnevezés.

Kutatónak lenni nem csupán tevékenység, hanem egy életmód is. Szigorú életmód, némelykor emelkedett és örömteli pillanatokkal.

A jövőben is, még sokáig...

VEREBÉLYI KINCSÓ

Köszöntjük a hatvanéves Lengyel Ágneszt

Lengyel Ágnes etnográfus, folklorista, muzeológus, a balassagyarmati Palóc Múzeum igazgatója, a palócság és a népi vallásosság avatott kutatója idén 60 esztendőss. 1961. szeptember 30-án született Budapesten. Gyermekkorát Újpesten töltötte. Egyetemi tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte magyar–néprajz szakon. Még gimnazistaként ismerkedett meg férjével, Limbacher Gáborral, aki egyben tudós munkatársa is lett.

Egy tanszéki tanulmányi kiránduláson jártak férjével 1986 tavaszán a három északi megyében és a Palócföld határon túli területein. Mivel Limbacher Gábornak anyagi ágon putnoki rokonsága van, mindkettőjüket vonzotta Észak-Magyarország e tája. A Palóc Múzeum akkori igazgatója, dr. Zólyomi József nagyon kedvesen fogadta érdeklődésüket, és állást kínált mindkettőjüknek. 1986-ban lett a múzeum munkatársa Lengyel Ágnes és férje. A néprajz szakot már balassagyarmati muzeológusként fejezték be. Lengyel Ágnes első és mindmáig egyetlen munkahelye a Palóc Múzeum, ahol muzeológusként, főmuzeológusként dolgozott, ma igazgatóként tevékenykedik.

A házaspár Palóc Múzeumbeli állás iránti érdeklődése azért is szándékos volt, mert pesti barátaikkal közösen terveztek kitelepülni a fővárosból. A mai ország térképén Balassagyarmaton nyugodott meg tekintetünk, mint amelyik régi megyeszékhely, szennyező ipari központtól távol esik, önálló arculatú táj, nem agglomeráció, de Újpesttől, szülőföldjüktől nem esik távol, ahol talán még érezni a pipafüstöt, ahol a hagyományos értékek szerinti közösségi élet jellemzi a várost, és ahol az elnyomatás évtizedeit kellett átélni – mindez számukra vonzást jelentett.

Lengyel Ágnes az 1980-as évektől részt vesz a palóckutatásokban. Legfontosabb témái: népi vallásosság, népszokások, népi írásbeliség, ponyva-

nyomtatványok, pásztorkultúra, népművészet, népi táplálkozás, viselet és az archaikumok kutatása.

1997-ben jelent meg férjével közösen alkotott könyvük *Népi vallásosság a Palócföldön* címmel. A kötet a nagy jelentőségű és sikerű, 1995. évi balassagyarmati kiállítás könyvváltozata. A kiállítás 1996-ban Miskolcon is bemutatásra került. Míg Balassagyarmaton országos konferenciát is rendeztek a témában.

Az ELTE-n 1997-ben egyetemi doktori címet, 2004-ben PhD-fokozatot szerzett, egyaránt summa cum laude minősítéssel. Disszertációjának témája a vallásos ponyvanyomtatványok kutatása volt.

Lengyel Ágnes két nagy fejezetet – *A jeles napok* és *Pásztorművészet* – írt a Kapros Márta szerkesztette *Nógrád megye népművészete* című reprezentatív kötetbe, amely 2000-ben jelent meg.

2002-ben a *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyvét* szerkesztette (Kapros Mártával és Limbacher Gáborral közösen).

Lengyel Ágnesnek továbbra is legjelentősebb kutatási témája maradt a palócföldi népi vallásosság. Férjével és munkatársaikkal létrehozták a *Boldogasszony fehér fátyolával – Öltöztetős ábrázolások és szakrális textilek Közép-Európában I. Palócföld* című nagy kiállítást, amelyhez nemzetközi konferenciát szerveztek 2009. szeptember 24–26-ra. E tárlat évről évre, a helyi adottságokhoz igazítva és műtárgyakkal kiegészülve, a téma egy-egy jellegzetességét viselő néven bemutatásra került Veszprémben, Mezőkövesden, Hatvanban, Egerben és Füleken is.

2015-ben nagyszabású konferenciát rendezett Erdélyi Zsuzsanna emlékére „*Hegyet hágék, lőtőt lépék...*” címmel, és ő szerkesztette Czövek Judittal együtt a konferencián elhangzott előadásokból készült tanulmánygyűjteményt.

Legutóbb megjelent szép munkája a *Régi palóc konyha* (MNM Palóc Múzeuma, Balassagyarmat, 2019).

Lengyel Ágnes 2021-ben újabb ötéves megbízást kapott a Palóc Múzeum vezetésére.

Ágnes két fiú édesanyja és immár büszke nagymama is, jelenleg három fiúunokával. Az egyik fiú, Vajk István informatikus-közgazdász, a másik, Bontond László a Pázmány Péter Katolikus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakán, majd a Budapesti Gazdasági Főiskolán szerzett diplomát.

A család 2000-ben ingatlant vásárolt Balatonakali központjában, amelyet autentikus módon felújítottak és magánmúzeumot is nyitottak benne. A balatoni térséghez való vonzódás és az akali porta őt is, családját is megérintette, ahol a Balaton és a Bakony illata érződik, ott szép lehet élni. Férjével a népi műemlék portán létrehozta a működési engedéllyel rendelkező Térségi Múzeális Gyűjteményt és állandó kiállítását *A kulturális örökség emlékei a Balaton északi térségében* címmel. A tájmúzeum új típusú módszereket alkalmazva mutatja be a Balaton északi térségének hagyományos népéletét és kulturális

örökségét. Itt immár évek óta Szent Iván-ünnepi tudományos konferenciát, kiállítást és térségi fesztivált szervez, rendez.

Lengyel Ágnes három és fél évtizedes munkássága alatt jelentős néprajzi életművet alkotott. Gratulálunk a szép életfordulóhoz, és további eredményes munkát, jó egészséget kívánunk!

VASVÁRI ZOLTÁN

**„Az elveszett tudást nem lehet pótolni”
Nagy Janka Teodóra 60 éves**

A címben idézett megállapítás 2016. március 22-én hangzott el a Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karon a *Szekszárdi Harmadik Kor Egyeteme* című előadássorozat keretében. Az aktuális előadást Nagy Janka Teodóra tartotta *Fogunk-e mesélni unokáinknak Szekszárdról?* címmel. Hogy a laudációhoz éppen ezt a mondatot választottam, az a tartalmában rejlő sokrétegű üzenettel magyarázható, s persze mert ezeket a rétegeket mind ott látom Nagy Janka Teodóra eddigi életének, életművének mozzanataiban.

A tanulmányok

A tudásszomj keretbe foglalja Nagy Janka Teodóra élettörténetét. Négy diploma jelzi a tudásszerzés kilométerköveit. Jogász, népművelő, magyar nyelv

és irodalom szakos középiskolai tanár, etnográfus végzettséggel, valódi multidiszciplináris felvértezéssel indult útnak, s konok eltökéltséggel növelte idevágó ismereteit. Bővítette szakképzettségeit, növelte szakértői kompetenciáinak számát. Szociálpolitikai szakértő, szociális igazgató, szociális szolgáltatástervező fejlesztő, szervező, fogyatékosügyi szakértő, szociális szakértő, e-tanácsadó és pályázatíró lett.

Alapos, megfontolt, egyben lendületes építkezés, egymásból következő, újabb és újabb területek meghódítása. Egyre szélesebb látószög, egyre nagyobb lehetősége az összehasonlító, határterületi tudományos munkálkodásnak.

A kutató

Aligha kérdéses, hogy ilyen tudás birtokában egy újabb minőségi lépés következhetett csak: az ismertek tudójának a tudós kutató útjára kellett térnie. Ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy a tudásvágyat magasabb fokon elégíthesse ki. Egy idő után a korábban elsajátított ismeret és tájékozottság, a befogadott tudás, a megszerzett képzettség tulajdonosa újfajta eredményre vágyik. Olyanra, amely már saját kibontakozást, önmaga által felfedezett nívumot követel.

Az induló kutatás irányai kézenfekvők tűntek: az első, alapul szolgáló szakképzettség, a jogtudományi és a legfrissebben szerzett, a néprajztudományi. Különös tekintettel arra a kapcsolatra, mely a doktori disszertáció elkészítésének folyamatában a két tudományterület között létrejött. Vagyis a Kajtár István professzor jogi kultúrtörténeti kutatásainak ernyője alatt kifejlődő jellemző orientáció és az erős kötődés a jogi néprajz világához. A kutatások hol tisztán az etnográfia világában maradtak, hol erősen közelítettek a jog szabályozásához és gyakorlatához, de leggyakrabban a köztes területen, a jogi néprajz világában folytak. Meghatározó jelentőségű volt a részvétel a Gömör-kutatásban, Ujváry Zoltán professzor, projektvezető irányítása mellett, amit erősen árnyalt a pécsi joghistoriai műhely hatása, mely következetes jogtörténeti szemléletmódhoz szoktatta a PhD-fokozata megszerzésére készülő doktorandát. Ezzel kiteljesült a kutatási terrénum, mely immár magában foglalta a népi jog, a jogi néprajz kutatásának történetét is.

A végzés után Nagy Janka Teodórárt a Pécsi Tudományegyetem Kultúra-tudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kara fogadta be, s ez a fejlemény szakmai érdeklődését is módosította. A tény, hogy a Szociális Munka és Szociálpolitikai Intézet munkatársa lett, részben feladatként, részben az ebből elágazó kutatások eredményeként a szociális igazgatás és intézményrendszere felé fókuszálta vizsgálódásainak kereteit. Kezdetben félő volt, hogy ez utóbbi (egyébként pályázatokkal is bőven megtámogatott) kutatási cél háttérbe fogja szorítani az eredendő tudományos munkásságot. Az MTMT2-t tanulmányozva mintha a két irány küzdelmét látná az olvasó, de a bőséges dokumentáció megnyugtató módon igazolja, hogy Nagy Janka Teodóra megbirkózott a ne-

hézséggel, s kutatói működésében békességben megfér egymással a két terület. Sőt, mintha új szintézis lenne formálódóban: a szociális kutatások történeti jellege és közelítése a tradicionális jogi néprajzi szférához egyaránt erre utal.

Tervei között szerepel a szociális közigazgatás történetének multidiszciplináris nézőpontú összefoglalása, mely a szociális gondoskodás történeti modelljeinek elemző históriáját a tradicionális gondoskodás történetétől vezeti majd napjaink jogi szabályozásáig.

A tanár

A tanár, a pedagógus lényege, munkájának értelme a megszerzett tudás átadása. Az elhivatott tanárember minden létező lehetséges módon és formában a tudásközvetítésre törekszik. A keze alatt felnövekvő nemzedékek az ő tudásából merítve szerzik saját alapismereteiket. Legyenek azok általános iskolások, középiskolás diákok vagy egyetemi hallgatók. Ahogyan egy korábbi interjúban fogalmazott: „*A legnagyobb érzés, amikor a kutatási eredményeket az oktatásban is sikerül megjeleníteni: átadni a hallgatók számára az új, komplex látásmódot.*” Az élethossziglan tanulás teóriája által uralt új, 21. századi tudástérben sem szakad meg ez a kapcsolat. Az idősebb nemzedékek tanulási igényét is ki kell elégíteni. (Erről tanúskodik tevékenysége a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatban vagy részvétele a Harmadik Kor Egyeteme szervezésében.)

Munkahelyén, a Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karon rá háruló képzési feladatai mellett az Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékén és a Wesley János Lelkészképző Főiskolán is tanított. Vendégoktató volt Torinóban és Nyitrán is, Lyonban a Leonardo-projekt keretében képzési terv kidolgozásában vett részt. Az MTMT közlemény és idéző összefoglaló táblázatának tanúsága szerint 15 oktatási munkát jegyez, ebből tíz felsőoktatási tankönyvet, jegyzetet. Nevéhez több szakalapítás, szakindítás, szakfelelősség, képzés- és tantárgyfelelősség, komplex modul- és tanfolyamfelelősség kötődik.

A tudós tanári munka velejárója a tudományos ismeretterjesztés is. Nagy Janka Teodóra esetében ezt méltóképpen illusztrálja a Tolna Megyei Egység Antal Honismereti Egyesület *Emlékplakettje*, mely tükrözi a mozgalomban végzett fáradhatatlan munkát, a becsülettel ellátott megbízatást, a közreműködést a Honismereti Szövetség által indított történelmi vetélkedőkben, a *Honismereti Füzetek* szerkesztését. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat megyei elnöke. Rendszeres vendége az ismeretterjesztő rendezvényeknek, előadója emlékrendezvényeknek, résztvevője televíziós műsoroknak, mindenkori szereplője a Kutatók Éjszakájának. Egyéniségéből intenzíven sugárzik a tudásátadás igénye. S ehhez igénybe veszi a modern informatika kínálta lehetőségeket is a facebooktól az instagramig.

A szervező

Ez az önmagával szemben megfogalmazott elvárás szerencsésen párosul egyfajta szervező talentummal. Nagy Janka Teodóra nem csupán megszerzi, kutatja, feltalálja az ismereteket, s nem csupán kész azok átadására, de olyasvalaki, aki a tudásátadást maga is organizálja. Kitűnő szervező. Alig találunk életrajzában olyan esztendőt, mikor nem közreműködője valamely TÁMOP-, HEFOP-, ÁROP-, ICSSZEM-, SZMM-FSZK-, FKPP-TDKP-, ERASMUS-, PFP-, LEONARDO- vagy OTKA-pályázatnak. Közülük többnek projektvezetője, kutatásirányítója. (Aligha véletlen, hogy pályázatírói kompetenciákra is szert tett.)

A pályázatok egy része a munkájához közvetlenül kötődő feladatokkal volt kapcsolatos: azokat a szociális képzések fejlesztése, szakemberek képzése és továbbképzése, foglalkozási rehabilitációs témájú szakirányú továbbképzés, szociális alapszolgáltatások hozzáférhetősége, a szociális munka adminisztrációja, szociális szükségletfelmérés, információs infrastruktúra, infokommunikációs akadálymentesítés, esélyegyenlőség témakörökben jegyezte. A kutatási pályázatok másik része a jogi néprajz műveléséhez kötődött. Így a fentebb már említett Gömör-kutatás, a jogtörténeti oktatás vizuális eszközeinek feltáró elemzése; a kelengye kapcsán a jog és a mentalitás összefüggéseinek vizsgálata; a fogyatékkal élőkéről, árvákról és betegekről gondoskodás hagyományainak feltárása a Tolna megyei bukovinai székelyek körében, s az egyik legjelentősebb, a jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi digitális adattár létrehozását célzó, nemrég lezárult OTKA-pályázata.

A Nagy Janka Teodóra által koordinált tudományos kutatások fő profilja a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet, a szociális közigazgatás-történet, valamint a szociális gondoskodás történeti formái és a joghatékonysági vizsgálatok a szociális területen. Ezekben a kérdésekben szervezett konferenciákat, szakmai tanácskozásokat, tanfolyamokat. Számos országos, illetve regionális tudományos eszmecserét hozott tető alá, nemegyszer a multidiszciplinaritás keretében több tudományág, így a néprajz, a jogtörténet, a filozófia, szociológia, történettudomány képviselőit megnyerve. Ebbe a sorba illett a Tárkány Szücs Ernő életművét méltató konferenciák és kiadványok sora, valamint az 1939–1948 között zajló népi jogélet-kutatás kiértékelése.

A kutatások Nagy Janka Teodóra szakmai látásmódjában összetett, kutatók közös munkája által végzett értékteremtés. Ezért foglaltak el szakmai életében fontos helyet a kutatócsoportok. A kutatásai kezdetein csatlakozott Pécssett a Holub József Joghistoriai és Jogi Kultúrtörténeti Műhely Jogi Kultúrtörténeti Csoportjához, később az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoportjához, legutóbb pedig az Eötvös Loránd Kutatóhálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Néprajztudományi Intézetében a Tagányi-hagyaték feltárására szerveződő kutatócsoporthoz. 2011-ben az ő kezdeményezésére jött létre jogtörténészek, történészek, néprajzosok, szociológusok és antropológusok

sok részvételével (többek között az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Pécsi és a Szegedi Tudományegyetem kutatóinak közreműködésével) az egyetemközi Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport, melynek vezetőjeként szervezi a kutatásokat, a kutatócsoport konferenciáit és gondozza kiadványsorozatát. (Vallja, hogy a tudományterületek közötti együttműködés eredményeként a résztvevőknek „*saját kutatási eredményei is gazdagodnak: a konferenciák, szakmai műhelymunkák, közös kutatások eredményeként született munkák, kötetek is a kialakuló közös gondolkodás mód, szemlélet bizonyítéka*”.)

Nagy Janka Teodóra tudástranszferről vallott nézeteinek egyik jellegzetes következménye intenzív tudományos kiadványszervező tevékenysége, melynek kapcsán a konferenciákon és szakmai tanácskozásokon elhangzott tudományos eredményeket, a kutatások során feltárt forrásokat sajtó alá rendezi, a tudományos határterületi párbeszédet tanulságait írásba önti, hogy megismerhetővé tegye a széles közvélemény számára is, s egyben megőrizze az utókorra. Publikációs szerkesztő tevékenységének több, fajsúlyos, önálló kötet mellett legjelentősebb fejleménye a *Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár*, melynek alapító szerkesztője, s amely mára fókuszpontja lett a jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti kutatásoknak, konferenciáknak, valamint az általa vezetett kutatócsoport és OTKA-kutatás résztvevői által feltárt, elemzett forrásanyag közzétételének. Ehhez csatlakoznak még a *Vásárok világa* füzetei is.

*

Amikor tehát a 60 esztendő Nagy Janka Teodórát, az MTA Pécsi Akadémiai Bizottságának, az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Testületének és a Magyar Néprajzi Társaságnak tagját köszönti a szakmai közvélemény, a laudáció egyaránt szól a népi hagyományokat feltáró és megőrkítő, a tradicionális megoldásokat értelmező etnográfusnak; a hagyományos életmódot folytató társadalmi csoportok mai helyzetéről megszerezhető tudást vizsgáló és azt írásba öntő szociográfusnak. Szól a szabályozás lehetőségeit kutató, a jelen szociális konfliktusait jogi szemüveggel értelmező és a jogi praxist javaslataival támogató jogásznak, és a múltbéli jogi problémákra választ kereső, az azokat a népi életben feloldó, a múltbéli jogi megoldásokat értékelő jogtörténésznek.

De nem feledkezhetünk meg a helytörténész Nagy Janka Teodóráról sem. Az Alsóvárosi Római Katolikus Közhasznú Egyesület támogatásával évtizedek óta végzett helytörténeti kutatásokat, amelyeknek eredményei több kiadványban is megtestesültek már. A *Szekszárd Alsóvárosi Emlékek* című kiadvány első kötete (*Közös hitben a családért, a szőlőért, a földért*) Nagy Janka Teodóra szerkesztésében jelent meg. A *Hősök voltak és áldozatok – Szekszárdiak a nagy háborúban 1914–1918* címmel készült újabb album (férjével,

Szabó Gézával közös munkaként) az első világháborúban elesett szekszárdi áldozatoknak és sokat szenvedett családtagjaiknak állított emléket a világégés századik évfordulóján. A kötethez több éves kutatások során feltárt és összegyűjtött, eredendően „*lajstromba nem vett, fel nem kutatott, csak családi levéltárakban megtalálható dokumentumok, fotók, naplőbejegyzések, eddig le nem jegyzett személyes történetek*” feldolgozása szolgált alapul.

Szekszárd mindenkori jogtörténeti aktualitásai voltak a Nagy Janka Teodóra által is megkutatott hegyközségek, melyeknek Magyarországon a 16. századtól léteztek önálló szabályai. A hegyközségi rendtartások, a szőlőbirtoklásra vonatkozó külön szabályozások a szekszárdi joghistória szerves részét képezték, hogyan is maradhattak volna ki az ünnepelt színes portfóliójából?

Már csak azért is, mert akik jól ismerik, tudják, hogy maga is foglalkozik borral. A borász pedig akár szándékozza azt, akár nem, minden tudását a bor illatában, zamatában, színejátszásában próbálja egyesíteni. Kívánom tehát, hogy Nagy Janka Teodórának olyan legyen a bora, mint a tudománya, s még hosszú évtizedeken át koccinthassunk vele a tudásra, a tudományra és a tanári lét örömeire!

MEZEY BARNA

* * *

IN MEMORIAM

Paksa Katalin
(1944–2021)

2021. február 13-án elhunyt Paksa Katalin népzenekutató, az MTA doktora, a magyar népzene tudomány kiemelkedő jelentőségű képviselője. Temetése, kívánsága szerint szülővárosában, Zalaegerszegen történt. Munkássága az etnomuzikológia csaknem minden fontosabb területére kiterjedt: a népzenei előadásmódra, az egyéniségkutatásra, a népzenei dallamdíszítésre, a zenei őstörténetre, az énekes népszokásokra, a népzene és a műzene, a népzene és a néptánc, a népzene és a kulturális identitás kapcsolatára, a népzene jellegzetesen magyar jegyeire, Kodály és Bartók műveinek népzenei összefüggéseire. A gazdag életmű 18 könyvet és mintegy 100 tanulmányt foglal magában, nem feledve a népzenei kutatómunka elengedhetetlen alaptevékenységeit, a gyűjtést, lejegyzést és dallamrendszerezést.

Paksa Katalin pályáját a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán szerzett karvezetői diplomával a Magyar Néprajzi Múzeumban kezdte (1967–1971), majd Vargyas Lajos hívására a Kodály Zoltán által alapított MTA Népzenekutató Csoportjában folytatta. (A csoportot 1974-től a Zenetudományi Intézetbe integrálták.) 1988-ban *A magyar népdal díszítése* című disszertációval kandidált, 2003-ban pedig a *Magyar népzene történet* című szintézis teremtő munkájával a Magyar Tudományos Akadémia doktora fokozatot szerezte meg. 1995 és 1998 között a Népzenei Osztály vezetője volt, megbízatásáról elvi okokból mondott le. Ezt követően tudományos főmunkatársi, majd tudományos tanácsadói minőségben, végül professor emeritaként vett részt az intézet munkájában és a tudományos közéletben.

Első könyve egy népdalgyűjtemény, *Régi baranyai népdalok* (1988) címmel jelent meg Pécsen. Példatárral ellátott kutatástörténeti összefoglalás a *Magyar népzene kutatása a 19. században* (1988). A népzene kutatás új területét jelölte ki *A magyar népdal díszítése* (1993) című könyvében. Monografikus kutatásának eredménye a hangzóanyag-válogatással megjelent *Magyar népzenei antológia – Alföld* (1994, szerzőtárs: Németh István) című kötete, amely később a teljes antológia részeként, DVD-formában is megjelent (*Magyar népzenei antológia*, 2012).

Paksa Katalin a Kodály Zoltán és Bartók Béla alapította *A Magyar Népzene Tára* (MNT) sorozat szerkesztőcsoportjának 1971 óta volt tagja. A magyar népzene nemzetközi szinten is egyedülálló, zenei szempontú kritikai összkiadásának munkálataiba eleinte munkatársként (MNT VI., VII., IX.), majd főmunkatársként (MNT VIII., XI.) kapcsolódott be, két kötetet pedig önállóan szerkesztett (MNT X., 1997; MNT XII., 2011).

Vargyas Lajos és Paksa Katalin

Paksa Katalin azon ritka kutatók közé tartozik, akiknek nem egy könyve, CD-je több kiadást is megért, mutatva, hogy azok a szűkebb szakmán kívül a népzenei mozgalomban is érdeklődést keltenek. Munkái közül kiemelkedik a jelentős hangzó példatárat is tartalmazó *Magyar népzene története* című, eddig öt kiadást megért könyve (+ 2 CD, 1999¹, 2019⁵), melynek angol változata *A History of Hungarian Folk Music* címmel 2020-ban látott napvilágot a Balassi

Kiadó és a Zenetudományi Intézet gondozásában. Megjelenése révén lett a „népzene-történet” fogalma általánosan elfogadottá. A kötet ebből az új aspektusból nyújt teljes áttekintést népzeneünk történeti rétegeiről, stílusairól, ismertetve ezeknek a tudományágra sajátosan jellemző összefüggésrendszerét a legújabb eredmények fényében. A *Magyar népzene-történet* ezenfelül a felsőoktatás tankönyvévé is vált idehaza és a határokon túl, s ezzel Bartók, Kodály, Vargyas Lajos és Olsvai Imre klasszikus összefoglalásai mellett kapott helyet.

Paksa Katalinnak számos kötete jelent meg társszerzőkkel, illetve kézikönyv fejezeteként. Egyik legkorábbi munkája Bálint Sándor *A szögedi nemzet* című település-monográfiájának zenei fejezete (*A szögedi nemzet zenéje*, 1980). A magyar népdaléneklés művészi oktatásának és a népzenei mozgalmaknak alapkönyve lett a számos kiadásban megjelent *Magyar népi énekiskola* sorozat 1–2. kötete (Bodza Klárával, 1992, 1994), amely kottákkal, elemzésekkel és hiteles hanganyaggal segíti a népi énekmód elsajátítását. A Kodály-kutatás nélkülözhetetlen segédlete az ötszerős kötet: Bereczky János–Domokos Mária–Olsvai Imre–Paksa Katalin–Szalay Olga: *Kodály Zoltán népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai* (1984, bővített, kétnyelvű kiadása: 2020). Paksa Katalin írta a *Magyar néprajz* című kézikönyv I. 2. kötete (*Táj, nép, történelem*) korszak-fejezeteiben a zenei vonatkozású részeket (2009). A „*Vígsággal zeng Parnassusnak magas teteje*” című könyvében 173 összehasonlító dallampárhuzammal bizonyítja a 18. századi kottás források és a magyar zenei néphagyomány összefüggéseit (Domokos Máriával, 2016). Ő készítette el a *Vajdasági magyar népdalok* sorozatának V. kötetét, melyben a jeles napi szokások és jeles időszakok énekeit közli (Bodor Anikóval, + CD-ROM melléklet, 2016), valamint a Muravidék népzenei monográfiáját (*Muravidéki magyar népzene*. Németh Istvánnal, 2018).

A magyar zene őstörténetére irányuló összehasonlító kutatásának jelentős eredményeként népzeneünk keleti kapcsolatainak eddig nem ismert legarchaikusabb rétegét tárta fel *Kis hangterjedelmű öt- és négyfokú dalaink keleti rokonsága* című tanulmányában (*Ethnographia*, 1982). Idevágó újabb közleményei vitatott őstörténeti kérdésekben való tudományos állásfoglalások (*Ethnographia* 2007, 2008). Az MTA BTK Őstörténeti Munkacsoportjának tagjaként az MTA BTK által rendezett interdiszciplináris őstörténeti konferencián foglalta össze a népzene-tudomány eddigi eredményeit és jelenlegi álláspontját *A magyar zene őstörténete – Kérdések és válaszok* címmel (2004).

A néptánc- és népzene-kutatás eredményeinek összehangolását jelzi az *Ugrós táncok zenéje – Music of Ugrós Dances* kétnyelvű kötete (+ 1 CD, 2010). Az egyéniségkutatás területére tartozik „*Énekeltem én...*” – *Kiváló népi énekesek antológiája* című sorozata, mely rádióműsorként született, majd nyomtatásban is megjelent (+ 1 CD, 2014).

Szerkesztésben és esztétikai elgondolásban is példaértékűek a jeles napi énekes népszokásokat eredeti felvételeken közreadó CD-albumok és CD-könyvek (*A kis Jézus aranyalma. Régi karácsonyi énekek és köszöntők*, 2004¹

és 2008²; *Karácsony, húsvét, pünkösd a zenei néphagyományban*, CD-könyv, 2004¹ és 2005²).

Paksa Katalin a tudományos közéletben is számos funkciót látott el szakmai bizottságok, kuratóriumok vezetőjeként, illetve tagjaként (pl. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Doktori Bizottság, Magyar Kodály Társaság elnöksége; Magyar Néprajzi Társaság választmánya és annak Folklór Szakosztálya, Bolyai Ösztöndíj Bizottság, OTKA Társadalomtudományi Kollégium, International Council for Traditional Music, MTA Zenetudományi Bizottság). Munkásságát *Szabolcsi Bence-* (2002), *Ipolyi Arnold-* (2003) és *Széchenyi-díjjal* (2016) ismerték el. Halála pótolhatatlan veszteséget jelent munkatársainak, szakmai közösségének és a magyar népzene tudományának egyaránt.

SZALAY OLGA

Búcsú Haszmann Pál Pétertől

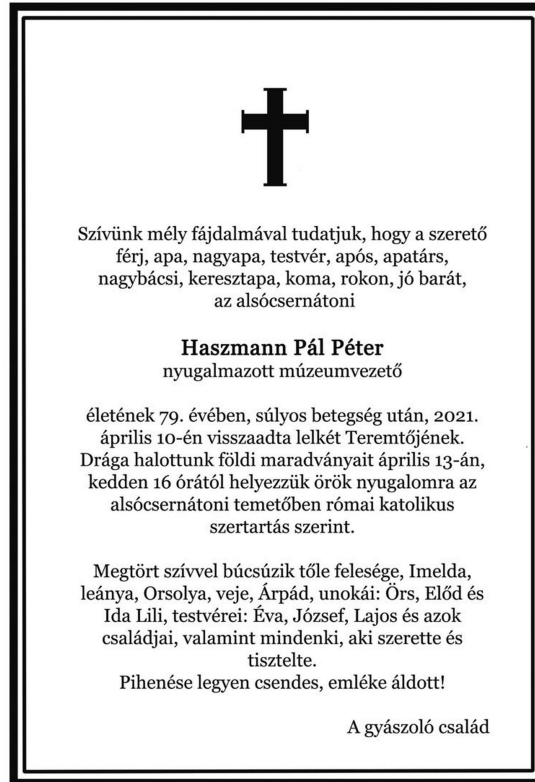
Kedves Gyászoló Család, Tisztelt Hölgyeim és Uraim!*

Szombaton megdöbbenve értesültünk arról, hogy Haszmann Pál Péter földi pályája örökre lezárult. Hihetetlen volt, mivel pár nappal azelőtt még hosszasan beszélgettünk közös dolgainkról.

1942. augusztus 12-én bonyolult, de lelkesedéssel teli időszakban született Alsócsernátonban, nagy hivatástudattal megáldott néptanítói családban. Fiatalkori évei a háromszéki értelmiségi, kuriális családok sajátos, hányatott, zaklatott korabeli sorsát tükrözik. Végül is a régeni középiskolában érettségizett 1960-ban. Cselekvően részt vett az édesapja által megálmodott tájmúzeum alapításában, amely 1973-ban nyitotta meg kapuit az alsócsernátoni Damokos-kúriában.

A represszív szervek zaklatásai 1977-ben a múzeumalapító korai halálát okozták. Így az idős Haszmann Pál és Cseh Ida által évtizedeken át összegyűjtött kollektívák szakszerű múzeumi kiállításokba való szervezése, folyamatos működtetése azután ifjabb Haszmann Pálra és testvéreire, valamint családjaira hárult, a rendszerváltozást megelőző és az azt követő nagyon összetett évtizedekben.

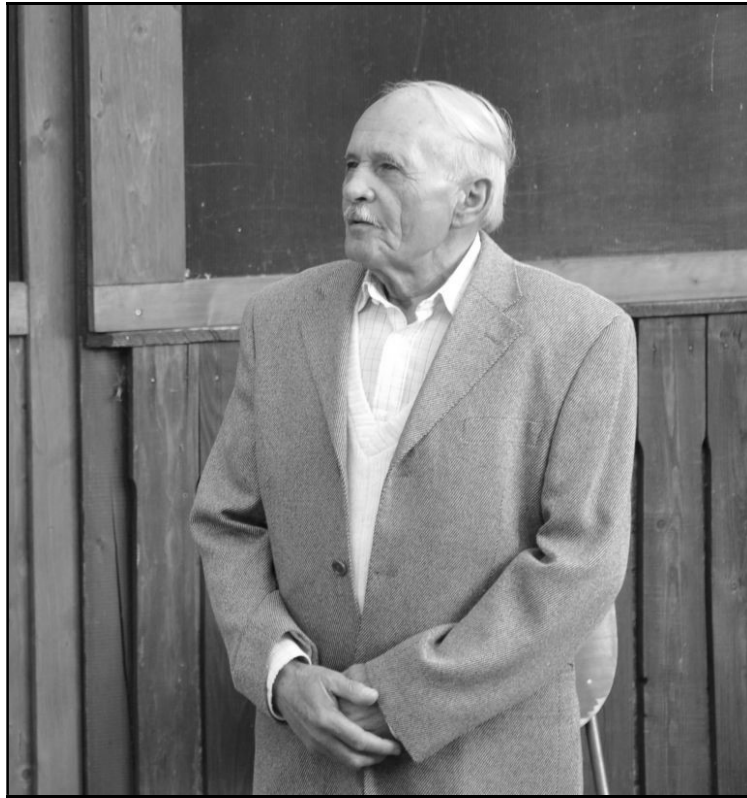
* Elhangzott 2021. április 13-án, kedden az alsócsernátoni temetőben. *A szerk.*

Az utóbbi 45 évben a csernátoni tájmúzeumban az ő vezetésével számos látványos, szakmailag megalapozott kiállítást szerveztek a háromszéki lófő családok sajátos életmódjáról, kúriáiról, lakberendezéseiről, jelesebb embereiről, festett bútorairól, kandallós tüzelőszerkezetekéről, textil- és viseletkultúrájáról, az 1848-as forradalom és az első világháború helyi emlékezetéről, vonatkozásairól.

Testvéreivel együtt 1977 után is következetesen tovább folytatta, továbbörökítette édesapjának kivételes emberi szellemiségét és intelmét: a múzeum önmagában csak holt tárgyak raktára, ha azt nem töltik meg rendre újabb és újabb emberi gondolatokkal, eszmékkel, tartalmakkal és jelentésekkel.

A múzeum kiállításait évente jelentős számú hazai és külföldi érdeklődő, iskolás, felnőtt, idős, erdélyi és magyarországi, valamint az utóbbi években egyre több hazai román turista látogatja. Az intézményben működő népfőiskola, a különböző táborok, képzések, szemináriumok, konferenciák messzemenően elősegítik, hogy a fiatal érdeklődők itt módszeresen elsajátítsák a magyar népi díszítőművészet (fafaragás, bútorfestés, szövés) tudományát, technikáit, rejtelmét, megismerjék a székely kultúra és kulturális örökség legsajátosabb, legértékesebb elemeit.

Haszmann Pál Péter 1991-től kezdődően minden év nyarán nagy-nagy szeretettel fogadta a kolozsvári és a magyarországi néprajzi intézetek fiatal egyetemistáit, rendszerint többórás lenyűgöző előadást tartott nekik tárlatvezetés vagy szakmai gyakorlat közben. Számos záródolgozathoz, egyetemi disszertációhoz, alapkutatáshoz nyújtott jól dokumentált, magas szintű, önzetlen támogatást. Közel félévszázad alatt fenntartotta, tovább ápolta és gyarapította e hely, e múzeum csodálatos emberi tartalmát, szellemiségét.

Haszmann Pál Péternek nagy szerepe volt abban, hogy a csernátoni tájmúzeum napjainkban is fontos szerepet játszik a helyi, a regionális székely és az össznemzeti magyar azonosságtudat megerősítésében, folyamatos újrafogalmazásában. Az elmúlt hosszú, nagyon bonyolult évtizedek alatt testvéreivel és gyermekeikkel együtt jelentős szerepet vállalt Háromszék, Székelyföld kulturális örökségének szakszerű feltárásában, megőrzésében, múzeumi reprezentációjában és továbbörökítésében. Éppen ezért úgy vélem, hogy ez az intézmény nem csak szakmai, hanem összmagyar szimbólum, s igencsak megérdemli a hungarikum státuszt.

Utolsó találkozásaink és beszélgetéseink alkalmával jelezte, hogy legfontosabb terveit, életcéljait voltaképp szinte mind megvalósította, s hitt abban, hogy családjának nagy hivatással és szakértelemmel megáldott fiataljai azokat

még korszerűbb formában, még nagyobb tudással tovább folytatják. Egy valami azért alapvetően nyugtalanította, s ez már nem csak családjára, hanem mireánk, barátaira, tisztelőire és támogatóira tartozik: a múzeum ingatlanjainak tulajdonjogi rendezése. „*Ez a mi munkánk, és nem is kevés.*”

Tisztelt Gyászoló Család!

A kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság, a BBTE Magyar Néprajz és Antropológiai Intézete, valamint a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum járvány miatt távol maradt kollégái nevében vigasztalást kívánok szereteteinek.

Drága Pali, nyugodjál békében!

POZSONY FERENC

Elhunyt Szomjas György

A nemrég elhunyt Szomjas György filmrendező – filmművészi alkotómunkája mellett – fontos szerepet vállalt a revival népzene és a táncházmozgalom kibontakozásának, kifejlődésének filmes dokumentálásában. Varjasi Tibor, majd Dénes Zoltán operatőrökkel portréfilmeket készített a mozgalom legjelentősebb alakjairól, eseményeiről, adatközlőkről, revival zenészekről, és szinte valamennyi táncháztalálkozóról. Írásomban most e kezdeti nagy idők közös munkáihoz kapcsolódó személyes emlékeimet szeretném felidézni.

1972 decemberében az ő autójával utaztunk Erdélybe, s csempésztük át közösen a román–magyar határon az első ütőgardont, Kallós Zoltán ajándékát. Azon az első nevezetes karácsonyi felfedezőúton toppantunk be Széken Kali néni táncházába, ahol még javában folyt – eredeti funkciójában és Icsán klaszikus zenekarával – a multság. Ezek az élmények a rockzenerajongó filmrendezőre is nagy hatást gyakoroltak, úgy hogy ettől kezdve Szomjas gyakorta felbukkant a budapesti táncházakban feleségével, Arday Ildikó textilművészzel, aki akkoriban a *székely festékes*nek nevezett szőnyegek tanulmányozásával és újraszövéseivel szintén „népies” vizeken evezett.

Első közös munkánk az 1972-ben forgatott *Magyar vakáció* című országimázs-film volt, amely a hetvenes évek kissé megnyíló Magyarországot igyekszik bemutatni. Ez volt az akkor még főiskolai hallgató Szomjas György első saját rendezése, az operatőri feladatokat pedig az ugyancsak főiskolás Koltay Lajos látta el. A film zenéit (népzenei motívumok felhasználásával) a Sebő–Halmos duó, valamint a Syrius együttes szolgáltatta. Szomjas elképzelése az volt, hogy az általunk játszott népzene majd megihleti a rockereket, de ez nemigen jött össze. Mint már annyiszor, a jazz és a kortárs zene fordulataival operáló zenészek ezúttal is nehezen tudtak kibújni jól begyakorolt sablonjaikból.

Betyáros kalandfilmjeinek első darabja az 1976-ban bemutatott *Talpak alatt füttyül a szél* című volt. Szomjas nem leutánozta az akkori amerikai westernfilmeket, hanem megkereste a jellegében hasonló magyar jelenségeket. A betyárvilág aranykora ugyanis nagyjából ugyanarra az időszakra esett, amikor a nomadizáló indiánok és a legelőket feltörő telepesek vívták harcaikat a Vadnyugaton. Gyuri tehát *easternt* csinált a westernből, így a *country* helyett eredeti *magyar népzene*re lett szüksége. Amikor megkeresett, összeszedtem egy csokor dalt, amiből aztán közösen válogattunk. Ő maga így mesélt erről Jávorszky Szilárdnak:

„Amikor a *Talpak alatt füttyül a szél* című filmem forgattam, Sebő Ferit kértem fel zeneszerzőnek. Aki kitalálta, hogy annak főcímdala a *Kiszáradt a tóból mind a sár, mind a víz* című archaikus pásztornóta legyen. Felmentünk az elképzelésünkkel Martin Györgyhöz a lakására, aki mondta, remek ötlet. Azzal levett egy könyvet a polcról, felütötte és ott volt – nem hazudok – hetvenhat strófa ehhez. Úgyhogy kiválasztottam a 12-est, a 28-ast és a 42-est belőle, hogy nekünk ezek kellenek. Mindez jól érzékelteti a mozgalom mögötti tudományos hátteret, amire az egészret rá lehetett húzni. Sebő és Halmos voltak azok a kulcsemberek, akik megtalálták ennek a módját. Segített ebben, hogy egyszerre voltak zenészek és építészek. Egyrészt érezték a szívükben a zenét, másrészt értették, hogyan kell ezt felépíteni.”

Következő betyárfilmjében, az 1978-ban forgatott *Rosszemberekben* Jávorszky szavaival: „a szonikus hagyomány már némi áttétellel jelenik meg, igaz, főcímdalát az alig huszonegy éves Sebestyén Márta énekelte”.

A formálódó Sebő együttes (akkor: Sebő Ferenc, Halmos Béla, Koltay Gergely, Éri Péter) népszerűségét jelentős mértékben növelte az Ascher Gabriella szerkesztésében 1973-ban rögzített *Hegedős ének* című, népzene, versesköltészet-műsor, melynek operátóra Halász Mihály, rendezője pedig Szomjas György volt. Ebben a TV-műsorban, melyet válogatott nézősereg jelenlétében élő adásként vettünk fel, Nagy László is közreműködött saját versével. A nézők között feltűnt felesége, Szécsi Margit is, akinek hetyke *Születésnapra* című versét is elénekeltük. A remek közeli képek remekül érzékeltették az előadás hangulatát: mind az énekelt versek előadásának, mind a figyelő arcok reakcióinak feszültségét. Csodálkozom, hogy a hozzáférhető alkotáslisták ezt a műsort szinte sehol sem sorolják fel, pedig ez Szomjas egyik legkiválóbb filmes munkája.

SEBŐ FERENC

* * *